

University of Groningen

Nederlanders in de poolwinter

Hacquebord, Louwrens; Leinenga, Jur R.; Korte, Ko de

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Document Version

Publisher's PDF, also known as Version of record

Publication date:

1989

[Link to publication in University of Groningen/UMCG research database](#)

Citation for published version (APA):

Hacquebord, L., Leinenga, J. R., & Korte, K. D. (1989). *Nederlanders in de poolwinter*. s.n.

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

The publication may also be distributed here under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license. More information can be found on the University of Groningen website: <https://www.rug.nl/library/open-access/self-archiving-pure/taverne-amendment>.

Take-down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): <http://www.rug.nl/research/portal>. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.

NEDERLANDERS

IN DE

POOLWINTER

LOUWRENS HACQUETBORD
TJUR R. WINENGA
KODEKORTE

SEP:
TENTRIO:
NALIVM
Terrarum de:
scriptio.

Per
Gerardum Mercatorem
Cart. Prædilectum

Dit is een uitgave van
Arctisch Centrum Rijksuniversiteit
Groningen en
Knoop Haren bv
studio/drukkerij/uitgeverij

Distributie
Boekhandel Boomker
Haren-Groningen

Tekst- en beeldredactie
Louwrens Hacquebord

Vormgeving
Tineke Wieringa gvn
grafische vormgeving

Productie en druk
Knoop Haren bv

© Copyright 1989
Arctisch Centrum R.U.G. en
Knoop Haren bv

CIP-gegevens Koninklijke
Bibliotheek, Den Haag
Hacquebord, Louwrens
Nederlanders in de poolwinter /
Louwrens Hacquebord, Jur R.
Leinenga, Ko de Korte. —
Groningen: Arctisch Centrum,
Rijksuniversiteit Groningen; Haren:
Knoop. — Ill. Catalogus bij
gelijknamige tentoonstelling
Universiteitsmuseum Groningen —
Met lit.opg.

ISBN 90.6148.451.0

SISO 975.1 UDC [910.4:98]:
(= 1.492)(091)
Trefw.: Nederlandse
poolexpedities; geschiedenis;
tentoonstellingscatalogi.

Niets uit deze uitgave mag worden
verveelvoudigd en/of openbaar
gemaakt worden d.m.v. druk,
fotocopie, microfilm of op welke
andere wijze ook zonder
voorafgaande toestemming van de
uitgever.

No part of this book may be
reproduced in any form by print,
fotoprint, microfilm or any other
means without written permission
from the publisher.

INHOUD

VOORWOORD 5

DE OVERWINTERING OP NOVA ZEMBLA 7
LOUWRENS HACQUEBORD

DRIE ZEVENTIENDE-EEUWSE OVERWINTERINGEN 24
LOUWRENS HACQUEBORD

EEN KOUD VERBLIJF IN GROENLAND EN CANADA 40
JUR R. LEINENGA

NEDERLANDSE SPITSBERGEN EXPEDITIE 53
KO DE KORTE

LITERATUUR 60

LIJST VAN TENTOONGESTELDE VOORWERPEN 62

NEDERLANDERS IN DE POOLWINTER

LOUWRENS HACQUEBORD

JUR R. LEINENGA

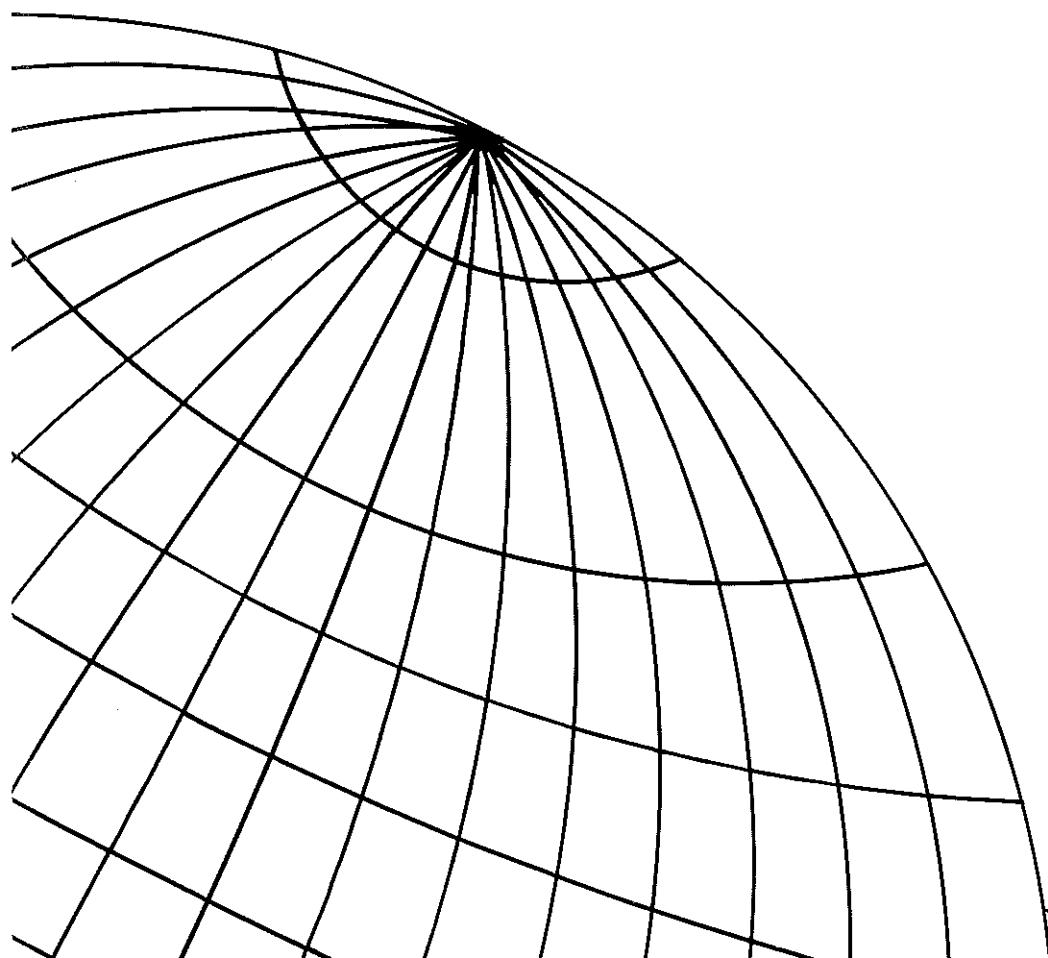
KO DE KORTE

ARCTISCH CENTRUM RIJKSUNIVERSITEIT GRONINGEN

KNOOP HAREN BV

VOORWOORD

De herdenking van het 375-jarig bestaan van de Groninger Universiteit in 1989 is ook de aanleiding geworden tot een aanzienlijke reeks van wetenschappelijke manifestaties. Daartoe behoort het internationale symposium over het thema 'Life in the Polar Winter', georganiseerd door het Arctisch Centrum, in samenwerking met het Biologisch-Archeologisch Instituut en de afdeling Biologie, dat op 23 en 24 februari 1989 wordt gehouden. Ter begeleiding daarvan wordt in het Universiteitsmuseum een tentoonstelling ingericht over 'Nederlanders in de poolwinter', waarin aandacht wordt geschonken aan de overwinteringen in de poolstreken door Nederlanders in nu bijna vier eeuwen en die onderling een verschillend karakter hebben gedragen. Het begon met de alle Nederlanders reeds van de lagere school bijgebleven overwintering van Willem Barentsz in het Behouden Huys op Nova Zembla in de winter van 1596-1597, welke met succes werd doorstaan. In het streven van de Noordsche Compagnie een permanente kolonie te vestigen, vonden de volgende, vrijwillige overwinteringen plaats. Die in de nederzetting Smeerenburg op Spitsbergen in 1633-1634 werd eveneens een succes, maar de verblijven op Jan Mayen in dezelfde winter en in Smeerenburg in het volgende jaar moesten alle deelnemers met de dood bekopen. Pas in de winter van 1777-1778 en 1826-1827 brachten weer Nederlanders, nu wederom noodgedwongen, de winter in het poolgebied door. Aan de hand van teruggevonden voorwerpen, afbeeldingen, kaarten en reisjournalen worden hun wederwaardigheden aanschouwelijk gemaakt. Vooral de in de periode 1979-1981 door de Arctisch Centrum – Carl Denig – Spitsbergen expedities opgegraven voorwerpen in Smeerenburg op Spits-

bergen en de reisjournalen geven een levendig beeld van de barre omstandigheden en ontberingen waaraan de overwinteraars waren blootgesteld en hoe zij hun tijd doorbrachten en besteedden. Heel interessant zijn de lotgevallen van de bemanningsleden van de Groninger schoener *Jantina Agatha*, die in 1909 als vrachtvaarder naar het poolgebied vertrok. Het schip raakte in het ijs en zonk. De bemanning wist zich te redden en leefde meer dan een jaar onder de inheemse bevolking. Ook daarvan zijn tal van voorwerpen en herinneringen bewaard gebleven. In sterk contrast met de voorgaande overwinteringen staat ten slotte de laatste, toen vier biologen, voorzien van moderne hulpmiddelen, in 1968-1969 wetenschappelijk onderzoek verrichtten op Spitsbergen. Ook daarvan geeft de tentoonstelling een overzicht. Het doet mij genoeg dat deze tentoonstelling, over een onderwerp dat velen boeit, in het Universiteitsmuseum wordt gehouden. Deze geeft een goede indruk van het onderzoek waarmee het Arctisch Centrum zich bezighoudt. Allen die op de een of andere wijze hebben bijgedragen aan de opzet en de inrichting van de tentoonstelling en aan de samenstelling van de waardevolle catalogus wil ik hier gaarne mijn welgemeende dank betuigen, in het bijzonder dr. L. Hacquebord van het Arctisch Centrum en Knoop Haren bv studio-drukkerij-uitgeverij te Haren, die de uitgave van het boek geheel voor haar rekening heeft genomen. Het spreekt vanzelf dat mijn dank niet in de laatste plaats de bruikleengevers geldt, zonder wier bereidwilligheid de tentoonstelling niet had kunnen slagen.

W.R.H. Koops, *conservator*

LOUWRENS HACQUEBORD

DE OVERWINTERING OP NOVA ZEMBLA

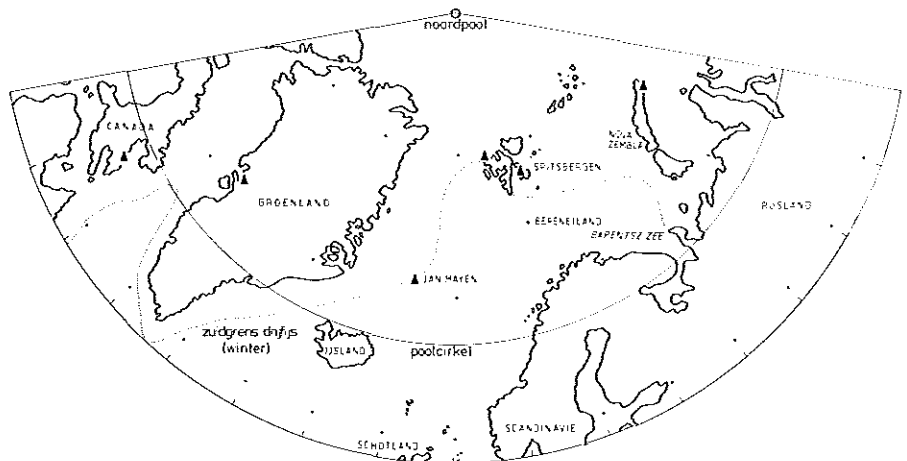
DE POOLWINTER

Het noordpool- of arctische gebied ligt ten noorden van de poolcirkel (66.5° N.B.). In dit gebied gaat 's zomers de zon tenminste 24 uur niet onder en komt hij 's winters gedurende tenminste dezelfde periode niet boven de horizon. Deze zogenaamde pooldag en poolnacht duren naar het noorden toe langer. De gemiddelde luchttemperatuur komt er tijdens de warmste maand gewoonlijk niet boven de 10° C en in een groot deel ervan komt deze zelfs niet boven de 5° C. Het gebied ten noorden van de 5° isotherm wordt de hoge arctis genoemd en het andere deel heet de lage arctis. De gemiddelde wintertemperatuur is er laag en over het algemeen daalt die temperatuur wanneer men landinwaarts en verder naar het noorden toe gaat. Een gevolg daarvan is dat de zee 's winters dichtvriest en de bodem vrijwel permanent bevroren is. Slechts de bovenste 50 cm van de bodem ontdooit tijdens de zomer. De neerslag is gering en valt in de vorm van sneeuw. Naar het noorden toe en landinwaarts neemt deze bovendien af. Boven de poolkap treft men relatief hoge drukgebieden aan van waaruit regelmatig lucht naar het zuiden stroomt. Door de draaiing van de aarde krijgt die arctische luchtstroom een oostelijke richting. Dit wegstromen van arctische lucht gaat meestal gepaard met hevige stormen waardoor op open plaatsen de sneeuw wordt weggeblazen en elders driftbanken van opgehoopte sneeuw ontstaan.

Deze aspecten van de poolwinter, die soms in combinatie met elkaar voorkomen, maken het verblijf aldaar zo gevaarlijk. Veel organismen verlaten daarom het gebied bij het invallen van de winter.

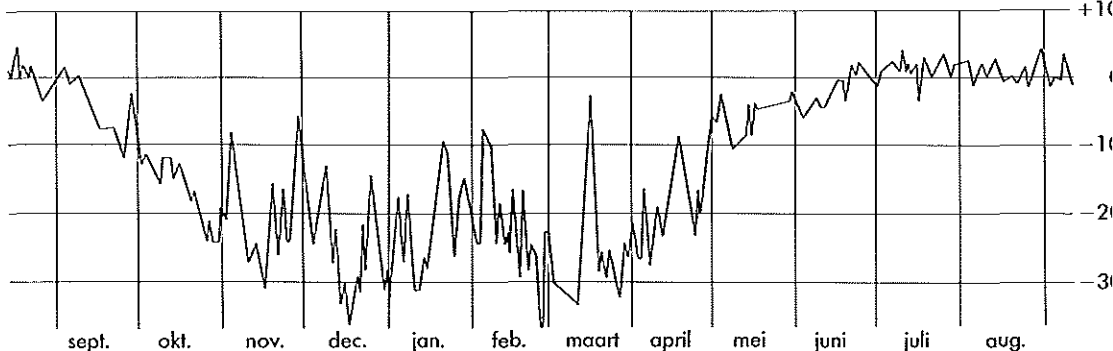
Zij trekken naar het zuiden, overwinteren daar en keren pas in de loop van het volgende voorjaar terug. Toch volgen niet alle organismen deze tactiek. Er zijn er ook die de hele winter blijven. Deze achterblijvers hebben strategieën ontwikkeld die hen in staat stellen de winterperiode te overleven. Hun aanwezigheid in het poolgebied stelden weer andere levende wezens als de mens in staat de winter over te blijven. De mens moest daartoe echter wel leren zich door middel van effectieve kleding tegen de winteromstandigheden te beschermen en de aanwezige voedselbronnen te gebruiken. Hij moest met andere woorden een bestaanswijze ontwikkelen die hem in staat stelde de poolwinter te overleven. De Eskimo's of Inuit hadden dat onder geleidelijk kouder wordende omstandigheden geleerd. Zij vonden oplossingen voor de problemen

Overzichtskaart van de Atlantische arctis. De driehoekjes geven de plaatsen aan waar de Nederlanders overwinterden. Tekening H.J. Waterbolk.

DE OVERWINTERING OP NOVA ZEMBLA

Verloop van de dagelijkse temperatuur in een hoog arctisch gebied, Kapp Lee, Edgeøya, Spitsbergen 1968-1969. Tekening H.J. Waterbolk.

waarvoor de winter hen plaatste en ontwikkelden zo een aan arctische omstandigheden aangepaste bestaanswijze. De bewoners van de gematigde streken die tijdens de Europese expansieperiode het gebied binnendrongen, kenden deze omstandigheden niet. Zij gedroegen zich net als veel andere organismen en verlieten het gebied bij het invallen van de winter. Ze overwinterden op gematigde breedte totdat ze op zeker moment gedwongen werden te blijven omdat hun schip in het ijs kwam vast te zitten. Sommigen van hen wisten zo'n winterperiode te doorstaan en leerden ervan. Deze kennis werd gepubliceerd of doorverteld en anderen konden daarvan profiteren. Toch waren deze manieren van overleven niet structureel. Het waren ad hoc oplossingen die niet leidden tot een aangepaste bestaanswijze. Zodra de omstandigheden iets anders waren ontstonden nieuwe problemen, waarvoor nieuwe oplossingen bedacht moesten worden. Het succes van een gedwongen overwintering hing nog sterk af van toevallige factoren.

Na de gedwongen, toevallige overwinteringen werd in de zeventiende eeuw een aantal van tevoren geplande overwinteringen uitgevoerd. Een aantal mannen werd enige maanden in het poolgebied achtergelaten met de opdracht te onderzoeken of een overwintering op die plaats mogelijk was, zoals in onze tijd de bemanning van een ruimtestation de mogelijkheden van een verblijf aldaar onderzoekt. Zo'n overwintering was echter vooral bedoeld om de bezittingen van de walvisvangstmaatschappij te beschermen. Uiteraard moest ook bekeken worden of zo'n verblijf commercieel aantrekkelijk was en ook kregen ze er een wetenschappelijke opdracht

bij. De overwinteraars werden bij zo'n gepland winterverblijf voorzien van een onderkomen en voedselvoorraden.

Het verloop van beide soorten overwinteringen werd echter in hoge mate beïnvloed door een al of niet aanwezige inheemse bevolking, zodat er in feite vier soorten overwinteringen zijn geweest. Van drie soorten hebben we Nederlandse voorbeelden gevonden en de tentoonstelling 'Nederlanders in de poolwinter', waar deze bundel bij hoort, wil deze overwinteringen in beeld brengen. Centraal staat daarbij de vraag hoe men in staat is geweest de poolwinter te overleven of waarom het niet lukte. Acht Nederlandse overwinteringen in het poolgebied worden hier behandeld, waarvan vier in de hoge arctis en vier in de lage arctis plaatsvonden. Vijf overwinteringen vonden in onbewoond gebied plaats en bij drie speelde de inheemse bevolking een belangrijke rol.

DE DERDE TOCHT VAN WILLEM BARENTSZ

HET VOORSPEL

In de tweede helft van de zestiende eeuw speelde de Nederlandse scheepvaart zich vooral af op de Oostzee, de Noordzee en andere Europese kustwateren. Pas in het laatste decennium breidde deze zich verder uit en kwamen ook de landen rondom de Middellandse Zee, Brazilië en Lapland binnen het bereik der Nederlandse kooplieden. Hun interesse ging echter verder. Ze wilden een kortere zeerooute naar Azië en het liefst één buiten bereik van de Portugezen en Spanjaarden. In navolging van de Engel-

sen en Fransen zochten ze zo'n zee-route in het noorden.

De toen aanwezige geografische kennis bood drie mogelijkheden: een noordwestelijke route, een route via de noordpool en een noordoostelijke route. De noordoostelijke route leek het meest aantrekkelijk omdat men veronderstelde dat de noordkust van Siberië ter hoogte van de Ob naar het zuiden afboog. Men hoefde dan slechts het huidige schiereiland Jamal te omzeilen en de zee weg naar China en Cathay lag open.

Op zoek naar deze zee weg belandden de Engelsen Hugh Willoughby en Richard Chancellor in 1553 met drie schepen in de wateren ten noorden van Lapland. Door storm en mist raakten de schepen elkaar kwijt. Willoughby zeilde met twee schepen naar het noorden, maar werd in september door uitzonderlijke weersomstandigheden gedwongen om te keren. Naar het zuiden zeilend misten ze de ingang van de Witte Zee, maar kwamen in plaats daarvan op de Arzina Reca, een rivier ten oosten van het Russische klooster Pechingho, terecht. Ze raakten daar ingevroren en moesten er overwinteren. Volgens het journaal van Willoughby waren er in de rivier volop vissen en zeehonden aanwezig. Op de oevers zag hij bovendien beren, rendieren, vossen en diverse andere vreemdsoortige dieren. Het is daarom onbegrijpelijk dat deze eerste Europese overwintering zo slecht afliep dat alle zeventig opvarenden stierven. Latere reizigers in het gebied wisten deze mislukking aan gebrek aan kennis en ervaring. Volgens Henry Lane waren ze niet in staat geweest goede schuilplaatsen en kachels te maken en waren ze daarom van de koude omgekomen. Willoughby stuurde een aantal keren enige van zijn bemanningsleden op pad om naar plaatselijke bewoners te zoeken, maar ook dat lukte niet. De volgende zomer werden de schepen door Russische vissers teruggevonden, geheel intact maar met een doodgevroren bemanning. Hoewel ze niet met het bord in de hand en de lepel in de mond werden gevonden, zoals de Venetiaanse ambassadeur beweerde, was hun dood dramatisch genoeg en maakte het gebeuren diepe indruk in Engeland.

Richard Chancellor had meer geluk. Hij bereikte

met het derde schip de Witte Zee en reisde vandaar door naar Moskou alwaar hij de basis legde voor de Engelse handel met Rusland. Nieuwe expedities werden uitgezonden maar ook deze vonden de noordoostelijke doorvaart naar China en Cathay niet. Wel werden nieuwe, onbekende kusten en eilanden ontdekt en verkend. Ook waren vertegenwoordigers van de kooplieden in het noorden achtergebleven om de zaken waar te nemen en transacties voor te bereiden. Zo overwinterden vijf Engelsen in 1574-1575 in Lapland om met de inheemse bevolking te handelen. Hun rapporten en de journalen van de ontdekkingsreizigers werden door Richard Hakluyt uitgegeven. Daarnaast voegden Engelse cartografen de nieuwe geografische gegevens aan hun kaarten toe waardoor deze voor grotere groepen toegankelijk werden.

PETRUS PLACIUS

Inmiddels waren ook de Nederlanders in de noordelijke gebieden verschenen. Verschillende, meest Zuidnederlandse kooplieden waren vanaf de zestiger jaren van de zestiende eeuw actief in het Witte Zeegebied. Ze hadden een man in dienst die ter plekke hun belangen behartigde. Deze man was Olivier Brunel, eveneens een Zuidelijke Nederlander van geboorte. Deze Brunel nu had het plan opgevat de noordoostelijke doorvaart te zoeken. Hij sprak met de beroemde kaartenmaker Gerardus Mercator en met de Zuidnederlandse koopman Balthasar de Moucheron. In 1584 lukte het hem met financiële ondersteuning van de Moucheron een schip uit te rusten naar het arctische gebied. Hij was evenwel niet succesvol, want zijn schip verging in de monding van de Pechora en waarschijnlijk kwam hij zelf bij deze schipbreuk om. De door hem verzamelde geografische kennis werd door Waghenauer gebruikt in zijn in 1592 verschenen 'Thesoor der Zeevaerdt', het kaartenboek waarin ook de informatie van de Engelse ontdekkingsreizen werd verwerkt. Petrus Plancius, een dominee en geograaf uit Amsterdam maar van Zuidnederlandse origine, kende de resultaten van de Engelse reizen. Hij gaf stuurlieden les in navigatie en kwam zo in contact met Willem Barentsz.

Petrus Plancius, theoloog-geograaf te Amsterdam. Uit: Gerrit de Veer, Reizen van Willem Barentsz, Jacob van Heemskerck, Jan Cornelisz Rijp en anderen naar het Noorden, 1594-1597. S.P. l'Honoré Naber ed., Linschoten Vereniging XIV-XV, 's Gravenhage 1917.

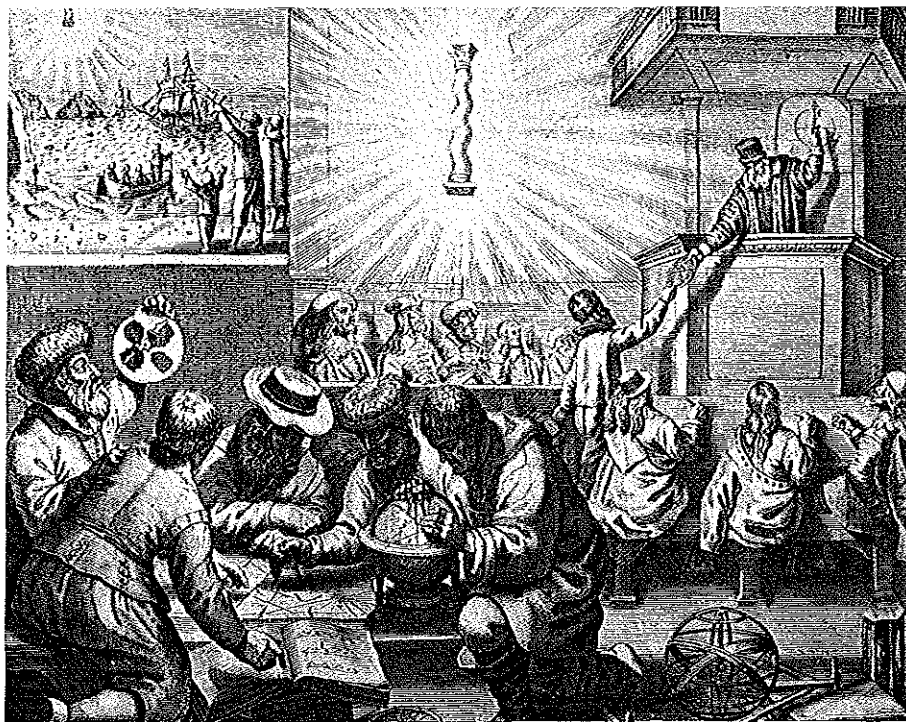
Een zeevaartkundige les van Petrus Plancius. Fragment van een titelblad van Colom's 'Groote lichtende ofte vyeryke Colom'. Uit: Gerrit de Veer, Reizen van Willem Barentsz, Jacob van Heemskerck, Jan Cornelisz Rijp en anderen naar het Noorden, 1594-1597. S.P. l'Honoré Naber ed., Linschoten Vereniging XIV-XV, 's Gravenhage 1917.

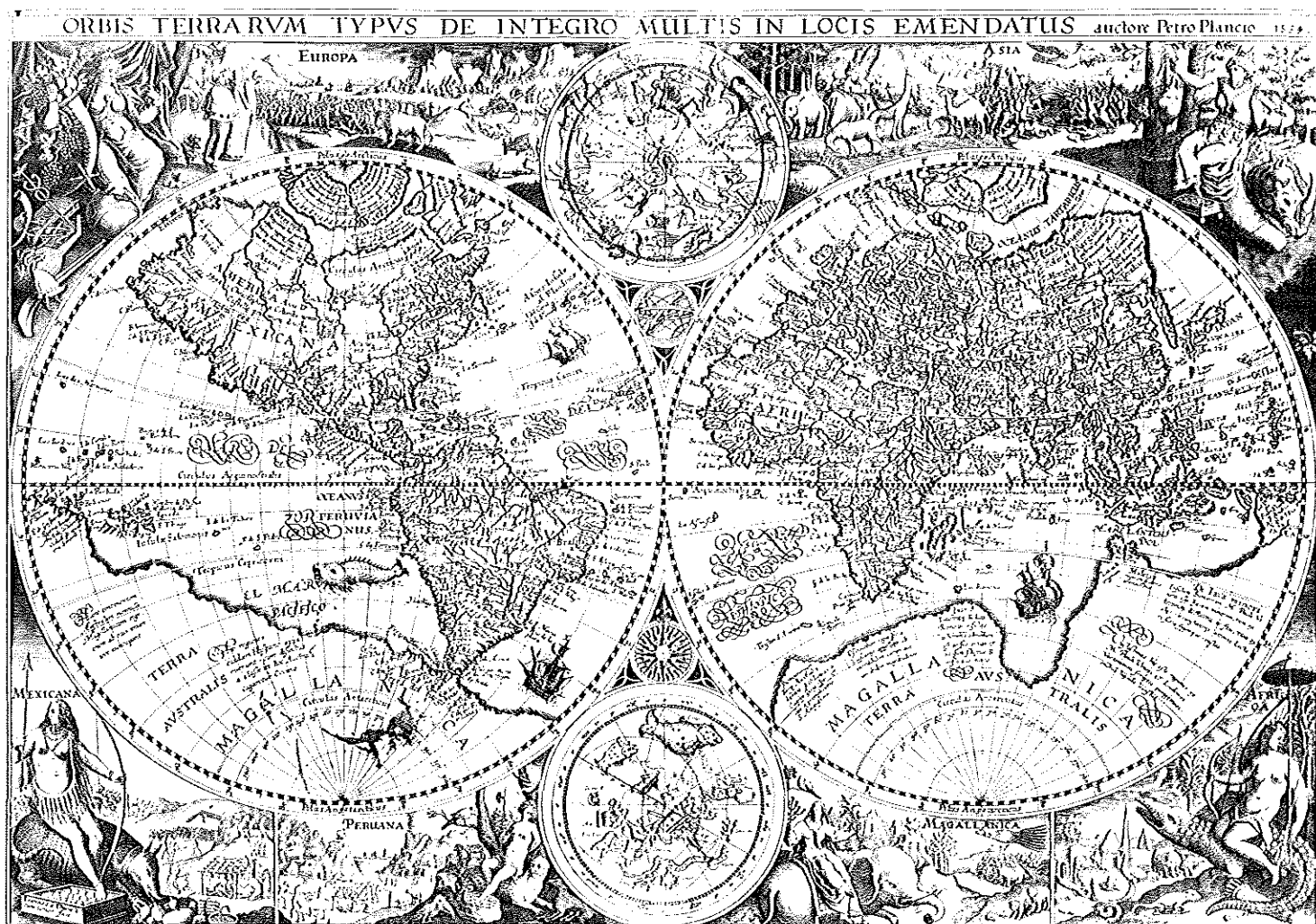
Volgens Plancius had de expeditie van de Engelsen Pet en Jackman in 1580 duidelijk aangetoond dat de noordoostelijke doorvaart niet langs de kust van Siberië gezocht moest worden, maar veel noordelijker. Daar was namelijk een poolzee zonder land en via die zee kon men in Azië komen. Deze bewering was volstrekt in tegenspraak met de gangbare opvattingen. De geografische noordpool werd vrij algemeen voorgesteld als een zwarte rots in een binnenzee die door vier grote stromen gevoed werd. Deze stromen scheidden op hun beurt weer vier zogenaamde poollanden waarvan er één uit zou lopen in de zuidelijke punt van Nova Zembla. Toen Barentsz later Spitsbergen ontdekte leek hij dit concept te bewijzen. Hiermee zou immers de zuidelijke punt van een volgend poolland zijn ontdekt. De te volgen route zou derhalve tussen Spitsbergen en Nova Zembla moeten liggen. Plancius geloofde echter niets van dit concept; weliswaar tekende hij deze poollanden nog wel op zijn kaarten, maar in de begeleidende tekst meldde hij dat hij in het bestaan ervan niet geloofde.

Toen hij in 1594 hoorde dat De Moucheron van plan was samen met kooplieden uit Enkhuizen een aantal schepen uit te rusten om de noordoostelijke doorvaart te zoeken, wilde hij zich daar graag bij aansluiten. Hij wist enige Amsterdamse kooplieden en de admiraliteit van die stad te bewegen een schip met de Zeeuwse en Noordhollandse expeditie mee te sturen. Omdat Plancius en De Moucheron, die onder invloed van Hakluyt en Mercator stond, van mening verschilden over de te volgen route, scheidden de schepen zich zodra ze bij Nova Zembla aankwamen. De schepen van Zeeland en Noordholland zeilden door Straat Vaygach en kwamen in een ijsvrije Kara Zee terecht. Toen de bemanning van de schepen dit zag, meenden ze dat ze het begin van de doorvaart hadden gevonden. Ze keerden daarom om, vast van plan het jaar daarop met meer schepen terug te komen en dan door te zeilen naar Azië. Het Amsterdamse schip was minder fortuinlijk. Het arriveerde op 77° N.B. en bereikte de noordkust van Nova Zembla. Daar echter bleek dat de Kara Zee geheel met ijs bedekt was. Ook zij keerden terug en ontmoetten bij Straat Vaygach de anderen weer. Gezamenlijk keerden ze naar Holland terug. Het succes van de Zeeuwse en Noordhollandse schepen had tot gevolg dat de volgende expeditie de route direct onder de kust van Siberië volgde. De schepen strandden echter in het ijs van de Kara Zee. Ze dreven terug naar Straat Vaygach en keerden eerst in begin november in de Republiek terug.

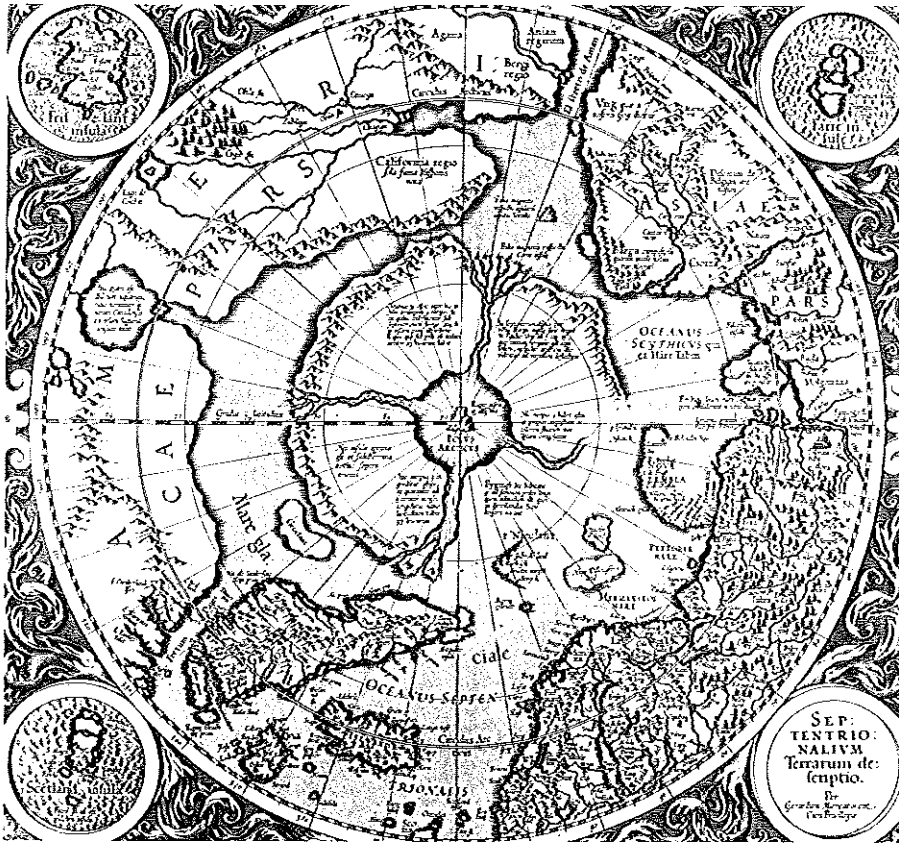
HET BEHOUDEN HUIS

Ondanks deze teleurstelling zonden Amsterdamse kooplieden, daartoe aangezet door Plancius, het jaar daarop weer een expeditie naar het noorden. Op het ene schip was Jan Cornelisz Rijp en op het andere Jacob van Heemskerk schipper. De navigatie en wetenschappelijke leiding van de expeditie was in handen van Willem Barentsz. De expeditie moest de richtlijnen van Plancius volgen en de doorvaart in noordelijke richting zoeken. Op 75° N.B. ontdekten ze een eiland dat ze Beereneiland noemden en op ongeveer 80° N.B. stootten ze op de rand van het pakij. Dit ijs volgend ontdekten ze op

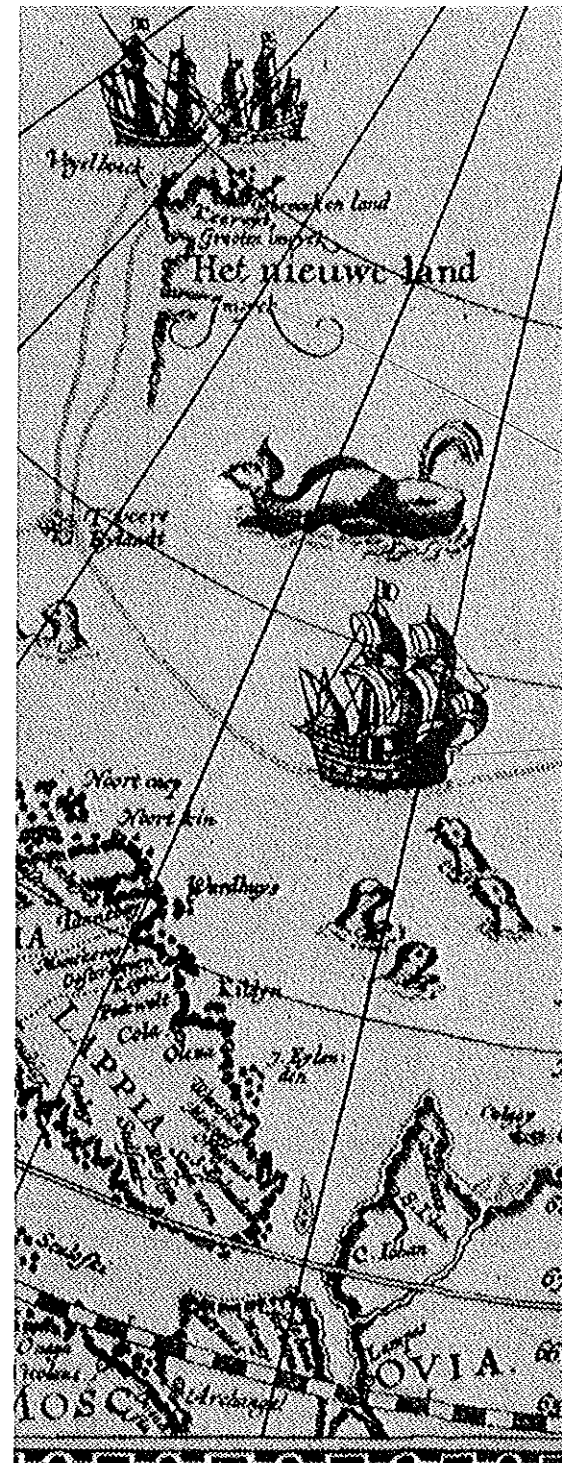
Wereldkaart
door Petrus
Plancius, uitge-
geven bij Corne-
lis Claesz, Am-
sterdam 1594.
Universiteits-
bibliotheek,
Amsterdam.

Poolkaart van Gerard Mercator; de zestiende-eeuwse voorstelling bijgewerkt met de resultaten van de derde reis van Willem Barentsz. Uit: *Atlas sive cosmographicae meditationes de fabrica mundi et fabricati figura* Gerardus Mercator. Jodocus Hondius, Amsterdam 1606. Universiteitsbibliotheek Groningen.

17 juni 1596 land op 80° 10' N.B. Ze noemden dit land 'Het Nieuwe Land of Spitsbergen'. Naar het zuiden gaand verkenden ze de westkust van Spitsbergen en uiteindelijk kwamen ze weer bij het Beereiland terug. Hier ontstond een discussie tussen Barentsz en Rijp over de te volgen route. Uiteindelijk besloot Barentsz de noordoostelijke richting weer te proberen en Rijp zeilde wederom naar het noorden.

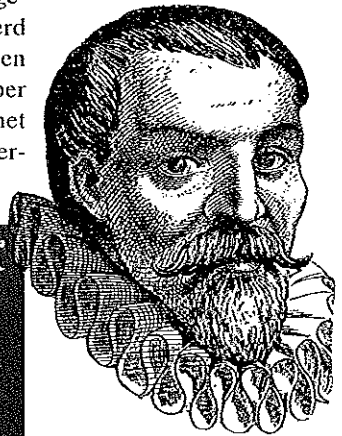
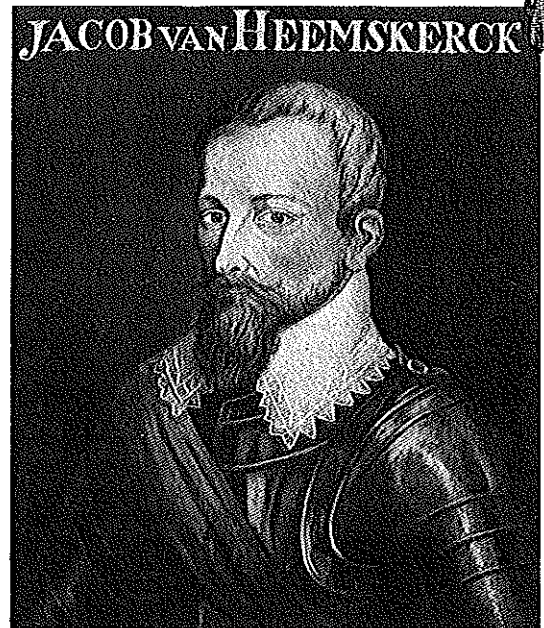
Barentsz en Van Heemskerck arriveerden op 15 augustus 1596 bij de Ijskaap van Nova Zembla, rondde deze punt en vervolgden hun tocht in zuidoostelijke richting. Spoedig stuitten ze op ijs, waardoor ze niet verder konden. Ze probeerden in noordwestelijke richting weg te komen en kwamen zo bij de IJshaven terecht. De stroom trok het schip daarna weer naar het oosten en ze kwamen steeds meer in het ijs. Tot 25 augustus bleven ze met het ijs

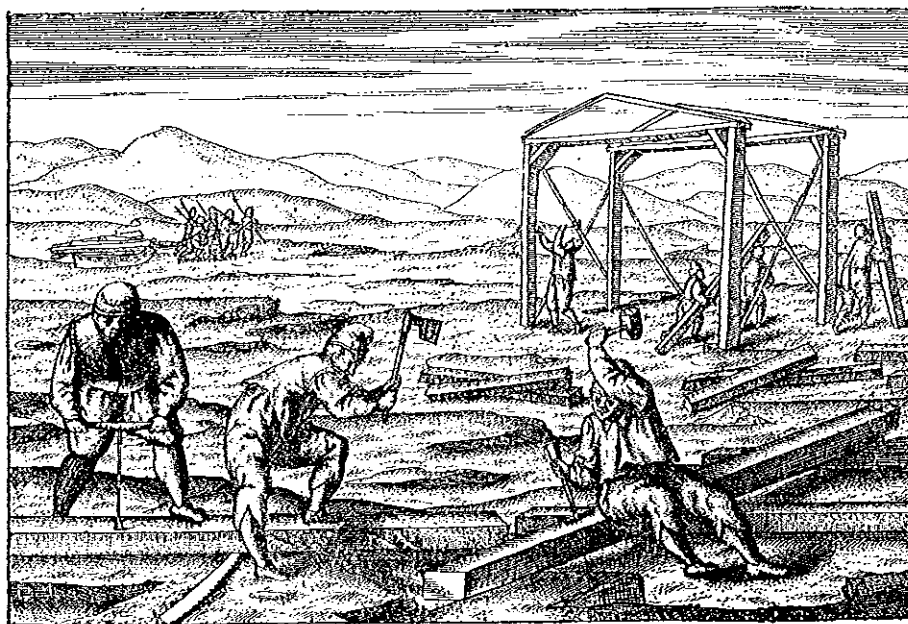
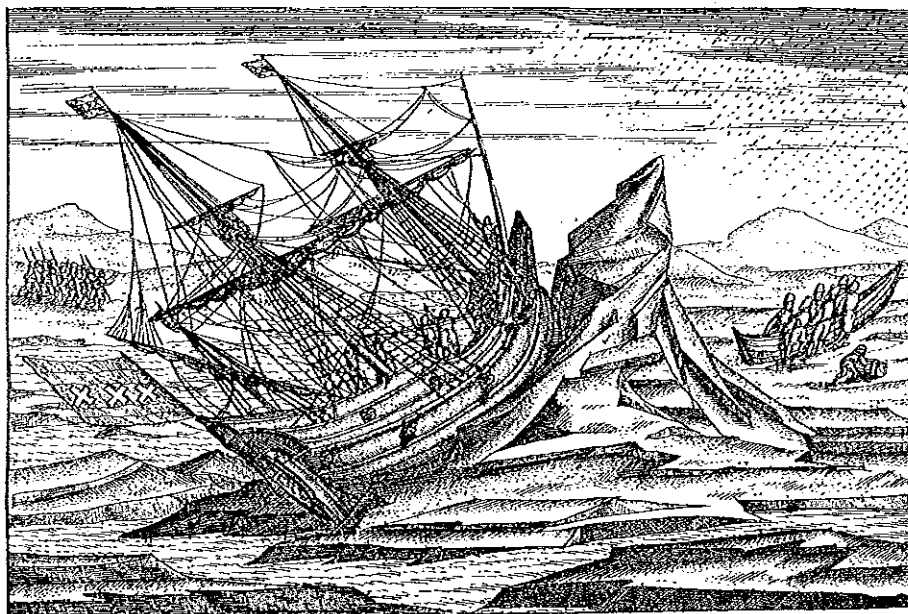
worstelen. Toen kwam er weer wat meer open water en ze verlegden hun koers naar het zuiden in de hoop via Straat Vaygach weer uit de Kara Zee te ontsnappen. Het lukte niet en het ijs drukte ze terug. Ze probeerden het vervolgens nog een keer via de Ijskaap maar ook dat lukte niet meer, het schip zat muurvast in het ijs. Op 28 augustus begon het schip te barsten en twee dagen later werd het door het ijs opgetild. De daarop volgende dagen brachten ze alvast enige voedselvoorraden aan land. Op 11 september besloten ze aan land een huis te bouwen. Ze begonnen daarvoor drijfhout aan te slepen dat ze gebruikten voor het gebint en een deel van de wanden van het huis. Nog voordat de bouw van het huis goed en wel begonnen was, sloeg het noodlot weer toe. De timmerman stierf. Ze wikkelden zijn lichaam in linnen en begroeven het in een kloof. De bouw ging echter door en op 2 oktober was het geraamte van het huis zover dat het opgericht kon worden. Geheel volgens de traditie werd een meiboom op het bouwwerk geplaatst, alleen was hij ditmaal van bevroren sneeuw. Op 5 oktober werd het huis dichtgemaakt met planken die van het schip waren gesloopt en enkele dagen daarna ver-

Detail van de poolkaart van Willem Barentsz, postuum uitgegeven door Cornelis Claesz in 1598. De kaart toont 'Het Nieuwe Land' en de route die Barentsz en Van Heemskerck op hun derde tocht in 1596 namen. Universiteitsbibliotheek Amsterdam.

Jacob van Heemskerck. Uit: Gerrit de Veer, Reizen van Willem Barentsz, Jacob van Heemskerck, Jan Cornelisz Rijp en anderen naar het Noorden, 1594-1597. S.P. l'Honoré Naber ed., Linschoten Vereniging XIV-XV, 's Gravenhage 1917.

Willem Barentsz. Uit: Gerrit de Veer, Reizen van Willem Barentsz, Jacob van Heemskerck, Jan Cornelisz Rijp en anderen naar het Noorden, 1594-1597. S.P. l'Honoré Naber ed., Linschoten Vereniging XIV-XV, 's Gravenhage 1917.

De bouw van het Behouden Huis; met drijfhout en scheepshout werd het geruimte van het huis gebouwd. Uit: Gerrit de

Veer, Reizen van Willem Barentsz, Jacob van Heemskerck, Jan Cornelisz Rijp en anderen naar het Noorden, 1594-1597. S.P.

l'Honoré Naber ed., Linschoten Vereniging XIV-XV, 's Gravenhage 1917.

Het schip van Van Heemskerck en Barentsz in het ijs van de Kara Zee. Uit: Gerrit de Veer, Reizen van Willem Barentsz, Jacob van Heemskerck, Jan Cornelisz Rijp en anderen naar het Noor-

den, 1594-1597. S.P. l'Honoré Naber ed., Linschoten Vereniging XIV-XV, 's Gravenhage 1917.

huisde een deel van de bemanning van het schip naar het huis.

De 24ste oktober was het huis eindelijk helemaal klaar. Ze hadden precies een maand over de bouw gedaan en de weersomstandigheden waren zodanig dat het ook geen week langer had moeten duren. Drie dagen nadat iedereen naar het huis was gegaan werd de klok uit het schip gehaald en in het huis gezet. Lang hadden ze er geen plezier van, want het uurwerk bleek niet goed tegen lage temperaturen bestand te zijn. Op 7 november bleef de klok al stil staan. Op die dag waren ze ieder gevoel van tijd kwijt. Ze waren geruime tijd de kooi niet uit geweest en wisten niet goed of het dag of nacht was. Na enige discussie concludeerden ze dat het dag moest zijn. Ze kregen de klok weer aan de gang, maar spoedig hield hij er definitief mee op en vanaf dat moment moest de tijdsbepaling met behulp van de meegenomen 12 uurs-zandlopers gebeuren.

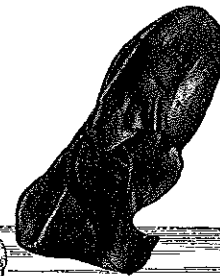
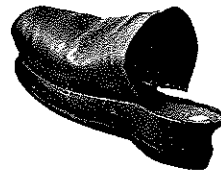
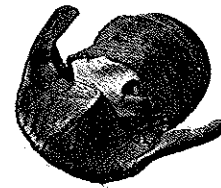
DE POOLNACHT

Op 3 november was van de zon nog slechts de bovenrand te zien. De poolnacht brak aan en deze zou duren, volgens het dagboek van Gerrit de Veer, tot 24 januari 1597. De Veer gebruikte echter in dit geval de Juliaanse in plaats van de toen reeds algemeen in zwang zijnde Gregoriaanse tijdsberekening. Bovendien zagen ze toen de zon niet, maar een reflectie daarvan. De werkelijke terugkeer van de zon vond op 7 februari plaats, zoals Barentsz had voorgerekend.

Het verslag van De Veer begint zoals gebruikelijk was bij scheepsjournalen steeds met de vermelding van de weersomstandigheden. Deze werden naar-

mate de winter vorderde slechter. Was het in november al vaak stormachtig, koud weer, in december was het zeer koud, zo koud dat het volgens De Veer bijna niet meer uit te houden was. De verwarming van het huis was een groot probleem. De in september verzamelde brandhoutvoorraad was snel op en het aanvullen er van was moeilijk zodat er een voortdurend tekort aan brandhout was. Op 7 december was de koude zo ondragelijk geworden dat de overwintersaars besloten een kolenvuur te maken. Aan boord van het schip waren zogenaamde smeekolen die goed voor dat doel konden worden gebruikt. Men stopte echter alle kieren, gaten en zelfs de schoorsteen dicht zodat koolmonoxidevergiftiging niet uit kon blijven. Dit gebeurde dan ook en alle mannen raakten door de kolendamp bedwelmd en ze zouden dit zeker niet hebben overleefd als niet één van hen de deur had opengestoten. Pas tegen het eind van de overwintering gebruikten ze weer kolen maar toen hielden ze de schoorsteen open. Om in bed warm te blijven gebruikten ze extra laken dat als handelswaar was meegenomen. Ook legden ze stenen in het vuur die ze vervolgens als kruik mee naar bed namen. Om zich buiten tegen de vaak hevige kou te beschermen droegen ze meerdere kledingstukken over elkaar heen. Op 19 november gebruikten ze laken uit de handelsvoorraad om extra hemden te maken en van de vossepelzen maakten ze mutsen. Toen ze op de terugweg op de noordkust van Rusland aankwamen, ruilden ze de extra broeken die ze aan hadden tegen voedsel. Gerrit de Veer vertelt dat sommigen wel 'twee of drie over één hadden'. De mutsen van vossesbont droegen ze nog toen ze in Amsterdam aankwamen.

Op 11 december waren de schoenen zo hard als hoorn gevoren en onbruikbaar geworden. Ze maakten toen ruime klompen met een bovenkant van schaapsleer waarin ze drie à vier paar sokken konden aanhebben. Later, in maart, maakten ze uit de ruwe viltten hoeden schoenen die ze over de sokken aantrokken en die in de sneeuw heel goed voldeden. Ondanks deze maatregelen kwam het voor dat lichaamsdelen bevroren. Zo moesten een aantal mannen, die op weg waren naar een eerder gedode

Schoeisel en kledingstukken afkomstig van Nova Zembla. Foto Rijksmuseum Amsterdam.

Het Behouden Huis was op 24 oktober helemaal klaar en de bemanning was erin gaan wonen. Rondom het huis werden vossenvallen gemaakt. Uit: Gerrit de Veer, Reizen van Willem Barrentsz, Jacob van Heemskerck, Jan Cornelisz Riip en anderen naar het Noorden, 1594-1597. S.P. l'Honoré Naber ed., Linschoten Vereniging XIV-XV, 's Gravenhage 1917.

beer, door bevroren ogen voortijdig naar huis terugkeren. Op 13 december was het zo koud dat ze blaren en bulten op gezicht en oren kregen toen ze even naar buiten gingen. Later in de winter was bij één van de mannen zelfs een teenkootje afgevroren. Dat er niet meer lichamelijke kwalen ontstonden was voor een niet gering deel aan de chirurgijn te danken die allerlei preventieve maatregelen nam. Zo maakte hij op 4 november van een wijnpijp een bad om in te stoven. Ze namen minstens drie maal zo'n stoombad en voelden zich erna heel goed. De scheepsbeschuit veroorzaakte obstipatie, waarvoor ze soms na het bad een laxemiddel namen. Ook besteedden ze relatief veel zorg aan de hygiëne. De Veer vermeldt twee maal dat de kleren gewassen werden en verschillende malen dat het huis werd schoon gemaakt.

SNEEUWSTORMEN EN ISOLEMENT

Behalve door de koude werden ze ook door de

hevige sneeuwstormen geplaagd. Deze sneeuwstormen maakten het onmogelijk om naar buiten te gaan, zodat de mannen soms dagenlang met z'n zestien in een ruimte van tien bij zes meter opgesloten zaten. In zo'n situatie ontstaan vaak irritaties en spanningen en om die te vermijden is een straffe discipline en een strikte dagindeling nodig. Met name het dag- en nachtritme dient in zo'n geval gemeenschappelijk te blijven. De Veer zegt in zijn dagboek niet veel over deze aspecten van de overwintering. Duidelijk is dat Barentsz en Van Heemskerck de beslissingen namen; Barentsz waar het de voortgang van de expeditie betrof en Van Heemskerck bij nautische zaken. Niet Barentsz maar Van Heemskerck nam dan ook de beslissing of en wanneer ze in de boten huiswaarts zouden gaan. Hij was immers verantwoordelijk voor het schip dat in het ijs achter bleef. Toen hij had besloten weg te gaan, werd er een verklaring opgesteld over het staken van de reis (het cedelken). Deze verklaring

Het interieur van het Behouden Huis op Nova Zembla. Rechts het stoombad dat de chirurgijn maakte. Uit: Drey Schiffahrten der Holländer nach obermeldten Indien durch das mittnächstigsche oder Eismeer... durch Jo. Theodor und Jo. Isral de Bry, Gebrüder. Gedruckt zu Frankfurt am Mayn durch Mattheum Becker, 1599. Bezit van de schrijver.

werd door beiden ondertekend, maar eerst door Barentsz en dan door Van Heemskerck.

De taakverdeling aan boord bleef ook aan land gehandhaafd. Dit blijkt onder andere uit het feit dat uitsluitend de kok het eten kookte. Het sneeuwsmelten en houthakken waren eveneens taken van de kok. Pas toen dit hem te veel werd, namen de anderen het volgens een daartoe opgesteld rooster van hem over. De schipper en stuurman waren daarvan echter vrijgesteld. Ook het sneeuwvrij maken van de deur werd volgens rooster gedaan. Uit deze voorvallen blijkt dat de taakverdeling en de discipline op het schip ook in de kleine ruimte aan land gold. Van spanningen en ruzies blijkt niets in het dagboek van De Veer. Evenmin blijkt eruit dat groepjes zich om die reden wilden afzonderen. Integendeel, toen ze in het voorjaar hout moesten verzamelen, deden ze dat gezamenlijk. Slechts de kok, de schipper, de stuurman en de zieken bleven in het Behouden Huis achter. Ook de tochten naar het schip werden meestal in groepjes van vijf à zeven man ondernomen. Er is evenwel één opmerking van De Veer die te denken geeft. Hij vermeldt dat sommigen heimelijk naar het schip gingen om daar van de voorraden te eten. Welke strafmaatregelen werden genomen om te voorkomen dat het weer zou gebeuren staat niet in het dagboek. Hoe dan ook, veel strubbelingen zullen er niet geweest zijn, want dan was dat zeker ergens vermeld.

Uit verschillende zinnen van De Veer blijkt dat de dagenlange opsluiting grote invloed had op de geestelijke weerstand van de mannen. Ze werden er zeer somber door gestemd. Ze verlangden naar de zon die ze als de heerlijkste schepping Gods beschouwden. Reeds op 23 december verzuchtten ze dat het met de zon de goede kant op ging. Toen echter twee dagen later vossen over het dak van hun ingesneeuwde huis liepen, werd dit door sommigen van hen direct weer als een slecht teken beschouwd en op 26 december was er naast hoop ook somberheid in het Behouden Huis op Nova Zembla. Toen op 27 januari een reeds lang zieke lotgenoot overleed, kreeg hij een begrafenisdienst met psalmgezing en voorlezingen uit de Bijbel. Dit gebeurde niet alleen uit piëteit voor de dode, maar ongetwij-

feld ook om er opnieuw moed uit te putten en daardoor de geestelijke weerstand te vergroten. De overledene werd vervolgens even buiten het huis in de sneeuw begraven.

Eind januari waren de overwinteraars zeer teleurgesteld, omdat het nog steeds erg koud was. Ondanks het feit dat men op 16 februari plezier maakte en het glas hief op de bijna voorbijge winter, was het de 18de februari al weer één en al somberheid. Als ze op een nacht vosse- voor berevoetstappen houden verzucht De Veer 'want de nacht die eenzaam ende cyselijck in hem selfs is, die maeckte tghene dat cyselijck scheen noch cyselijcker'. Op 1 maart was het zo koud en was er zo weinig brandstof dat ze zich door hardlopen warm moesten houden en midden maart was het weer bitter koud. De bittere koude, het isolement en de somberheid werden soms even vergeten door het vieren van hoogtijdagen. De Veer noemt in zijn dagboek Kerstavond en Kerstdag, maar vermeldt niet of ze toen iets bijzonders deden. Dat is anders op Drie Koningen, want de avond van de 5de januari werd met pannenkoeken, beschuit, wijn en spelletjes tot een ware feestavond gemaakt. Ze verbeeldden zich, aldus De Veer, dat ze thuis bij familie of vrienden waren en vergaten daardoor even hun benarde situatie. Naar oud gebruik deelden ze elkaar briefjes uit en de konstabel werd op deze manier koning van Nova Zembla. Ook Maria Lichtmis op 1 februari en Vastenavond op 16 februari werden niet vergeten. De gevierde feestdagen maken duidelijk dat het katholicisme tachtig jaar na de Hervorming nog een grote invloed had op het dagelijks leven in bepaalde streken in de Republiek.

Door het gebruik van ijsberenvet was er volop brandstof voor de olielampen. Iedereen kon daarom één van de meegebrachte kaarsen bij zijn kooi hebben, zodat zo nu en dan ook met lezen de tijd gedood kon worden. Als het weer het toeliet werden spelletjes als klootschieten en kolven gedaan. Ook dit was een aardig tijdverdrijf en men bleef bovendien in beweging. Dat was belangrijk, omdat beweging als een probaat middel tegen scheurbuik werd gezien. Daarom werd er eveneens frequent hardgelopen.

Op 12 juli 1596 werd bij een eiland dat het Beereneiland werd genoemd een ijsbeer gedood. Het dier werd gevild en het vlees gegeten, maar het smaakte hen niet goed. Uit: Gerrit de Veer, Reizen van Willem Barentsz, Jacob van Heemskerck, Jan Cornelisz Rijp en anderen naar het Noorden, 1594-1597. S.P. l'Honoré Naber ed., Linschoten Vereniging XIV-XV, 's Gravenhage 1917.

DE JACHT OP IJSBEREN EN POOLVOSSEN

Ook de jacht werd gezien als een nuttig tijdverdrijf. Ze maakten vooral jacht op ijsberen en poolvossen. De eerste ijsbeer werd reeds op 12 juni 1596 gedood. Het Beereneiland ontleent er zijn naam aan. Ze vilden het dier en aten van het vlees, maar constateerden dat het niet erg smaakte. Ook bij Spitsbergen werd een beer gedood en gevild, maar het vlees werd toen niet meer gegeten. Dit bleef zo tot 31 mei 1597. Op die datum doodden ze een beer, vilden hem en aten van de lever. Dat smaakte goed, maar ze werden er allemaal ziek van. Drie man zelfs zo ernstig dat voor hun leven werd gevreesd. Ze vervelden over hun hele lijf en leden hevige pijnen, maar herstelden uiteindelijk toch. In totaal werden elf beren gedood. Tijdens de overwintering werden deze beren meer als tijdverdrijf gejaagd. Bovendien vond men ze lastig. De nuttige waarde werd, nadat men had geconstateerd dat het vlees niet smaakte, niet zo hoog geacht. Het vet werd als brandstof voor de olielampen gebruikt en meestal werd ook de huid bewaard. In één geval sloegen ze ook de tanden uit de bek, overigens zonder dat werd vermeld wat ze ermee deden.

Toen de zee dichtvroor verdwenen de ijsberen, maar de vossen bleven gedurende de gehele winter-

periode in de buurt van het huis rondzwerven. Om deze dieren te vangen werden vallen gemaakt. In eerste instantie van een hoepel en een touw, maar spoedig op de Noorse wijze met planken die met stenen waren verzwaard en die met een houten pen, waarop het aas was geprikt, op scherp werden gezet. Deze laatste methode bleek voortreffelijk te werken want ze vingen totaal 26 vossen die een welkome aanvulling op het menu waren.

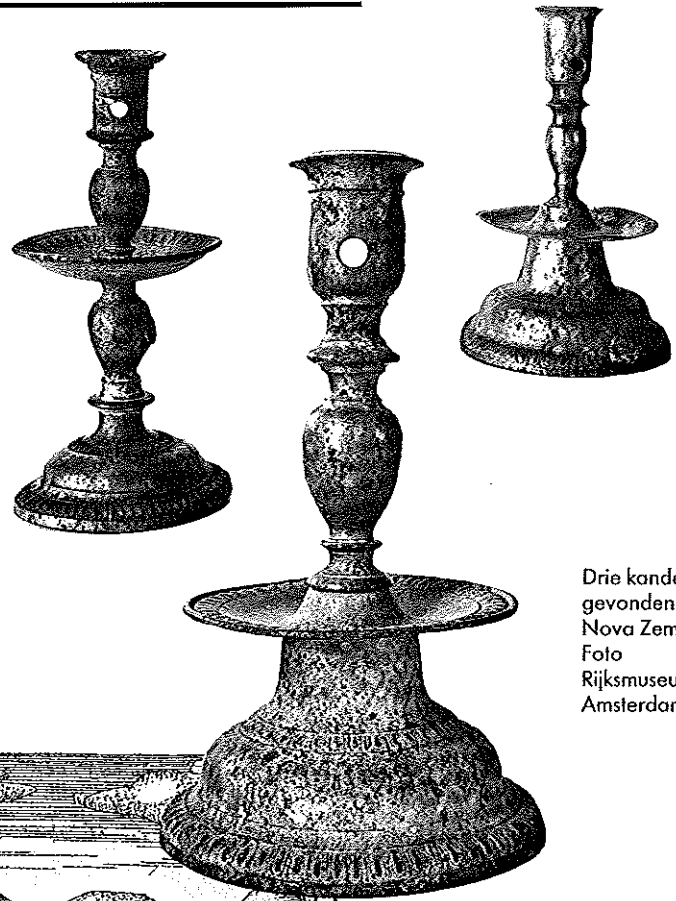
Aan proviand had men uit Holland meegenomen: beschuit en hard brood, gezouten vlees en spek, gerookt spek en hammen, boter en kaas, olie en azijn, mosterd en zout, gerookte vis en stokvis, gort, erwten en bonen, bier, wijn en brandewijn en grutten en meel. Het bier was al spoedig bevroren, waardoor de vaten lek werden. Bij het ontdooien liep meestal veel weg en bovendien verloor het zijn kracht waardoor het niet lekker meer smaakte. Naast water was bier het belangrijkste drinken aan boord van de zestiende-eeuwse schepen. Reeds op 8 november werd een tekort geconstateerd dat moest worden aangevuld door sneeuw te smelten. De zelfde dag werd ook het brood gerantsoeneerd en op 12 november ging de wijn op rantsoen. De kaas werd op 22 november verdeeld. Desondanks was in december het beste proviand reeds op. De maaltijden werden daarop zeer sober. Geen wonder dat het vossenvlees een welkome aanvulling was. Dat dit verse vlees eveneens goed tegen scheurbuik hielp wist men niet, maar het is ongetwijfeld hun redding geweest. Op 1 mei kookten ze het laatste meegebrachte vlees en op 3 mei ging het spek op rantsoen en waren ook de grutten op.

DE TERUGREIS

De overwinteraars hadden zo nog tot ongeveer eind augustus brood, zodat ze, wilden ze dit angstige avontuur overleven, de terugreis wel zo spoedig mogelijk moesten aanvaarden. Er kwam nog bij dat de schepelingen meer dan genoeg hadden van de 'troosteloze' plaats. Ze wendden zich verschillende keren tot Willem Barentsz met het verzoek de schipper over te halen de sloepen gereed te maken. Barentsz wimpelde dit in eerste instantie af, maar op 15 mei sprak hij met de schipper af de maand mei

nog af te wachten en als het schip dan nog niet uit het ijs zou zijn dan zouden ze in de boten teruggaan. Dat werd uiteindelijk gedaan. De boten werden daartoe gereed gemaakt en op 14 juni 1597 vertrokken ze vanuit de IJshaven, nadat ze in het Behouden Huis een briefje (het cedelken) hadden achter gelaten.

Op 20 juni overleed Willem Barentsz en dezelfde dag ook nog Claes Andriesz. Beiden werden op de westkust van Nova Zembla begraven. Bijna twee weken daarna stierf een vijfde overwinteraar. Twee maanden na het vertrek ontmoetten de overlevenden voor het eerst weer andere mensen. Het waren de schepelingen van een Russische lodya waarvan zij vis en meelkoeken kochten. Op 30 augustus kwamen ze in Kola aan waar ze Jan Cornelisz Rijp ontmoetten. Ze hadden toen in twee en een halve maand 381 zeemijl in open boten over de Noordelijke IJsee afgelegd. Een prestatie waarvan de omvang nauwelijks is voor te stellen. Op 1 november keerden ze in de kleding van Nova Zembla en met witte bontmutsen op in Amsterdam terug, een

Drie kandelaren gevonden op Nova Zembla. Foto Rijksmuseum Amsterdam.

De sloepen werden gereed gemaakt om erin naar Noord-Rusland terug te keren. Uit: Gerrit de Veer, Reizen van Willem Barentsz, Jacob van Heemskerck, Jan Cornelisz Rijp en anderen naar het Noorden, 1594-1597. S.P. l'Honoré Naber ed., Linschoten Vereniging XIV-XV, 's Groenvehage 1917.

Het cedelken, zoals het in 1876 door de Engelsman Gardiner op Nova Zembla werd teruggevonden. Rijksmuseum Amsterdam.

HET CEDELKEN

Alsoe w(ij) van mijnen heeren van Amst(er)-dam wut ghesonden s(ijn) Anno -1596- om bij (n)oerden naer de Landen van Chyna te varen soe ist dat wij naer groete moeyte ende geen () perijckel ghecomen sijn omden w() van nova (Z)ee(m)bla meenende noch alsoe bij de Costen van Tarrrien langes te seylen in den voerschre-ve(n) landen eyntlijck ghecomen o(p) dese plaets(e) op den -() ende -26- Augusti de(s) boven ge(noemden) jaers waer ons den oes() ende -()do() - (o)ns soe dapperlick (ende) coe-ne () gew() ende ijs besetten des wij wegens te() deser noe(t) gedwongen sijn geweest een huijs te bouwen om ons lijf de wijnter over daer i(nn)e salueren indien tmoegelijck waer van couden Sijn (i)nt huijs ghe woent van den - 12 - October Anno - 1596 - den heelen wynter over totten - 13 - Junii des naestvolgenden jaers Anno - 97 - (in) grote coude. Sijn den selfen - 13 - Junii () doen ons schip noch al vast int ijs besloeten lach met ons schuyt ende boet van hier ge(seylt) om weder thuijs te moegen coem(en) onse godt wil ons behouen reijse verleenen ende ons met ghesontheyt in ons vaderlant brengen. Amen.

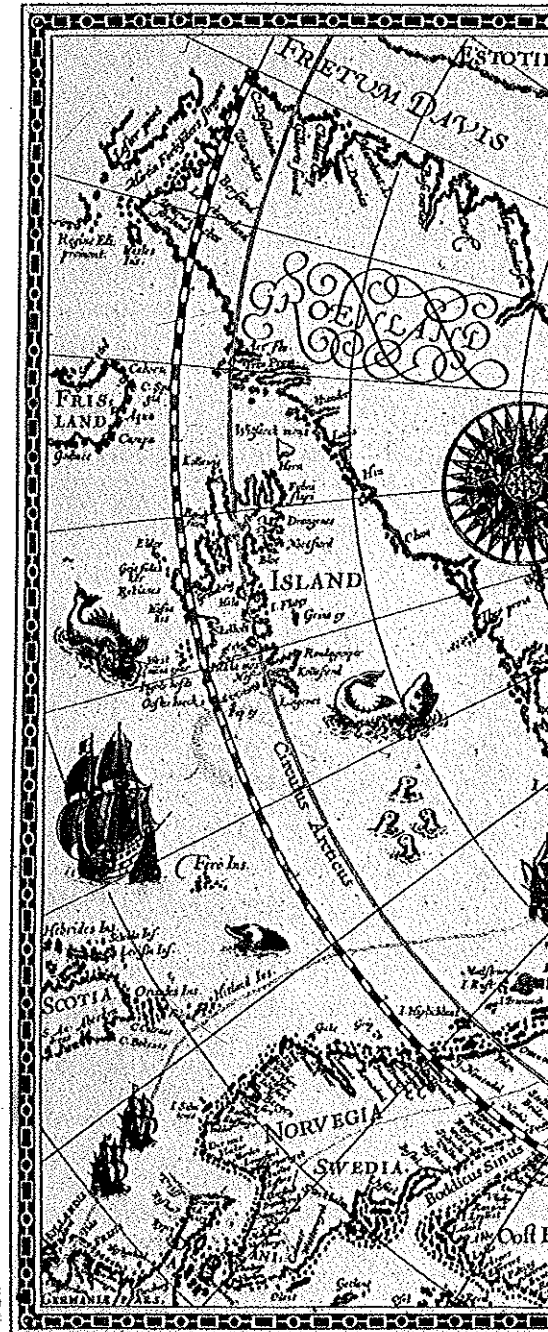
Nota desen hoeck daer wij overwijnert hebben is g(e)legen op d(en-) 76 - graed d() die () breedten aen (de w)estsij(de va)n n(ova Zeemb)la (onge)veerlijck () noe() a () des hebb(en) nova Zeembla - 12 - () len () en, suydw(esten) wint ende west-aerts) op.

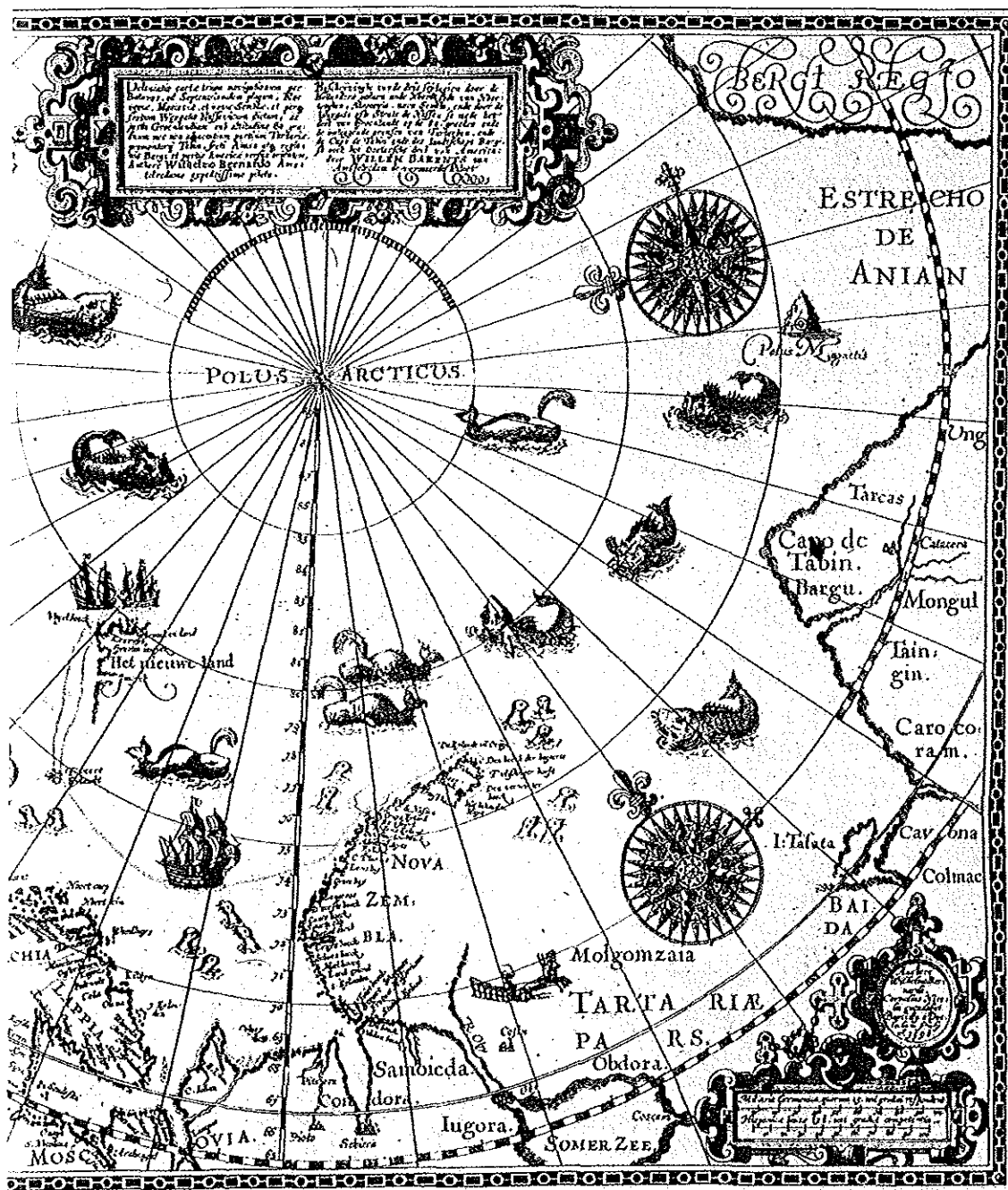
Wilem Barentsz

Ja(cob) Heemskerck

illusie armer maar een ervaring rijker.

De noordoostelijke doorvaart was niet gevonden, het schip was verspeeld en vijf metgezellen hadden de tocht niet overleefd. Toch kan men deze tocht niet louter als mislukking zien. Er werden tijdens deze tocht meer onbekende kusten ontdekt dan tijdens de voorgaande twee tochten. Zo werden het Beerenciland, de noord- en westkust van Spits-

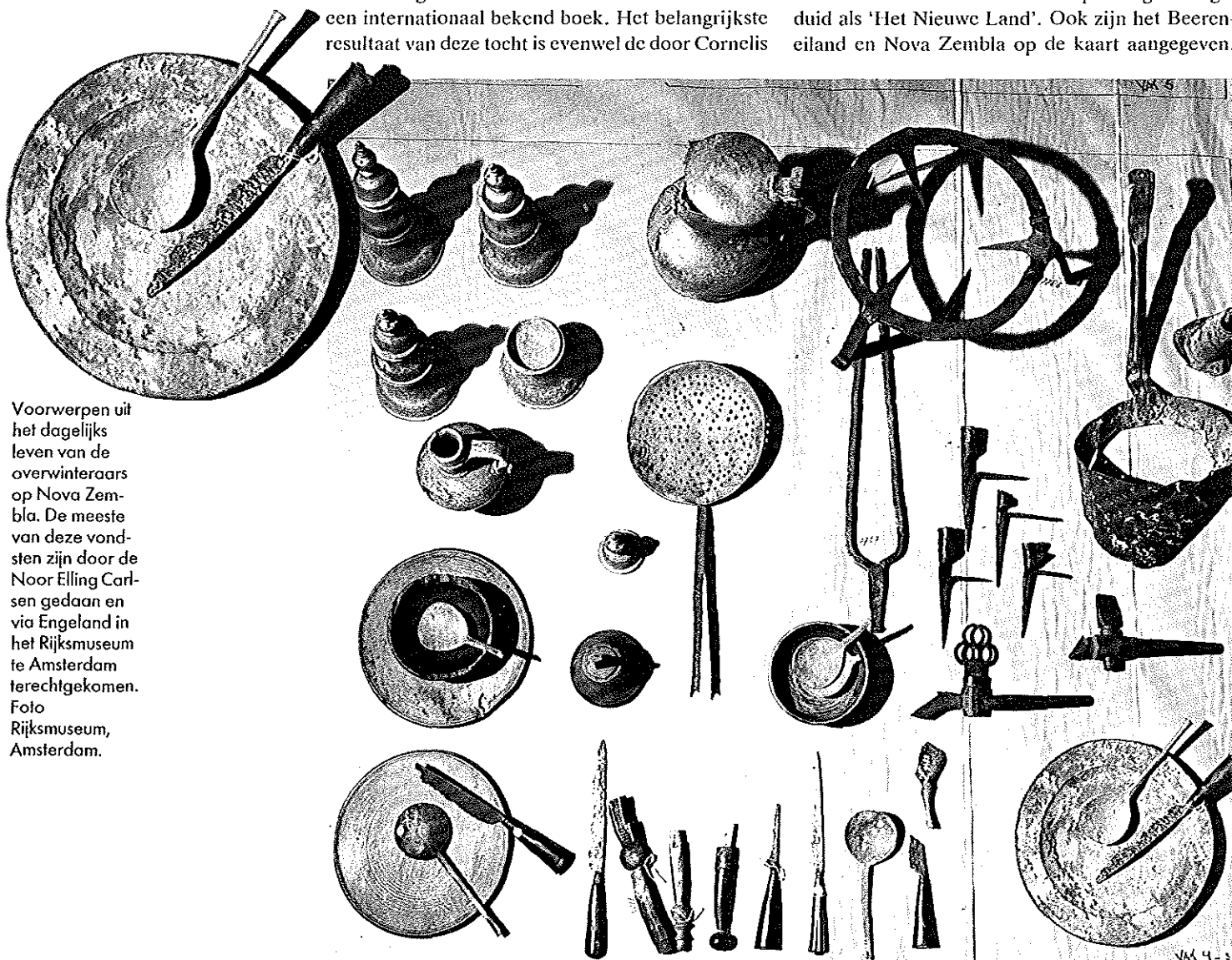

De poolkaart
van Willem Ba-
rentsz, postuum
uitgegeven door
Cornelis Claesz
in 1598.

Universiteits-
bibliotheek
Amsterdam.

bergen en de noord- en oostkust van Nova Zembla ontdekt, verkend en voor het eerst op kaart gezet. Het was bovendien de eerste keer dat Europeanen in de hoge arctis overwinterden. Het dagboek van Gerrit de Veer werd spoedig na terugkomst in druk uitgegeven en het beleefde daarna vele herdrukken. Nog hetzelfde jaar verschenen bovendien uitgaven van het dagboek in diverse andere talen. Het werd een internationaal bekend boek. Het belangrijkste resultaat van deze tocht is evenwel de door Cornelis

Claesz in 1598 postuum uitgegeven kaart van Willem Barentsz, waarop het poolgebied geheel volgens de theorie van Plancius is weergegeven als een zee zonder poollanden. Slechts de Polus Magnetis, die als een geweldige rots uit zee oprijst, herinnert nog aan het oude concept van onder anderen Mercator. Op deze poolkaart staat een groot deel van de noord- en westkust van Spitsbergen aangeduid als 'Het Nieuwe Land'. Ook zijn het Beeren-eiland en Nova Zembla op de kaart aangegeven.

Voorwerpen uit het dagelijks leven van de overwintersaars op Nova Zembla. De meeste van deze vondsten zijn door de Noor Elling Carlsen gedaan en via Engeland in het Rijksmuseum te Amsterdam terechtgekomen. Foto Rijksmuseum, Amsterdam.

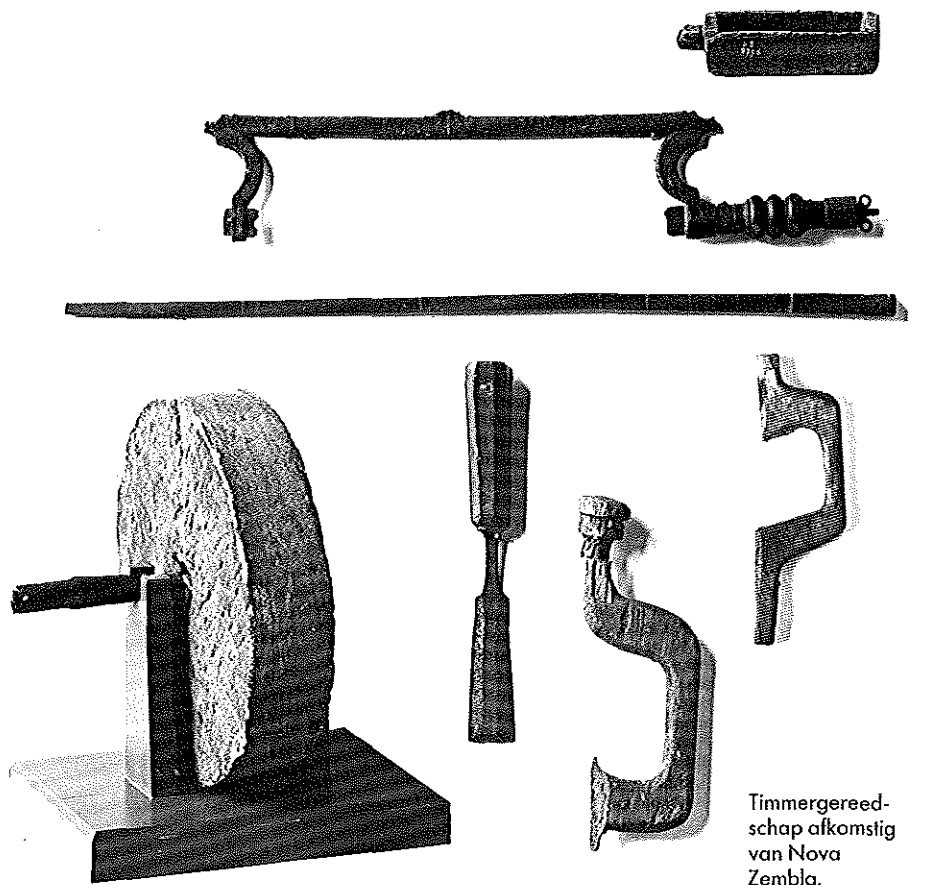
Voor het eerst is een deel van de oostelijke kustlijn van dit laatste eiland op een kaart aangegeven. Op deze kaart zijn ook walvissen getekend en deze afbeeldingen hebben in het begin van de zeventiende eeuw de eerste Nederlandse walvisvaarttochten ongetwijfeld mede gestimuleerd.

ELLING CARLSEN

Tweehonderdvijfenzeventig jaar nadat Barentsz en zijn mannen in de IJshaven aan de oostkust van Nova Zembla landden, vond de Noorse jager Elling Carlsen op het eiland ter hoogte van 76° 12' N.B. de resten van een huis. Dit huis was volgens Carlsen 16 ellen lang en 10 ellen breed. Het was gebouwd van drijf- en scheepshout. Het drijfhout was gebruikt voor het geraamte en het onderste deel van de wanden van het huis. Dit deel van de wanden was op de Noorse wijze geconstrueerd van vier balken die op de hoeken om en om in elkaar waren gelegd. De rest van de wanden en het dak waren gedekt met 1.5 duims vurendelen die 14 à 16 duim breed waren. Deze delen waren met behulp van spijkers aan elkaar en aan het geraamte bevestigd.

Tussen de huisresten vond hij twee koperen kookketels, een koevoet, een geweerloop, een slaguurwerk, een klok, een kist met daarin verschillende vijlen en andere timmergereedschappen, een partij prenten, een fluit en enige geverfde kledingstukken. Daarnaast waren er nog twee kisten, maar die waren leeg.

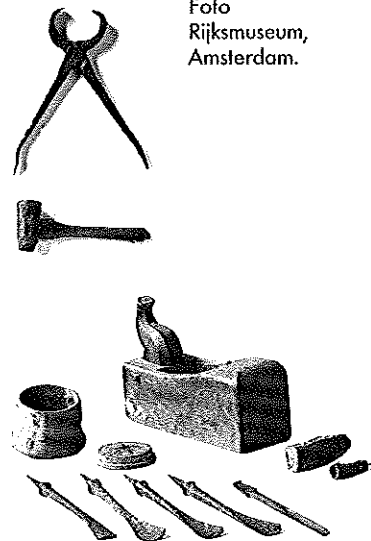
Drie dagen na hun eerste bezoek aan de huisplaats gingen Carlsen en zijn bemanning wederom in de IJshaven aan land. De huisresten werden nog een keer nauwkeurig onderzocht en ze ontdekten nog meer voorwerpen. Zo vonden zij kandelaars, drinkkroezen van tin, een degen, een fragment van een hellebaard, twee boeken, verschillende fragmenten van nautische instrumenten en delen van een grote deels verroeste ijzeren kist. Op donderdag 14 september 1871 gingen ze voor de laatste keer aan land om de plaats te onderzoeken. Ditmaal schep-ten ze ook zand weg en vonden daarbij trommel-
stukken, nog een degen en enkele spiesen. Carlsen was van mening dat in het huis goed gewapende mensen hadden gewoond die gezien het wrakhout

Timmergereedschap afkomstig van Nova Zembla.
Foto
Rijksmuseum,
Amsterdam.

op het nabijgelegen strand van een schip afkomstig waren geweest dat schipbreuk had geleden. De Nooren zochten na hun inspectie van de huisresten ook nog naar resten van overleden mensen maar konden niets vinden.

Voordat Carlsen en zijn mannen de plek met meenamen van de gevonden voorwerpen verlieten, richtten ze een paal op met stenen eromheen en in dit eenvoudige gedenkteken lieten ze een bericht achter in een dubbele blikken trommel. De voorwerpen kwamen na enige omzwervingen in het Rijksmuseum te Amsterdam terecht waar ze lange tijd tot de vaste expositie van de afdeling Nederlandse Geschiedenis behoorden. De laatste tijd bevinden ze zich vanwege onderzoek in depot.

LOUWRENS HACQUEBORD

DRIE ZEVENTIENDE-EEUWSE OVERWINTERINGEN

EEN GRAF OP AMSTERDAM EILAND

Op 16 juli 1980 werden op Amsterdameiland de overblijfselen van zeven mannen gevonden. Veel was er van hen niet meer over, maar genoeg om het graf te herkennen en de ligging van de lichamen te reconstrueren. Op ongeveer tien centimeter beneden het oppervlak werden de bodems van zeven doodsdommen aangetroffen; zes normale kistbodems en één extra korte. Op deze bodems werden de resten van skeletten gevonden, drie in gestrekte houding en vier in min of meer hurkhouding. De

zeven kisten, de positie van de lichamen en het nauwelijks tien centimeter diepe graf zijn duidelijke aanwijzingen dat het hier het graf betreft van de zeven vrijwilligers die in 1634 in Smeerenburg achterbleven om daar vergeefs de poolwinter te trotseren.

DE PLANNEN

Reeds in 1623 waren vrijwilligers bij de bewindhebbers van de Noordsche Compagnie met het aanbod gekomen om een winter in het Hoge Noorden door te brengen. De bewindhebbers waren toen echter nog van mening dat dit een overbodige zaak was en gingen niet op het aanbod in. Toch bleef de gedachte de geleerden van de Noordsche Compagnie bezig houden, vooral toen bleek dat een permanente vestiging een krachtig middel zou zijn in de strijd met de concurrentie. In 1626 werd dan ook opnieuw een plan gemaakt. Ditmaal zouden vijftientwintig man, rijkelijk voorzien van levensmiddelen en medicijnen, in een ruime, goed geïsoleerde woning met keuken en voorzien van een kachel op Spitsbergen achterblijven. Zij zouden bovendien een scheepje van vijftientwintig last tot hun beschikking hebben. Deze overwinteringsploeg zou zich met de bere- en vosseljacht bezighouden. Een bezigheid die hun afleiding en beweging zou verschaffen en voor de compagnie revenuen zou opleveren. Zodra de zon terug zou komen en het ijs zou breken, zouden ze met de walvisvangst beginnen, zodat nog voordat de schepen uit Holland 'de Hollandse ofte Mauritiusbaai' hadden bereikt, walvissen zouden zijn gedood. Bovendien zouden meteorologische waarnemingen gedaan kunnen worden, waar-

Spitsbergen, en rechts de noordwesthoek van Spitsbergen met Amsterdameiland en Smeerenburg waar twee overwinteringen plaatsvonden. Tekening I. Stoepker.

door een antwoord gegeven kon worden op de vraag of dit deel van de poolstreken tijdens de winter bewoonbaar was of niet. Uiteindelijk werd dit laatste doel het hoofddoel. De gehele onderneming zou, zo luidde de mening, nog niet direct economisch voordeel op hoeven te leveren, maar moest als experiment gezien worden. Een nadere afweging resulteerde echter in de conclusie dat onderzoek en een betere voorbereiding nodig waren, alvorens zo veel mensen aan de gevaren van een poolwinter zouden worden blootgesteld. Het benauwde avontuur van Barentsz en de zijnen op Nova Zembla (1596-1597) was nog niet vergeten. De overwintering werd daarom tot nader order uitgesteld.

In 1628 werd vanwege conflicten met de Basken wederom over een overwintering gesproken, maar dat jaar kwam het er evenmin van en waarschijnlijk was het er ook nooit van gekomen, wanneer in 1630 niet per ongeluk acht Engelsen op Spitsbergen waren achtergebleven, die in het voorjaar van 1631 gezond en wel werden aangetroffen. Hiermee was immers aangetoond dat een overwintering op Spitsbergen mogelijk was.

De Muscovy Company, de Engelse walvisvangstmaatschappij, had voordien ook reeds gespeeld met de gedachte een overwintering te organiseren. Zij was bereid een flinke premie te betalen aan de lieden die een dergelijk avontuur aandurften. Er werd echter geen enkele vrijwilliger gevonden. Het lukte zelfs niet om uit Engeland aangevoerde ter dood veroordeelden tot een overwintering te bewegen. Toen ze de desolate plek waar ze moesten overwinteren zagen, prefereerden ze de strop boven een vermeende langzame dood op Spitsbergen. Nadat bovendien negen op Spitsbergen achtergebleven Engelsen het jaar daarop dood en door roofdieren verminkt werden teruggevonden, daalde het animo tot beneden nul.

Dit veranderde toen de acht eerder genoemde Engelse zeelieden na hun overwintering gezond werden aangetroffen. Zij waren door dezelfde schipper achtergelaten als de negen die eerder waren omgekomen. Zij wisten zich in leven te houden door het eten van rendiervlees en walvisresten van het voorafgaande slachtseizoen. Als deze Engelsen

zonder enige voorbereiding in staat waren met succes te overwinteren, dan moest dat volgens de bewindhebbers van de Noordsche Compagnie in Smeerenburg en op Jan Mayen ook mogelijk zijn. Toen Baskische walvisvaarders in 1632 de pakhuizen van de Noordsche Compagnie op Jan Mayen plunderden en een enorme schade berokkendden, waren ze spoedig overtuigd van het nut van een overwintering op Spitsbergen en Jan Mayen.

DE UITVOERING

Aan het eind van het seizoen van 1633 bleven daarom op beide plaatsen ploegen van zeven mensen achter. De ploeg op Jan Mayen stond onder leiding van Outger Jacobsz van Grootebroek, een ervaren commandeur die vele jaren in dienst van de kamers Enkhuizen en Amsterdam van de Noordsche Compagnie bij Jan Mayen op walvissen had gejaagd.

De ploeg op Spitsbergen werd geleid door Jacob Segersz van der Brugge, die volgens het journaal van Michiel Adriaensz de Ruyter samen met een

Landtong van Smeerenburg gezien vanuit het westen.
Foto B. Bekooy.

Titelpagina van de uitgave van *Twee journalen ...*, editie Gillis Joosten Saeghman. Amsterdam ca. 1668. Universiteitsbibliotheek Amsterdam.

man voor Jan Mayen midden in het vangstseizoen uit Holland was gehaald. De burger van Spitsbergen, zoals hij door De Ruyter werd genoemd, komt verder in geen enkele schriftelijke bron voor. Wat precies zijn positie in de Noordsche Compagnie was weten we daarom niet, maar dat hij leiding kon geven bleek gauw genoeg.

De opdracht van beide ploegen was overwinteren en alles waarnemen wat op beide locaties zou voorvallen. Ze moesten dagelijks schriftelijk bijhouden wat er gebeurde, aangeven of deze gebieden 's winters bewoonbaar waren en bepalen of het waar was dat het er 's winters de hele dag donker was. Daarnaast moesten ze de nederzettingen beschermen tegen belagers. Als er schepen in de buurt kwamen moesten ze in alle tenten vuur maken zodat rook uit de schoorstenen zou komen, vlaggen hijsen en schoten lossen van de forten. Opdat de belagers, denkende dat er een grote bezetting was, er van door zouden gaan.

Van beide overwinteringspogingen is nauwkeurig verslag gedaan en de journalen zijn bewaard gebleven. Deze journalen zijn in druk verschenen en er zijn verschillende uitgaven van bekend. Van de overwintering op Spitsbergen is geen oorspronkelijke uitgave bewaard gebleven. De uitgave van de Amsterdamse drukker Gillis Joosten Saeghman is een heruitgave geweest van een oudere uitgave die we uit de Latijnse uitgave van de 'Grooten Atlas' van Willem Jansz Blaeu kennen. Blaeu verwijst daarin namelijk naar een in 1635 bij Waalpot uit Delft uitgegeven journaal. Saeghman heeft dit boekje nagedrukt. Van het oorspronkelijke boekje ontbreekt tot nu toe ieder spoor, zodat we het met een herdruk uit ca. 1668 moeten doen.

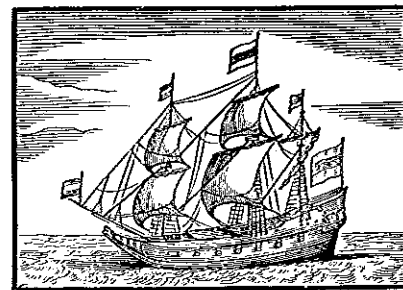
Wat het journaal van de overwintering op Jan Mayen betreft hebben we meer geluk. Hiervan zijn vier uitgaven bekend. Uitgave één 'Journael of Dag Register gehouden bij seven matroosen in het overwinteren op 't Eyland Mauritius in Groenland in 't jaer 1633 en 1634, doch sijn 't samen aldaer gestorven' is uitgegeven door Gillis Joosten Saeghman te Amsterdam ca. 1668. Het is een verkorte uitgave van de oorspronkelijke, uit 1634 daterende tekst. Uitgave twee 'Twee Journalen: het eerste

Twee JOURNALEN
Heder gehouden bij Seven
MATROOSEN.
In haer Overwinteren op
SPITSBERGEN,

Gelegen in Groenlant, tzedert het vertreck van de Visschery-
Schepen der Geostryeerte Noortfche Compagnie, in Nederlandt,
zijnde den 30. Augustij 1633, tot de wederkomst der voorsz. Schepen, den
27. May, 1634. Welcke Maetsdoen sijn afgelofft, en seven andere vrywal-
lige daer op gebleven, doch dese sij al t'amen gestorven.

Bescreven door den Officier-herscheder

J A C O B S E G E R S Z. van der B R U G G E.

AMSTERDAM,

By GILLIS JOOSTEN ZAAGMAN, in de Nieuwe-straat/
Opdring Drucker vande Journalen der Zee- en Land-reysen.

gehouden bij de seven matroosen op het Eylandt Mauritius in Groenlandt in den jare 1633 en 1634 in haer overwinteren, doch syn al 't samen gestorven' is eveneens een verkorte uitgave die samen met het dagboek van de mislukte tweede overwintering op Spitsbergen omstreeks 1668 is gepubliceerd door Gillis Joosten Saeghman te Amsterdam. De derde uitgave heet: 'Het Journael ofte Voyage vande Groenlantsvaerders namelijk vande seven matrosz. die ghebleven waren op het Eylant, ghenamt Mauritius om op het selfde Eylant te overwinteren oock om te besien hoe heus dit lant toe soude draghen den gheheelen winter' is uitgegeven in 1634 bij 'Abraham Nering, Boeckvercooper bij de Roode Brugghe Op het Zeeusche Veer inde Druckerij' te Rotterdam.

De vierde en laatste uitgave is: 'Het Journael ofte Waerachtige Beschrijvinge van al hetgene datter voorghevallen is op het Eylant Mauritius in Groenlandt beschreven bij seven personen, die Anno 1633 aldaer ghelaeten waren om te overwinteren'. Op het titelblad staat ook nog dat het dagboek

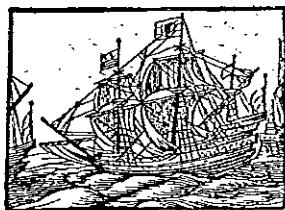
IOVRNAEL.

D F T E,

Voyagie bande Groenlants

Vaerders / Namelijck bande Seven Matroſ, die
Ghebleven waren op het Eylant genant Mauri-
tius om op het ſelfde Eylant te overwinteren/ook om
te beſien hoe hem dit Land toe fonde draghen/
den gheheelen Winter,

Noch hebt ghy hier by, de Beſchrijvinghe van haer handel,
ende wandel, oock wat ly gehoort ende gelien hebben, als Beeren,
Wal-viſſchen ende meer andere Zee-gedrochten, alles perfectelijcken
Beſchreven, tot de tijt haer Overlijden toe,

TOT ROTTERDAM,

By Abraham Nering, Boeckvercooper / by de Roode
Buggel / Op het Zeeſtucke Dier / inde Druckerij
ANNO. 1634.

gevonden is tussen de beenderen van één van de zeven overwintaraars. Het werd bij Willem Christiaens gedrukt en door Jacob Roels, boekverkoper op de Hooghlandtsche Kerck-Graft te Leiden, in 1634 op de markt gebracht.

We zullen hier geen discussie aangaan over het feit welk journaal het meest waarheidsgetrouw is, maar zowel uit het Rotterdamse als uit het Leidse journaal gegevens putten waarbij we de natuurlijke gesteldheid van het eiland voortdurend op de achtergrond laten meespelen om daardoor interpretatiefouten te voorkomen.

WINTER IN SMEERENBURG

Het journaal van Van der Brugge begint op 30 augustus 1633, de dag waarop de schepen het anker lichtten om naar Holland te zeilen, en eindigt op 31 mei 1634, toen de schepen terugkeerden. De zeven overwintaraars hadden waarschijnlijk hun intrek in één van de huizen van de Hoornse traankokerij genomen. Dit is namelijk de enige traankokerij die niet in het journaal genoemd wordt; van

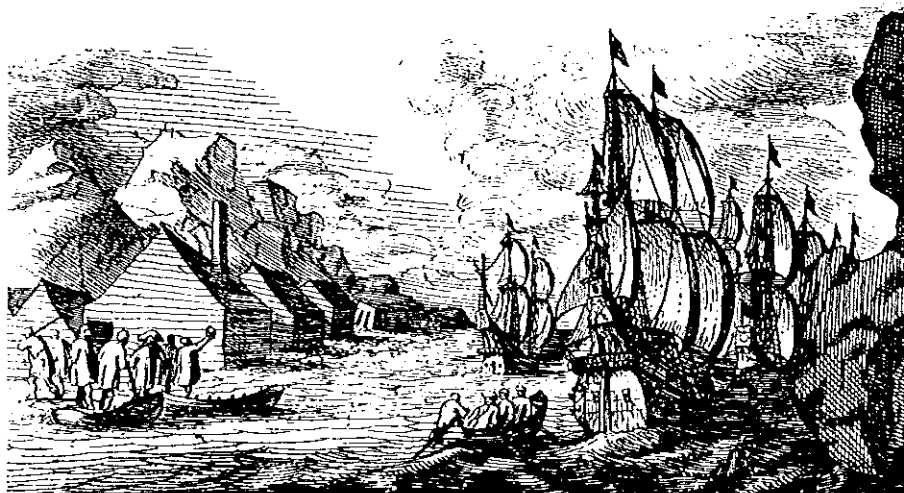
alle andere, de Amsterdamse, Middelburgse, Vlissingse, Veerse en Delftse bezittingen wordt melding gemaakt. Ja, zelfs de Deense installaties worden in het journaal genoemd. Over zijn eigen onderkomen spreekt Segersz van der Brugge steeds in termen van 'onze tent'. Dit betekent dat de overwintaraars in de meest westelijke traankokerij van Smeerenburg bivakkeerden.

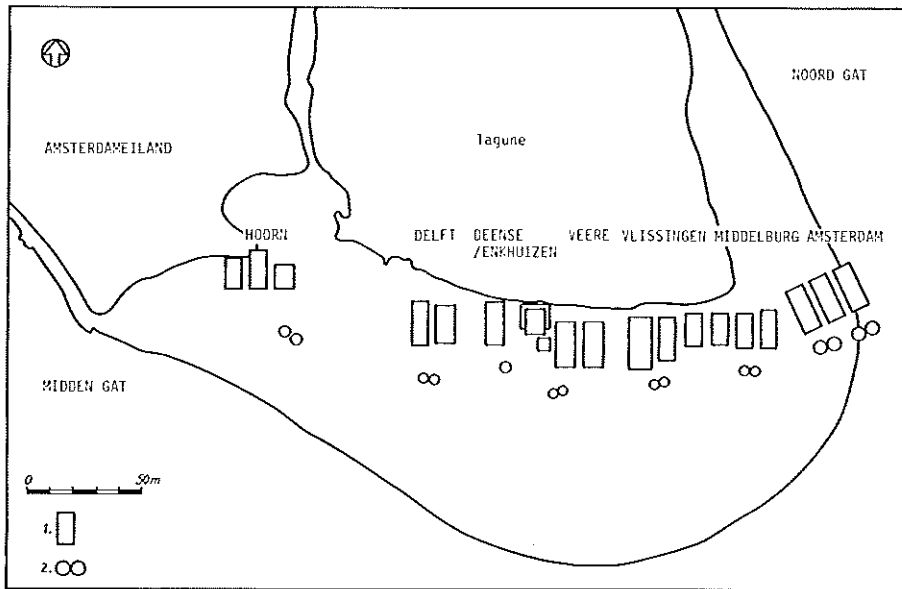
Uit het journaal blijkt dat Segersz van der Brugge zich nauwgezet aan zijn opdracht hield. Dagelijks noteerde hij de weersomstandigheden. Steeds weer begon hij zijn dagverslag met de vermelding van de windrichting, windsterkte, algehele weerstoestand, de temperatuur en de ijstoestand in de baai.

Zoals gebruikelijk is in scheepsjournalen werd de windrichting heel nauwkeurig aangegeven. Het blijkt dat de noordoostelijke wind gedurende de winter van 1633-1634 overheerste, maar een zuidwestelijke wind blijkt eveneens frequent voor te komen. De stormfrequentie was dat jaar aanzienlijk lager dan tegenwoordig het geval is. Het grootste aantal dagen met storm kwam net als

Titelpagina van het Rotterdamse journaal van de overwintering op Jan Mayen of Mauritius. Rotterdam 1634. Uit: Walvischvaarten, overwinteringen en jachtbedrijven in het Hooge Noorden, 1633-1635. S.P. l'Honoré Naber. Utrecht 1930.

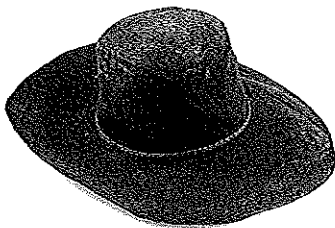
Afscheid van de overwintaraars. Uit: Twee journalen ..., editie Gillis Joosten Saeghman. Amsterdam ca. 1668. Universiteitsbibliotheek Amsterdam.

Locatie van de verschillende fraankokerijen op de landtong van Smeerenburg op Amsterdameiland. Tekening A.J. Lotgering.

Complete vilt-hoed. Het koordje is gevlochten naar voorbeeld van enkele bewaard gebleven restanten. De hoed werd in Smeerenburg gevonden. Foto C.F.D., R.U.G.

tegenwoordig voor in december en januari. De windsterkte werd omschreven met woorden als zwak, matig, hard en stormachtig. Daarnaast werden termen als afnemend en toenemend gebruikt. Ook de neerslag en de temperatuur werden beschreven. Een exacte vermelding van de temperatuur was nog niet mogelijk, omdat de thermometer nog geen gemeengoed was.

De eerste dagen was er sprake van mooi, helder weer. Op 15 september begon het te vriezen, maar de vorst was niet steeds even streng. In de herfst dooidde het soms ook enkele dagen en in januari en februari overheerste zelfs dooiweer. Onder invloed van de zuidwestenwind en de relatief hoge temperatuur ontstonden toen zelfs wakken in het ijs van de Hollandse Baai. Daarna begon het weer te vriezen en in mei was nog sprake van strenge vorst. Ondanks het vrij gematigde winterweer waren er perioden waarin het bitter koud was. Zo koud zelfs dat de overwintelaars vreesden dood te vriezen. Deze koude perioden vielen meestal samen met perioden van storm. Het was dan bijna niet mogelijk buiten te zijn en ze bleven dan ook binnen bij het vuur zitten.

Dit vuur was hun voortdurende zorg, niet alleen vreesden zij een tekort aan brandstof, maar ook was

er voortdurend brandgevaar. Eenmaal ontstond er inderdaad een brandje, maar dat kon met 'kockswater' en sneeuw worden geblust. Door het stoken van steenkool en de slechte trek bleef er veel rook in huis hangen. Deze rook en zwavel sloeg hen op de borst en evenals op Nova Zembla ontstond gevaar voor koolmonoxidevergiftiging. Het voorkomen van flauwtes en duizeligheid is daarvoor een aanwijzing.

De koude had grote invloed op de toestand van het voedsel. Aan de ene kant bleef daardoor het lepelblad en het rendier- en vosse vlees beter bewaard, maar aan de andere kant raakten vloeistoffen bevroren, wat veel ongerief veroorzaakte. De water-vaten bevroren zelfs naast het vuur. Door bevroering zetten de vaten uit, waardoor bij het ontdooien veel vocht verloren ging. Toen ook het vlees en spek uit de tonnen moest worden gehakt, raakte zelfs Segersz van der Brugge ontmoedigd. Ze baden daarom dagelijks 'Godt Almachtigh hen niet na verdiensten te straffen'. Bijna bitter merkte hij op dat hij 'in tijds de commandeur wel hadde voorgedragen ende gesolliciteert om beter versorgt te werden, maer het versoeck wiert bij haer in de wint geslagen, ende seyden dat het selvige genoeg soude sijn, alsser maer een tent of loodse mocht gehechtet worden'. En aansluitend daarop 'naderhandt (tot waerschouwinge) eenighe willende overwinteren mochten na 't hun hier opdoet, van beter en warmer Loodse versorgt worden'.

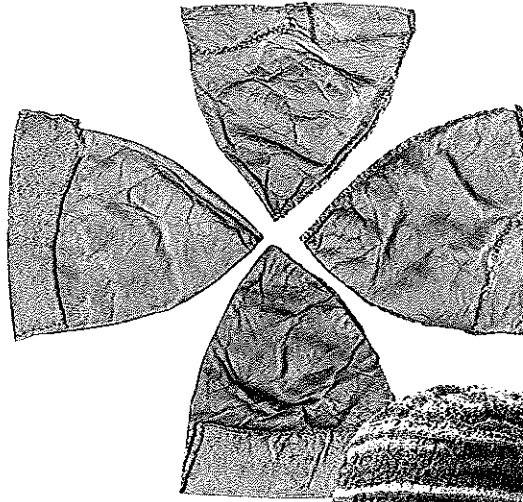
De kou veroorzaakte eveneens bevroren ledematen, waardoor zweren en fijt ontstonden. Reeds in september kreeg één van de overwintelaars last van bevroeringsverschijnselen aan zijn vingers. Ondanks een behandeling met 'boonsap' en water en azijn, 'olye van olyve ende olie no. 4 al 't samen volgens de lijste ons van diversche Chirurgijns verleent' begonnen zijn vingers flink te zweren. Pas nadat Segersz van der Brugge van één van z'n vingers een stuk vlees had weggesneden en de wond daarna had uitgewassen, herstelde hij weer. We lezen er tenminste niets meer over in het journaal. Ook de anderen hadden last van bevroeringen en niet alleen de vingers, maar ook tenen raakten bevroren. Segersz trachtte zijn mannen in conditie te houden

door ze veel te laten bewegen. Niet alleen kolfden ze op het ijs van de baai, ook wandelden ze, wanneer ze vanwege de weersomstandigheden binnen moesten blijven, voor het slapen gaan twee uur in het huis. Toen dit moeilijkheden gaf, splitste hij de groep. Drie mannen werden op 11 januari voor drie dagen in één van de huizen van Amsterdam ondergebracht, om zodoende meer ruimte voor 'exercitie' te creëren, maar mogelijk ook om de spanningen die door het lange verblijf in een kleine ruimte ontstonden, te vermijden. De exercitie werd van groot belang geacht, omdat men in de veronderstelling leefde dat scheurbuik vooral een gevolg was van een tekort aan beweging. In het begin was deze extra beweging nog niet nodig, omdat de mannen toen door de jacht voldoende beweging kregen.

DE JACHT

In het begin van de overwintering werd op rendieren gejaagd. Ze roeiden daarvoor helemaal naar de Rendiervlakte. De op 12 september bij Biscayerhoek gedode rendieren werden ter plaatse geslacht en met veel moeite mee naar Smeerenburg genomen. Daar werden ze in stukken gehakt, met azijn gewassen, gepeperd en aan spijkers opgehangen om ze te laten bevriezen. Al deze moeite bleek niet voor niets, want het vlees bleef de hele winter goed. Het vormde een welkome afwisseling van het menu. Ook werd getracht walvissen te jagen, maar al gauw bleek dat ze daarvoor met te weinig man waren. Later in de winter jaagden ze op ijsberen en vossen.

Er werden ongeveer vijftientig beren en een groot aantal vossen gedood. De gevechten met de ijsberen waren gevaarlijk, omdat de musketten door de weersomstandigheden nogal eens weigerden. Als dat het geval was gebruikte men lenzen en hellebaarden. Het kwam echter voor dat men ternauwernood aan verwonding kon ontsnappen en éénmaal kon niet worden voorkomen dat de hond gewond raakte. Deze jacht moet als één van de doelstellingen van de overwintering worden beschouwd. Weliswaar staat alleen expliciet vermeld dat de overwinterraars moesten onderzoeken of een dergelijk woest gebied in de winter bewoonbaar

Vier fragmenten van een muts van vossebont. Gevonden in Smeerenburg. Foto C.F.D., R.U.G.

Gebreide muts met diverse gekleurde garens. Gevonden op de Zeeuwse Uyt-kijk. Foto C.F.D., R.U.G.

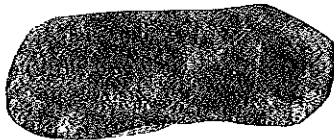
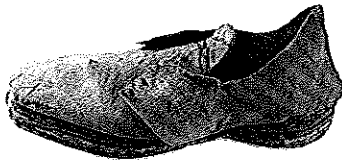
De Hollandsche of Mauritijsbaai in augustus. Tegenwoordig heel deze baai Smeerenburg-fjorden. Foto B. Bekooy.

De berenjacht in de poolnacht 1633-1634. Uit: Walvischvaarten, overwinteringen en jachtbedrijven in het Hooge Noorden, 1633-1635. S.P. l'Honnoré Naber. Utrecht 1930.

Lage leren schoen. Gevonden in Smeerenburg. Foto C.F.D., R.U.G.

Inlegzool gesneden uit de brede rand van een vilthoed. Langs een rand is de indruk van het hoedlint nog zichtbaar. Gevonden in Smeerenburg. Foto C.F.D., R.U.G.

was, ze daartoe alles moesten waarnemen en schriftelijk vastleggen, maar uit de activiteiten van de overwintelaars blijkt duidelijk dat ze ook moesten onderzoeken hoeveel profijt een ongestoorde jacht kon opleveren.

Voor de overwintelaars zelf telde die opbrengst niet zo zwaar. Voor hen was de jacht een uitstekend tijdverdrijf. Het journaal geeft duidelijk de indruk dat de opwinding van de ijsberenjacht een belangrijke factor in de succesvolle overwinteringspoging was. De beren werden, in tegenstelling tot de overwintering op Nova Zembla, zelfs gelokt. Dit gebeurde met vlees dat in een sloepmast werd gehangen. Ook werden twee jonge beren op de zolder van de Middelburgse tent vastgezet om daarmee de moeder te lokken. Bovendien werd een val gezet om beren te vangen en zelfs op zondag werden beren geschoten. Het villen van de gedode dieren vond in dat geval een dag later plaats.

Bij het villen van vrouwtjesberen ontdekten de overwintelaars dat ijsberen net als andere zoogdieren levende jongen baarden. In het journaal

wordt er expliciet gewag van gemaakt dat dat geen vleesklompen waren die na negen dagen lekken jonge beren werden, maar gewone feuten. Ook meldt het journaal andere bijzonderheden omtrent de voortplanting van ijsberen. Kennelijk gaven de overwintelaars hun ogen goed de kost.

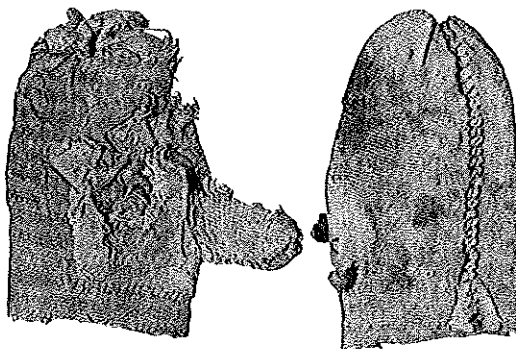
Er werd één walrus gedood die meteen ontdaan werd van zijn tanden. Op 11 april aten de mannen de tong van de walrus met peper en azijn gestoofd 'die heel goet van smaeck was doch eenige hebben het niet willen proeven'.

SCHEURBUIK

De vangst van de drie rendieren in september is een belangrijke factor in het succes van de overwintering geweest. Op 17 april van het volgende jaar at men er nog van. Het vlees van de ijsberen werd niet gegeten. Kennelijk wist men dat het niet smaakte of vermeed men het te eten uit angst vroeg grijs haar te krijgen, zoals in het journaal van Friedrich Martens uit 1671 staat vermeld. Op Jan Mayen aten de overwintelaars echter wel berevlees. In Smeerenburg

varieerde men het menu met vossevlees, rendier- vlees en dat van diverse vogels. Er was voldoende vers vlees, zodat het niet nodig was berevlees te eten. Het basismenu bestond uit voedsel dat uit het vaderland was meegenomen. Het moest worden aangevuld, omdat dit voedsel niet veel vitaminen meer bevatte. Door het eten van lepelblad en vers vlees werd de ontbrekende vitamine C verkregen. Hoewel niet bekend was dat scheurbuik ontstond door vitamine C-gebrek, had men wel in de gaten dat het eten van vers voedsel de ziekte onderdrukte of zelfs genas. Daarom plukte en at men lepelblad (salaet). Op Spitsbergen at men het en legde men er een wintervoorraad van aan. Reeds op 31 augustus, dus één dag nadat de schepen waren vertrokken, gingen de overwinteraars op zoek naar lepelblad. Eerst naar de zuidelijke salaetbergen en later toen ze constateerden dat 'de salaet teenemael in 't zaet stonde, ende niet goet en was om te eten' ging men naar de noordelijke salaetbergen. Op 9 september roeide men er heen en daar stond nog volop lepelblad. Ze plukten een grote hoeveelheid en namen het mee naar Smeerenburg waar ze het uitstrooiden over de vloer van een ongebruikt huis. Het werd zodoende gevriesdroogd en perfect geconserveerd, zodat ze er later in de winter nog van konden eten. Het plukken van salaet en het aanleggen van een voorraad ervan is evenals het voorhanden zijn van rendier- en vossevlees een belangrijke reden geweest voor het succes van de eerste overwintering op Spitsbergen.

Ondanks het verzamelen van salaet en vers rendier- vlees kreeg ook de ploeg van Segersz van der Brugge last van scheurbuik. De ziekte openbaarde zich het eerst bij de kok. Hij was toch al niet erg gelukkig, want op 22 december had hij zich bij het verhangen van de ketel zodanig gebrand dat iemand anders zijn werk moest overnemen. Op 18 februari kreeg hij ook nog 'scheurbuyck in de beenen'. De ziekte werd bestreden met vossevlees en een drankje getrokken van lepelblad. Pas op 28 maart was 'door Godes genade ende 't eten der vossen' de kok weer op de been. Op 9 april kon hij zelfs weer aan het werk. Ook Jacob Segersz van der Brugge zelf had last van scheurbuik. Op 15 april leed hij aan ge-

Gebreide handschoenen.
Gevonden in
Smeerenburg.
Foto C.F.D.,
R.U.G.

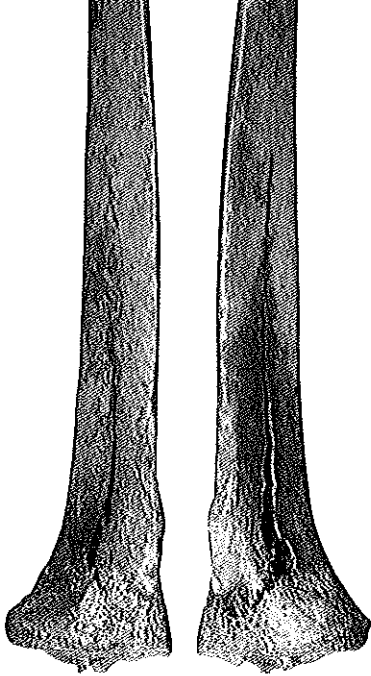

zwoollen tandvlees dat hij insmeerde met 'lamoenzap'. Dankzij het eten van vossevlees kwam ook hij er weer bovenop. Het blijkt echter uit deze twee gevallen dat de gezondheid van de mannen zeer precair was en dat de scheurbuik ieder moment z'n kop kon opsteken.

PSYCHOLOGISCHE EN RELIGIEUZE ASPECTEN

Naast scheurbuik openbaarden zich echter nog

Lepelblad onder
de vogelrots op
Amsterdam-
eiland.
Foto B. Bekooy.

Twée scheenbeenderen met scheuringen en verkleuringen ten gevolge van bloedingen als gevolg van scheurbuik. Foto Anatomisch Embryologisch Laboratorium, R.U. Leiden.

andere ziekteverschijnselen. Behalve zweren en fijs, als gevolg van bevriezing, kwamen ook hoesten, buikkrampen, duizeligheid, flauwtes en andere wat vagere klachten voor.

Eén van de groepsleden had last van duizeligheid, was depressief en werd gekweld door nachtmerries. Hij beweerde, op een vraag van één van zijn metgezellen, geen spijt te hebben van zijn deelname aan de overwintering, maar reeds twee jaar door de duivel te worden bezocht. Segersz van der Brugge gaf hem daarop zijn gebedenboek, waaruit hij een aantal spreken las. Maar bij het bidden van het Onze Vader werd hem de keel dichtgeknepen. Segersz van der Brugge vroeg daarop God de bezwaarde te helpen. Meer staat er in het overwinteringsjournaal over dit voorval niet gemeld. In een ander journaal komen we echter informatie tegen die te denken geeft. Een scheepsjournaal uit 1667 van de Bremer walvisvaarder Christian Bulle verhaalt namelijk van zeven overwinterraars of winterburgers van Spitsbergen die zeer gekweld waren door bijgeloof. Ze zagen, aldus het journaal van Bulle, meermalen de vloot van Satan aankomen om hen te halen. Ook legden zij bij de maaltijd steeds acht lepels op tafel, zodat de duivel ook kon aanzitten. De schrijver van dit journaal vermeldt bovendien van anderen gehoord te hebben dat de duivel tijdens die overwintering zo had huisgehouden en zoveel lawaai had gemaakt dat één van de overwinterraars had gezegd dat hij daar niet had willen blijven, al had de Compagnie hem alle veertien schepen cadeau gedaan. Het journaal van Segersz van der Brugge geeft echter zeer weinig gegevens over het geestelijk welzijn van de overwinterraars. Uit een aantal opmerkingen is op te maken dat men angstig was voor onbekende geluiden en lichtverschijnselen. Zo werd het noorderlicht omschreven als 'vreeselijk om te sien' en was er een aantal malen sprake van 'een groot gedruys' of 'geraes' dat niet kon worden verklaard. Maar toch, deze angst voor onbekende verschijnselen is niet zo vreemd, als men bedenkt dat het van half oktober tot eind februari donker is en dat er dan dagen voorkomen dat het aardedonker is.

Uit het journaal blijkt ook dat de overwinterraars

veel gewoontes van thuis handhaafden. Zo werd 's ochtends en 's avonds gebeden en werd ook de zondagsrust in acht genomen. Kerstmis werd gevierd met allerlei lekkernijen. Het Kerstmenu bestond uit gekookte ham en rendierhutspot. Hete wijn, een extra rantsoen tabak en een schone pijp dienden om het feestgevoel nog wat te vergroten. Ook Nieuwjaarsdag en Pasen gingen niet ongemerkt voorbij. Drie Koningen, Maria Lichtmis en Vastenavond werden niet meer gevierd. Kennelijk waren de katholieke invloeden uit Barentsz' tijd in de zeventiende eeuw niet meer in het dagelijks leven aanwezig.

Er heerste een strenge discipline die noodzakelijk was om de lange winter door te komen. Wie 's morgens te lang in bed bleef liggen verspeelde niet alleen het ontbijt, maar ook zijn rantsoen tabak en brandewijn. Zo wist Segersz van der Brugge het dag- en nachtritme gemeenschappelijk te houden waardoor irritaties werden voorkomen.

Op 27 mei werd voor het eerst een sloep waargenomen. Groot was de vreugde toen zij voor het eerst na negen maanden weer andere mensen ontmoetten. De proefneming was gelukt; veel waardevolle informatie was verzameld en er was veel ervaring opgedaan.

DE EERSTE BURGERS VAN JAN MAYEN

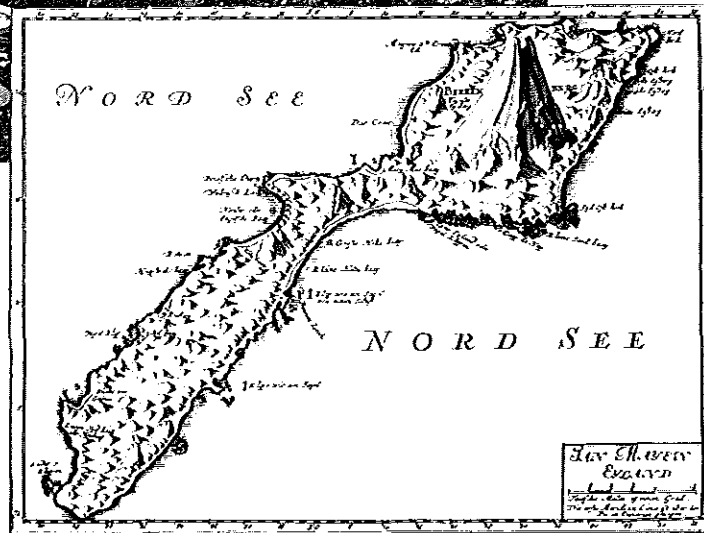
Heel anders verliep het met de overwinterraars op Jan Mayen. De bewaard gebleven Jan Mayense journalen beginnen op 26 augustus 1633, hetgeen klopt met de datum waarop de schepen volgens het journaal van De Ruyter naar Holland terugkeerden en eindigt op 30 april 1634 toen het laatste dagverflag werd geschreven.

Ook op dit eiland bleven zeven walvisvaarders achter, waar precies is niet bekend. Geen van beide journalen vermeldt iets over de overwinteringsplaats. Wel blijkt uit de context dat het in de Noordbaai of Kvalrossbukta is geweest, maar in welke huizen ze woonden weten we niet. Het Leidse journaal geeft éénmaal een plaatsaanduiding, namelijk het oude fornuis van Amsterdam. Verder wordt er in beide journaals kortweg van de tent of onze tent gesproken en soms wordt het fort als plaatsaandui-

De Noorder of Engelse Baai op Jan Mayen. Tegenwoordig heet deze baai Kvalrossbukta. Hier was de Nederlandse walvisvangstbasis gevestigd waar in werd overwinterd. Foto P. Lagendijk.

ding genoemd. In de Rotterdamse uitgave vindt men wel de aanduiding Kockx Tent en Bottelery, waaruit is op te maken dat er in dit landstation gebouwen waren met een speciale functie. Uit beide journalen blijkt dat de mannen zich aanvankelijk nauwgezet aan hun opdracht hielden. Zij gaven hun ogen en oren goed de kost en legden hun waarnemingen schriftelijk vast. Zo vinden we in het Rotterdamse journaal een nauwkeurige weergave van de weersomstandigheden en de meest relevante gebeurtenissen. Het Leidse journaal geeft tweemaal per dag de weersomstandigheden weer, maar behandelt de overige zaken slechts summier. Dit journaal heeft daardoor het karakter van een scheepsregister, maar is veel minder informatief over het doen en laten van de overwinteraars zelf. Beide journalen geven duidelijk aan dat de mannen aanvankelijk steeds op 'de Bergh', de tegenwoordige Kvalrossen, klommen om vandaar over de zee uit te kijken. Daarnaast liepen ze een aantal keren naar de zuidoostkant van het eiland om de stranden en de zoetwaterlagune daar te verkennen. Later die

Kaart van Jan Mayen. Uit: Alte und neue Grönländische Fischerei und Wallfischfang. Cornelis Gysbertsz Zorgdrager. Leipzig 1723.

winter gingen ze ook naar die kant van het eiland om de zon te observeren. Overall waar ze kwamen zochten ze naar lepelblad om dat tegen de scheurbuik te gebruiken. Gedurende de gehele overwintering waren de mannen ervan doordrongen dat ze eveneens de opdracht hadden om te jagen. In het najaar hebben ze meerdere malen getracht een walvis te doden. In het vroege voorjaar namen ze wel weer walvissen waar, maar toen wisten ze reeds dat ze met te weinig mensen

waren om walvissen te jagen. Tijdens de winter hebben ze steeds getracht beren te doden, hetgeen maar enkele keren lukte. In totaal werden slechts vijf beren gedood en geborgen. Vossen werden die winter op Jan Mayen helemaal niet waargenomen.

HET WEER

De dagverslagen beginnen steeds met de vermelding van de windrichting gevolgd door de algemene weersgesteldheid, de neerslag, de temperatuur en de toestand van het zeeijs. Op grond van deze informatie en die uit het journaal van De Ruyter (1633) was het mogelijk een beeld te krijgen van de weersgesteldheid van een heel jaar. Tijdens de zomer van 1633 (juni-augustus) overheerste een zuidwestelijke wind, terwijl de afgelopen dertig jaar's zomers vooral een zuidelijke wind voorkomt. De herfst van 1633 (september-november) werd gedomineerd door een noordoostelijke wind, terwijl dat tegenwoordig vaak een noordelijke wind is. In de winter van 1633-34 (december-februari) overheerste een oostelijke wind en de afgelopen dertig jaar was dat een noordelijke wind. Het voorjaar van 1634 (maart-april) geeft evenals het najaar van 1633 een overheersende noordoostelijke wind te zien en de vergelijkbare periode in 1951-1980 toont een dominante noordelijke wind. Uit deze gegevens blijkt dat de luchtdrukverdeling en de daaruit voortkomende wind bij Jan Mayen in 1633-34 totaal anders was dan tegenwoordig. In hoeverre dat voor de gehele zeventiende eeuw geldt is niet na te gaan, maar het is wel waarschijnlijk.

De stormfrequentie was in 1633-1634 het hoogst in de herfst en het voorjaar, terwijl in de periode 1951-1980 de hoogste stormfrequentie in de winter voorkwam. De windsterkte wordt verder in beide journaal omschreven met de woorden stil, hard en sterk. Dat het soms behoorlijk stormde blijkt uit het feit dat de golven op 17 september tot aan de speksloepen, op 8 oktober tot de ovens en op 9 oktober over het Fort heenkwamen. Ook de neerslag en de temperatuur worden in de journaal weergegeven. Een absolute vermelding van de temperatuur was nog niet mogelijk, maar de vermeldingen in het journaal geven wel een indruk van het tempera-

tuurverloop. De meeste regen viel dat jaar in september, hetgeen goed overeenkomt met de tegenwoordige weersgesteldheid. Mist werd in 1633-34 behalve in de zomermaanden ook in november, december en januari waargenomen. Die mistwaarnemingen komen goed overeen met de huidige situatie. De meeste sneeuw viel in november, december en januari. Soms zoveel dat de overwinteraars hun huis niet konden verlaten. Tegenwoordig valt de meeste sneeuw in het vroege voorjaar. De vermeldingen van het zeeijs geven duidelijk aan dat ook de ijssituatie anders was dan tegenwoordig. We weten uit het journaal van De Ruyter dat de walvisvaarders in 1633 tot begin juli problemen met het zeeijs hadden. Het overwinteringsjournaal geeft aan dat op 19 oktober alweer zeeijs in de buurt van Jan Mayen voorkwam. Hoewel er dagen waren dat het ijs vanuit de Noordbaai niet te zien was, bevond het zich de hele winter in de buurt van het eiland. Tegenwoordig komt het eerste zeeijs soms in november of december, maar meestal pas in januari in de buurt van Jan Mayen.

Het weer bleef tot het einde van het journaal (30 april 1634) zeer wisselvallig. Naarmate het voorjaar vorderde werd de regen frequenter en nam het aantal sneeuwdagen af, maar toch viel er op 27 april weer veel sneeuw en was het toen koud weer.

Op 9 oktober werd voor het eerst de kachel aangestoken, alle dagen daarvoor hadden de mannen in een onverwarmd onderkomen doorgebracht. Op 10 oktober merkten ze dat de kachel nieuwe problemen bracht. Heel kort wordt namelijk aangegeven dat de verwarming duizelingen in het hoofd veroorzaakte. Mogelijk was er sprake van koolmonoxidevergiftiging, wat ook bekend is van de andere overwinteringen. Ondanks de kachel vroom het in huis behoorlijk. Ook op Jan Mayen bevroor het water ondanks het feit dat het bij het vuur stond. De vaten met bier bevroren eveneens en raakten daardoor lek. Er wordt echter geen melding gemaakt van het bevroren van voedsel zoals in Smeerenburg het geval was. Mogelijk was de temperatuur op Jan Mayen daarvoor niet laag genoeg. De schrijver van het Rotterdamse journaal geeft eind november aan

Wollen jas met 22 reparatiestukken uit de eerste helft van de 17de eeuw. Gevonden in Smeerenburg. Foto C.F.D., R.U.G.

Wollen kniebroek uit de eerste helft van de 17de eeuw. Gevonden in Smeerenburg. Foto C.F.D., R.U.G.

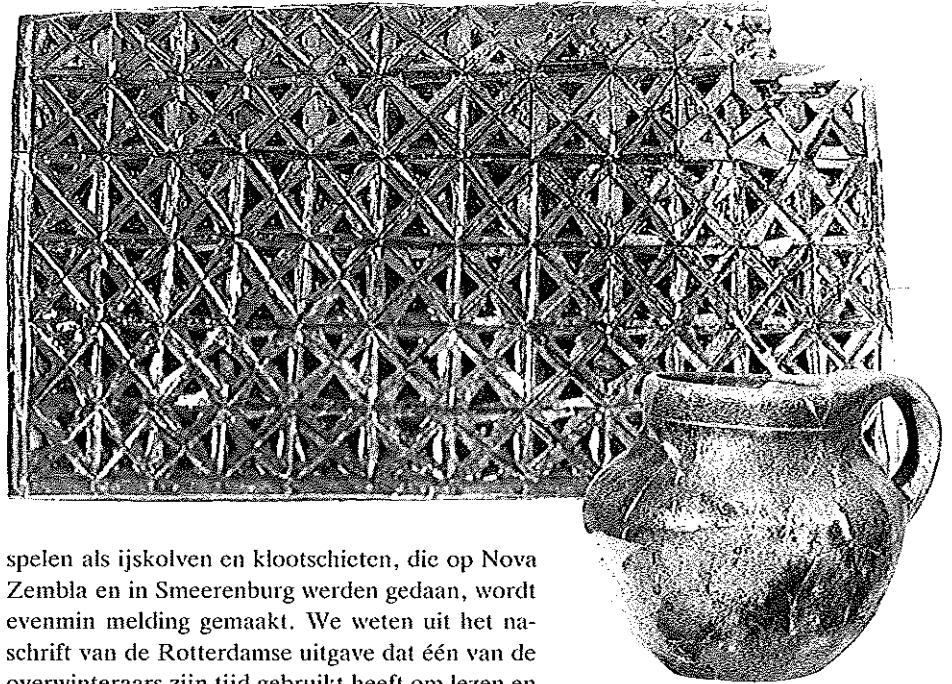
dat ze aan de koude en het eten beginnen te wennen.

VERVELING

In de eerste weken van de overwintering werd veel tijd besteed aan het verkennen van het eiland. Regelmatig werden daartoe tochten naar 'de Bergh' en de zuidoostkant van het eiland gemaakt. Ook brachten de overwintersaars aanvankelijk veel tijd door met het zoeken naar lepelblad. Dit groeide op de mest onder de vogelkolonie op de bergwand van de Groenekaap. Volgens het Rotterdamse journaal was daar tot 16 september lepelblad te vinden.

Daarna was het verlept, want het journaal meldt alleen nog twee pogingen om het elders te vinden. Het Leidse journaal meldt slechts één tocht om lepelblad te halen. Die tocht vond plaats op 27 september naar 'de Bergh', maar volgens dit journaal was het toen niet meer te eten.

Toen het niet meer mogelijk was lepelblad te verzamelen en de andere activiteiten vanwege het weer eveneens minder werden, begon men zich te vervelen. Deze verveling werd met de dag groter, vooral toen de sneeuw hen belette erop uit te trekken. Merkw aardig genoeg komen we in het journaal van Jacob Segersz van der Brugge hier geen enkele opmerking over tegen en ook de Leidse editie van het overwinteringsjournaal van Jan Mayen rept er met geen woord over. Het Rotterdamse journaal meldt het echter wel. Het deelt op 18 november mede dat de overwintersaars gesprekken met elkaar voerden om de tijd door te komen en dat een ieder vertelde wat hij zoal in zijn leven had beleefd. 'Zo brachten wij meestal onze tijd door, want we hadden geen geld om te tellen' vermeldt de schrijver van het journaal humoristisch. Ook op 28 december vermeldt het Rotterdamse journaal dat ze weinig tijdverdrijf hadden. Pogingen om vormen van tijdsbesteding te creëren worden evenwel niet genoemd. Van een Kerstviering met extra eten, drinken en rookwaar zoals in Smeerenburg was geen sprake. De Kerstdagen worden in de Jan Mayen journalen niet eens genoemd. Ook Oud en Nieuw werd niet gevierd. Ze wensten elkaar slechts een gelukkig nieuwjaar. Van

spelen als ijskolven en klootschieten, die op Nova Zembla en in Smeerenburg werden gedaan, wordt evenmin melding gemaakt. We weten uit het naschrift van de Rotterdamse uitgave dat één van de overwintersaars zijn tijd gebruikt heeft om lezen en schrijven te leren. Ook werd er veel in de Bijbel gelezen; één van de overwintersaars werd later gevonden met de Bijbel naast zich.

IJSBEREN

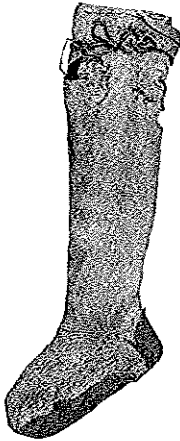
Het lijkt erop dat de berejacht de enige echte afleiding voor de overwintersaars was. Vanaf het moment dat de eerste beren gesignaleerd waren, werd erop gejaagd. De overwintersaars deden hun uiterste best een beer te doden, maar slaagden daar slechts enkele malen in. Toch waren er veel beren in het walvisvangststation. Kennelijk kwamen zij 's winters op de resten van de in het seizoen geslachte walvissen af. Ze waren aanvankelijk helemaal niet schuw en kwamen tot vlakbij de huizen. Later nadat er enkele gedood waren bleven ze op afstand of kwamen ze 's nachts.

Volgens het Leidse journaal werd op 2 november de eerste beer gedood, gevild en geslacht. Men kookte het vet, maar het vlees werd niet gegeten. Dat deden ze volgens dit journaal pas in maart toen de nood zeer groot was geworden. Het Rotterdamse journaal meldt echter dat reeds op 12 december

Uit verveling werd soms ba-
lein met een mes
bewerkt. Dit
fragment werd in
Smeerenburg
gevonden. Foto
C.F.D., R.U.G.

Aardewerk ge-
vonden in
Smeerenburg.
Tijdens de over-
wintering op Jan
Mayen werd
hetzelfde soort
aardewerk ge-
bruikt. Foto
C.F.D., R.U.G.

Dubbele kous, zoals die door de overwinteraars werden gedragen. Foto C.F.D., R.U.G.

Ijsberenjacht. Uit: Walvischvaarten, overwinteringen en jachtbedrijven in het Hooge Noorden, 1633-1635. S.P. l'Honoré Naber. Utrecht 1930.

1633 berevlees werd gegeten. De toen geschoten beer werd gevild, geslacht, gedeeltelijk gebraden en gegeten. Mogelijk werd dit ook reeds in november gedaan, maar dat staat niet in het journaal. De op 12 maart 1634 gedode beer werd volgens het Rotterdamse journaal ook gegeten. Een deel van het vlees werd gezouten en een ander deel gekookt. Het is heel goed mogelijk dat dit de belangrijkste reden is geweest voor het mislukken van deze overwintering. Door het eten van niet goed gebraden of gekookt berevlees is het mogelijk trichinosis op te lopen met als ziekteverschijnselen misselijkheid, braken, pijn in de buik en diarree. Dit gaat gepaard met koorts en vochttoppenhopping in het weefsel. De ziektegeworden spieren zwellen dan op en worden pijnlijk, waardoor de zieken zich zeer slecht kunnen bewegen en dat is wat beide journalen melden. Het eten van de hond op 27 april zoals het Leidse journaal meldt, heeft het ziekteproces dan alleen maar versneld. De hond had namelijk beslist trichinosis, omdat het dier zeker van de kadavers heeft gegeten. Het is echter vanwege de geringe in-

formatie moeilijk vast te stellen of het trichinosis of scheurbuik is geweest. Volgens het naschrift van de Rotterdamse editie stond het voor de schepelingen die hen het daarop volgende seizoen dood aantroffen vast dat de doodsoorzaak scheurbuik was. Deze scheurbuik ontstond volgens de zeelieden door het eten van 'oude kost' en een tekort aan 'verversinghe'. Trichinosis kenden ze niet en de ziekteverschijnselen ervan komen sterk overeen met die van scheurbuik. We kunnen uit beide journalen constateren dat in de loop van de winter de activiteiten van de overwinteraars sterk afnamen. Als er wat werd ondernomen dan was het met grote moeite. Uiteraard speelden daarbij ook natuurlijke factoren als sneeuwval en storm een rol, maar het is opvallend hoe vaak de term 'met grote moeite' in het laatste stuk van het overwinteringsverslag voorkomt. Expliciete vermelding van deze terminologie treffen we aan op 23 januari, 30 januari en 21 februari en pas op 12 maart wordt voor het eerst scheurbuik genoemd. Het eten van berevlees, kippevlees en uiteindelijk hondevlees hielp niets. Ook de zalfpot, drankjes of andere huismiddeltjes gaven de mannen hun gezondheid niet terug.

Honger en uitputting sloopten hen tenslotte helemaal. De eerste stierf op 16 april: het was de boekhouder. Hij werd nog door de anderen gekist en in een naburig ongebruikt huis neergezet. Daarna kwamen de overgebleven mannen bijna niet meer uit hun kooien. 'Wij syn nu noch met ons twee ofte drie ghesonde mannen die noch van achteren tot vooren kunnen loopen om de siecken te bedienen en bennen soo kreupel dat wij qualick van afteren tot vooren konnen komen...' en de 23ste april 'ende leggen hier heel ellendich want daer niemant anders en is dan ick ende moste alleen altemael bedienen met groote pijn ende hebben van desen dach den Commandeur in een anderkoy geleyt daer hij wesen woude...'. Op 30 april werd de laatste zin in het journaal geschreven. Hoe lang de mannen daarna nog hebben geleefd weten we niet, maar op 4 juni werden ze gevonden door de uit de Nederlanden teruggekeerde walvisvaarders. De overwintering was mislukt, het ontbreken van rendieren en vossen was hen noodlottig geworden. Het

wel eten, maar niet bewaren van lepelblad kan eveneens van belang zijn geweest. De oorzaak moet vooral in het eten van niet goed gebraden of gekookt berevlees gelegen hebben, waardoor de mannen trichinosis kregen.

HET GEESTELIJK WELZIJN

Over het geestelijk welzijn van de overwinteraars zijn we slecht geïnformeerd. Echte emoties komen we behalve in de laatste dagverslagen niet tegen. Uit een aantal opmerkingen in de journalen is te merken dat men angstig was voor onbekende verschijnselen. Zo werden zij zeer opgeschrikt door een aardbeving die het huis liet schudden. Ook is aan beide journalen te merken dat het verblijf steeds eentoniger werd. Er gebeurde op een gegeven moment zo weinig dat het dagverslag bijna uitsluitend nog weersgegevens bevat. De daglengte speelde een belangrijke rol. Op 1 november constateerden ze dat de dag nog tien uur duurde en op 22 december namen ze nog slechts vier daguren waar. De terugkomst van de zon was bovendien belangrijk voor het overwinteringsleven. Op 23 januari getroostten ze zich grote moeite om de zon aan de zuidoostkant te zien. Op 30 januari was de zon ook vanaf 'de Bergh' te zien en ze namen de hoogte van de zon toen deze in het zuiden stond. Op 25 februari kwam de zon voor het eerst achter Kaap Rudsen vandaan, zodat ze hem staande voor hun huis in de Noordbaai konden zien ondergaan. Toen de zon op 1 maart boven het gebergte uitkwam dat de Noordbaai omringt, werd dat in het journaal genoteerd. Alle ellende was daarmee even vergeten. De mannen zullen zich ongetwijfeld even door de zon hebben laten verwarmen. Ze wisten dat het niet lang meer kon duren eer de schepen terug kwamen. Mogelijk gaven ze zichzelf weer een kans dit benauwde avontuur te overleven.

De daarop volgende dagen was het echter weer bewolkt en donker weer en keerden de alledaagse problemen terug. De dikke dampige lucht gaf volgens een contemporaine bron in het vangstseizoen al grote onlust en veel walvisvaarders werden er melancholisch van. Het werk werd gedaan, omdat het goed verdiende, maar na het werk sloeg de

zwaarmoedigheid meteen weer toe. Het is daarom niet moeilijk voor te stellen dat de overwintering op dit eiland zeer deprimerend moet zijn geweest.

In de journalen lezen we echter niets over dit soort zaken. Depressies zoals die bij de gelijktijdige overwintering op Spitsbergen voorkwamen worden niet genoemd. Er is geen enkele aanwijzing dat op Jan Mayen verzoeken van de duivel voorkwamen. Het psychologische en religieuze effect van deze overwintering zullen we nooit weten. Uit het Smeerenburgjournaal weten we dat de overwinteraars veel gewoontes van thuis handhaafden. De journalen van Jan Mayen zwijgen daar ook over. Slechts de mededeling dat ze tweemaal daags 'het Ghebet tot Godt Almachtich' richtten duidt op het handhaven van zulke gewoontes. Over de zondagsrust vermelden de verslagen niets en evenmin worden de christelijke feestdagen genoemd.

Toch zal er evenals in Smeerenburg een strenge, van de schepen afkomstige discipline zijn geweest. Deze discipline blijkt uit de structuur van het Leidse journaal. In dit journaal wordt zoals aan boord van schepen gebruikelijk is elke avond om acht uur bij het begin van de eerste wacht en iedere ochtend om acht uur bij het einde van de dagwacht kort verslag gedaan van het weer en de gebeurtenissen. Ook het feit dat de rantsoenering van tabak en brandewijn aan strenge regels was onderworpen, zoals de Rotterdamse uitgave aangeeft, duidt op discipline. Ondanks deze discipline is het niet gelukt deze overwintering succesvol te laten verlopen. Er zat slechts iets meer dan een maand tussen het overlijden van de laatste man en de terugkeer van de schepen. Met een beetje meer geluk was het misschien gelukt.

DE TWEEDE OVERWINTERING IN SMEERENBURG

Na de succesvolle overwintering op Spitsbergen besloten de commandeurs aan het eind van het vangstseizoen de poging te herhalen. Er waren vrijwilligers genoeg. Het overwinteren was immers geen waagstuk meer. Andries Jansz van Middelburg en zes andere vrijwilligers werden uitgekozen. In hoeverre zij door hun voorgangers geïnformeerd

Gevecht met de beren. De ijsberen werden met vuurroeren aangeschoten en met hellebaarden gedood. Pagina uit Twee journalen ..., editie Gillis Joosten Saeghman, Amsterdam ca. 1668. Universiteitsbibliotheek Amsterdam.

Journal van de seven Marrofen,
hebben ban al hare weder-varen Daghe-
register gehouden / welck ich om veel
eemodige reden te beruyden van twee
en twintigh / niet in't geheel wil volgen
maar alleen te beooghaemle daer mit te
menen / tekenen en toe dat sy hebben oeg-
heden te schryven of hare over-heiden.
Den 11. September 1634. gingen de
Schepen vander naer Prinz. die syge-
lucht op de steyl verhoefden. Daer by-
brude / lagen verschepde Walvischen
waren oock bekint dat oock om te te
schieten maar konden niet vangen oock
tot oock vlyghig na groente / vren. Des-
sint 12. den 12. October / verliet hare
deken.
Den 13. November begost de Schep-
pels sel onder hare te geyndaren /
waer door sy vlyghig met jagten nae ver-
berijngt van groente / vreen of Doffen /

Den 14. dito vernamen sy wederom
een Deer. daer sy niet hare oogen nae
lypen / die hem belychlyg teghen hare
schijnschijns / op syn achterste booten / en
stonden hem ten vlyghig. Toet dat
niet een. Misset siegel toe sy lijf
geestooten / hare op sy begost te vloeden
niet langten / bet met syn Eenden een
van hare. Welke beiden an flicken / en
sieden het doem op't roepen. sy volghden
hem nae. niet. ruer. Zanten / hare
niet hem niet lijken. Toet dat
wel van nooden hadden. en vande
hem / ja ban hare alle gegente troepen
tot

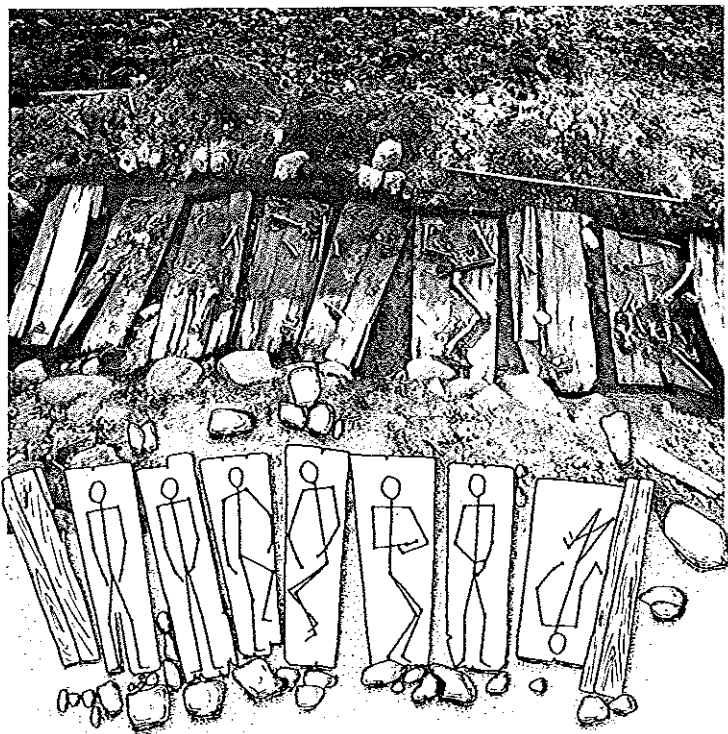
Gehouden op Spitsbergen in Groenland.

tot breestinge. want men van hare
allen was sonder pijn. Scherpen wel het
niet beter wogen / so syn lyp af te maen
doet ter de Schepen hier komst / dan
Godt weret wat ons van nooden is.
Den 15. December / nam Cornelis
Thijsz. noch een bauch in booy de Scher-
pels. want het was niet hem het qua-
lich gesle.
Den 14. Januari 1635 stont Adrien
Jansz van Delf. ynde de eerste van hare
schepen / toet de andere waren toen oock
al te maal volghen / heel siech.
Den 15. dito stont fuyge Vrees.
Den 17. dito stont Cornelis Thijsz. op
welcke sy hare eerste hoop wel geest
hadden / want Godt / booy welcke drie
overleden maechten sy noch lusten /
daer sy hare in leyden / hoe wel sy qua-
lich de maech hadden / en werden alle
dagen noch siech.
Den 18. dito lagen sy de eerste Vrees
doel honden hem niet helgen.
Den 19. dito / booden sy hare roode
Vries. daer van sy faecnsat.
Den 7. Februar vingen syde eerste
Deer. daer in sy seer verhoefden. want
mocht vlyghig helgen / want al te seer
verwoeden. Sogeten oock wel Deer-
en kintygh wel 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12. 13. 14. 15. 16. 17. 18. 19. 20. 21. 22. 23. 24. 25. 26. 27. 28. 29. 30. 31. 32. 33. 34. 35. 36. 37. 38. 39. 40. 41. 42. 43. 44. 45. 46. 47. 48. 49. 50. 51. 52. 53. 54. 55. 56. 57. 58. 59. 60. 61. 62. 63. 64. 65. 66. 67. 68. 69. 70. 71. 72. 73. 74. 75. 76. 77. 78. 79. 80. 81. 82. 83. 84. 85. 86. 87. 88. 89. 90. 91. 92. 93. 94. 95. 96. 97. 98. 99. 100. 101. 102. 103. 104. 105. 106. 107. 108. 109. 110. 111. 112. 113. 114. 115. 116. 117. 118. 119. 120. 121. 122. 123. 124. 125. 126. 127. 128. 129. 130. 131. 132. 133. 134. 135. 136. 137. 138. 139. 140. 141. 142. 143. 144. 145. 146. 147. 148. 149. 150. 151. 152. 153. 154. 155. 156. 157. 158. 159. 160. 161. 162. 163. 164. 165. 166. 167. 168. 169. 170. 171. 172. 173. 174. 175. 176. 177. 178. 179. 180. 181. 182. 183. 184. 185. 186. 187. 188. 189. 190. 191. 192. 193. 194. 195. 196. 197. 198. 199. 200. 201. 202. 203. 204. 205. 206. 207. 208. 209. 210. 211. 212. 213. 214. 215. 216. 217. 218. 219. 220. 221. 222. 223. 224. 225. 226. 227. 228. 229. 230. 231. 232. 233. 234. 235. 236. 237. 238. 239. 240. 241. 242. 243. 244. 245. 246. 247. 248. 249. 250. 251. 252. 253. 254. 255. 256. 257. 258. 259. 260. 261. 262. 263. 264. 265. 266. 267. 268. 269. 270. 271. 272. 273. 274. 275. 276. 277. 278. 279. 280. 281. 282. 283. 284. 285. 286. 287. 288. 289. 290. 291. 292. 293. 294. 295. 296. 297. 298. 299. 300. 301. 302. 303. 304. 305. 306. 307. 308. 309. 310. 311. 312. 313. 314. 315. 316. 317. 318. 319. 320. 321. 322. 323. 324. 325. 326. 327. 328. 329. 330. 331. 332. 333. 334. 335. 336. 337. 338. 339. 340. 341. 342. 343. 344. 345. 346. 347. 348. 349. 350. 351. 352. 353. 354. 355. 356. 357. 358. 359. 360. 361. 362. 363. 364. 365. 366. 367. 368. 369. 370. 371. 372. 373. 374. 375. 376. 377. 378. 379. 380. 381. 382. 383. 384. 385. 386. 387. 388. 389. 390. 391. 392. 393. 394. 395. 396. 397. 398. 399. 400. 401. 402. 403. 404. 405. 406. 407. 408. 409. 410. 411. 412. 413. 414. 415. 416. 417. 418. 419. 420. 421. 422. 423. 424. 425. 426. 427. 428. 429. 430. 431. 432. 433. 434. 435. 436. 437. 438. 439. 440. 441. 442. 443. 444. 445. 446. 447. 448. 449. 450. 451. 452. 453. 454. 455. 456. 457. 458. 459. 460. 461. 462. 463. 464. 465. 466. 467. 468. 469. 470. 471. 472. 473. 474. 475. 476. 477. 478. 479. 480. 481. 482. 483. 484. 485. 486. 487. 488. 489. 490. 491. 492. 493. 494. 495. 496. 497. 498. 499. 500. 501. 502. 503. 504. 505. 506. 507. 508. 509. 510. 511. 512. 513. 514. 515. 516. 517. 518. 519. 520. 521. 522. 523. 524. 525. 526. 527. 528. 529. 530. 531. 532. 533. 534. 535. 536. 537. 538. 539. 540. 541. 542. 543. 544. 545. 546. 547. 548. 549. 550. 551. 552. 553. 554. 555. 556. 557. 558. 559. 560. 561. 562. 563. 564. 565. 566. 567. 568. 569. 570. 571. 572. 573. 574. 575. 576. 577. 578. 579. 580. 581. 582. 583. 584. 585. 586. 587. 588. 589. 590. 591. 592. 593. 594. 595. 596. 597. 598. 599. 600. 601. 602. 603. 604. 605. 606. 607. 608. 609. 610. 611. 612. 613. 614. 615. 616. 617. 618. 619. 620. 621. 622. 623. 624. 625. 626. 627. 628. 629. 630. 631. 632. 633. 634. 635. 636. 637. 638. 639. 640. 641. 642. 643. 644. 645. 646. 647. 648. 649. 650. 651. 652. 653. 654. 655. 656. 657. 658. 659. 660. 661. 662. 663. 664. 665. 666. 667. 668. 669. 670. 671. 672. 673. 674. 675. 676. 677. 678. 679. 680. 681. 682. 683. 684. 685. 686. 687. 688. 689. 690. 691. 692. 693. 694. 695. 696. 697. 698. 699. 700. 701. 702. 703. 704. 705. 706. 707. 708. 709. 710. 711. 712. 713. 714. 715. 716. 717. 718. 719. 720. 721. 722. 723. 724. 725. 726. 727. 728. 729. 730. 731. 732. 733. 734. 735. 736. 737. 738. 739. 740. 741. 742. 743. 744. 745. 746. 747. 748. 749. 750. 751. 752. 753. 754. 755. 756. 757. 758. 759. 760. 761. 762. 763. 764. 765. 766. 767. 768. 769. 770. 771. 772. 773. 774. 775. 776. 777. 778. 779. 780. 781. 782. 783. 784. 785. 786. 787. 788. 789. 790. 791. 792. 793. 794. 795. 796. 797. 798. 799. 800. 801. 802. 803. 804. 805. 806. 807. 808. 809. 810. 811. 812. 813. 814. 815. 816. 817. 818. 819. 820. 821. 822. 823. 824. 825. 826. 827. 828. 829. 830. 831. 832. 833. 834. 835. 836. 837. 838. 839. 840. 841. 842. 843. 844. 845. 846. 847. 848. 849. 850. 851. 852. 853. 854. 855. 856. 857. 858. 859. 860. 861. 862. 863. 864. 865. 866. 867. 868. 869. 870. 871. 872. 873. 874. 875. 876. 877. 878. 879. 880. 881. 882. 883. 884. 885. 886. 887. 888. 889. 890. 891. 892. 893. 894. 895. 896. 897. 898. 899. 900. 901. 902. 903. 904. 905. 906. 907. 908. 909. 910. 911. 912. 913. 914. 915. 916. 917. 918. 919. 920. 921. 922. 923. 924. 925. 926. 927. 928. 929. 930. 931. 932. 933. 934. 935. 936. 937. 938. 939. 940. 941. 942. 943. 944. 945. 946. 947. 948. 949. 950. 951. 952. 953. 954. 955. 956. 957. 958. 959. 960. 961. 962. 963. 964. 965. 966. 967. 968. 969. 970. 971. 972. 973. 974. 975. 976. 977. 978. 979. 980. 981. 982. 983. 984. 985. 986. 987. 988. 989. 990. 991. 992. 993. 994. 995. 996. 997. 998. 999. 1000.

werden weten we niet, maar gezien het verloop van de overwintering is dat niet heel intensief geweest. Ook deze overwinterraars hielden een journaal bij, waarin ze nauwkeurig de weersgesteldheid en hun ervaringen noteerden. Dit journaal is slechts in verkorte vorm gepubliceerd. Het origineel is verloren gegaan. We weten dat de schepen op 11 september naar het vaderland terugzeilden, twaalf dagen later dan het jaar daarvoor. Het lepelblad moet toen al verdord zijn geweest en uit het journaal blijkt ook dat ze geen salaet meer konden vinden. Evenmin lukte het hun rendieren te doden, waardoor zij reeds in de herfst vitaminegebrek kregen. Het is dan ook niet verwonderlijk dat reeds op 24 november scheurbuik uitbrak. Op 24 december kregen ze de eerste kans een beer te doden. Het lukte echter niet. Reeds met Kerst lieten ze de moed zakken en op 14 januari van het volgende jaar stierf de eerste overwinterraar, spoedig gevolgd door de tweede en de derde. Deze ongelukkigen werden door hun kameraden gekist en in de gang van het Middelburgse huis, waarin ze verbleven, neergezet. Toen op 28 januari de eerste vos gesignaleerd werd, konden ze deze niet vangen. Op 29 januari doodden ze hun hond in een vertwijfelde poging door het eten van vers vlees de scheurbuik een halt toe te roepen. Op 7 februari lukte het hun nog een vos te vangen, maar het mocht niet meer baten. De laatste regels van het journaal dateren van 26 februari 1635: 'Wy leggen met ons vieren, die noch in 't leven syn plat te koy wy souden wel eten, wasser één soo kloek dat hy uyt syn koy komen konde om vyer aen te leggen, wy konnen ons niet roeren van pyn, wij bidden Godt met gevouwen handen, dat hy ons uit dese benaude werelt verlossen wil, alst hem belieft so syn wy gereet want wy mogen het dus niet langer harden sonder eten of vyer, en wy konnen malkander niet helpen, elk moet syn eygen last dragen'.

Bij de terugkomst van de schepen werden ze ineengekrompen door de pijn en de kou in de Middelburgse tent aangetroffen. Twee lagen op hun bed en twee anderen lagen midden op de vloer op enige zeilen. Zij hadden 'de kniën by nae tegen de kin getrokken so krom waren sy gestorven'. De walvis-

vaarders maakten kisten voor de vier en begroeven hen naast hun reeds gekiste kameraden in de sneeuw niet ver van Smeerenburg. Toen de sneeuw later in het seizoen was weggesmolten dekte men de kisten af met aarde en stenen 'omdat sy van 't wilt niet verscheurt souden worden, naderhand isser geen meer volck op Spitsbergen gebleven'.

Het in 1980 nabij Smeerenburg teruggevonden graf van de zeven overwinteraars nabij Smeerenburg. Foto B. Bekooy.

Reconstructie van de lichaamshouding van de zeven overwinteraars. Tekening M.C.P. Hoogland.

LIJST VAN GOEDEREN VOOR DE EERSTE OVERWINTERING OP SPITSBERGEN

Materialen, victualie ammunitie als anders, ten behoefte in neghen maenden, voor seven Persoonen aen het Landt Spitsbergen, om te overwinteren ghelaten.

Eerst 13 quartelen hart broot. Een smalton witte bisschuyt. Twee halfvaten boter. Een quartel met 25 kaesen. Een smalton met 15 kaesen. Drie quartel met gort. Drie quartel met witte erweten. Een quart en een smalton grauwe. Vijf quartelen stockvis. Vijf tonne vleys. Een tonne speck. Veertien quart met scheepsbier. Twee smaltonnen goet bier. Twee halfvaten brandewijn. Een aem Fransche wijn. Een quartel met azijn. Twee tonne zout. Een halve ton peckel. Ses stoop oly van oljive. Tien pont suycker. Sevende half stoop lamoensap. Twintich pont taback. Ses dosijn pijpen. Vijftich pont pruymen. Twee pont lange rozijnen. Vier pont ronde. Een pont gengber. Een pont peper. Een vierde pont Nootemuscaten. Vier loot Caneel. Twee loot nagelen. Twee loot foelië. Een valjen mostertzaet. Een half kinneken zeep. Ses of acht pont kaerssen. Hondert twintigh deelen. 't Sestich boomsche kapravens. Een quart met kock gereetschap, oock eenige spijsckers als, &c. Dertich quart. schotsche kalen. Vijf en twintich quart turf. Drie vadem branthout. Een vaetje met swavel. Een kopere lamp. Een bos kaloen. Een kachel met haer toebehooren. Ses houten schoppen. Twee beslaghe schoppen. Twee Boskaysche bijlen. Een kock ketel. Een koopere panne, met eenigh aerde potwerck. Twee hangende Compassen. Drie Chaloups Compassen. Twee vieruurs glazen. Ses halfuurs glazen. Een houten emmer. Een tinne drinckenskanne. Een varkijcker. Een laecken om tintel te branden.

AMMUNITIE VAN OORLOGH

Vier muskets. Een kort en een lanck vuyrroer. Een valje met lont en kogels. Een valje boskruyt. Een kruytfles. Twee pont kogels tot 't lanck roer. Een pont hagel. Ses psalmboecken. Een testament. Een Huyspostil. Een boeck om Journael te houden. Een bos pennen. Een kanneke met incl. Drie boek pampier. Twee Almanacken. Van 't gene de Commandeurs op haer verreck yder in 't particulier ons hebben gelaten.

AMSTERDAM

Twee oxhoofden roggemeel. Een vat goet bier. Een roockte ham. Een half pont peper.

DELFT

Twee stoop oly van oljive. Een vier uurs glas. Een bijl. Twee derdepart vat kaernde melk.

ENCKHUYSEN

Een vierde anker Fransche wijn. Twee stoop oly van oljive. Een bierglas. Een wijnroemer.

MIDDELBURGH

Twee stoop oly. Twee en een half pont soollee. Drie hoenders. Een tonne gerst.

VLISSINGEN

Een varcke schoer. Ses gesoute laberdanen.

'T GUNT OP 'T ARRIVEMENT VAN DE SCHEPEN BY ONS IS GEVONDEN

Drie valjens mostertzaet. Eenighe stucken vleys. Drie of vier stucken speck. Een ende een half vat sout. Een partijtgen oly. Seventien kassen. Ses en een half quartel broot. Twee en een sestep quartel witte erweten. Twee quartelen gort. Drie quartelen stockvis. Vijf of ses stoop brandewijn. Twee vadem taback. Van als een weynigh specerije. Een partijtgen salaet. Eenighe stucken rheenevleys, om door de vloot te laten visjeren.

J.R. LEINENGA

EEN KOUD VERBLIJF IN GROENLAND EN CANADA

INLEIDING

De arctische en subarctische gebieden genieten momenteel veel belangstelling. Deze interesse richt zich vooral op de poolzomer, waarin het plante- en dierenleven een korte maar hevige bloeiperiode doormaken. Voor de winter met zijn extreme omstandigheden bestaat veel minder aandacht en dat is eigenlijk altijd zo geweest. Slechts een kleine groep Nederlanders heeft de poolwinter daadwerkelijk meegemaakt, de meesten gedwongen door de omstandigheden, een enkeling uit vrije wil.

In de tentoonstelling 'Nederlanders in de poolwinter' komt een aantal gedwongen overwinteringen aan bod. Het gaat daarbij onder meer om Nederlandse walvisvaarders die in de jaren 1777 en 1826 hun schip in de buurt van Groenland verloren en om de bemanning van een Groningse koopvaarder. Dit schip zank in 1909 in een zeestraat bij Oost-Canada. In geen van deze gevallen was de bemanning op een overwintering voorbereid. Dankzij veel improviseren en hulp van de plaatselijke bevolking wisten ze echter het daarop volgende jaar te halen en konden ze naar huis terugkeren. Hun dankbaarheid jegens Eskimo's, Europese kolonisten en zendelingen was unaniem. In chronologische volgorde zullen de lotgevallen worden behandeld van de walvisvaarders in het rampjaar 1777, van de schipbreukelingen van de walvisvaarder *Harlingen* in 1826 en tenslotte van de bemanning van de Groningse schoener *Jantina Agatha*. In een korte beschrijving komen hun wederwaardigheden aan bod. Daarna wordt ingegaan op enkele algemene thema's, zoals het beeld dat de overwinteraars van de plaatselijke bevolking kregen en de wijze waarop zij zich aan de omstan-

digheden aanpasten. Daarbij dient opgemerkt te worden dat het niet alleen om verschillende geografische gebieden gaat, maar ook om individuele opvattingen die niet altijd overeenstemmen. Uitgangspunt is geweest de mening van de overwinteraars voor zover zij die zelf op schrift hebben gesteld. Zij komen dus zelf aan het woord. De bijgevoegde kaarten geven de plaats van de gebeurtenissen aan.

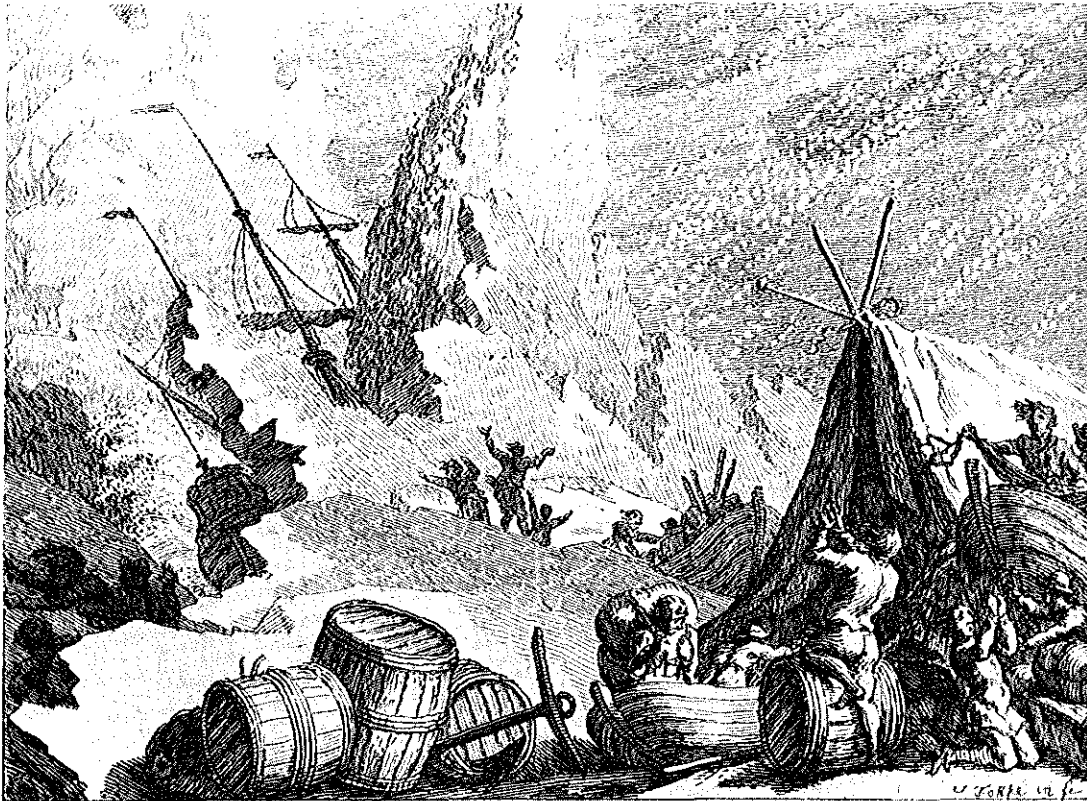
HET RAMPJAAR 1777

Walvisvaart is altijd een bedrijf vol risico's geweest. Er konden allerlei ongelukken gebeuren en commandeurs, dat zijn de kapiteins van de walvisvaarders, hielden in hun journalen soms zelfs niet bij wie er gedurende de reis overleed. Gevaren golden echter in de periode van de zeilvaart ook voor andere takken van scheepvaart. Een aantal gevaren, zoals zeeroverij en langdurige windstilte, speelde voor de arctische walvisvaart hoogstens een rol van geringe betekenis, maar daar kwam het ijszeilen voor in de plaats. De belangrijkste prooi, de Groenlandse walvis, hield zich namelijk op tussen het drijfijls in de Noordelijke IJszee en de tussen Groenland en Canada gelegen Straat Davis. Het lijkt erg gevaarlijk om in het drijfijls te varen, maar de houten romp van de walvisvaarders was enigszins rekbaar en bovendien hadden deze schepen een dubbele wand. Tevens zorgde het drijfijls ervoor dat de schepen weinig last hadden van zeeegang. Gevaarlijk werd het wanneer het ijs door de wind op elkaar werd geperst en de schepen het risico liepen tussen kruierende ijsschotsen verpletterd te raken. Gelukkig gebeurde dat niet vaak, want de windrichting is in het Hoge

Noorden nogal veranderlijk, waardoor het ijs slechts een korte tijd kan kruien.

Aanvankelijk leek 1777 een normaal walvisvangstseizoen te worden. Op grond van later gepubliceerde beschrijvingen van de gebeurtenissen weten we dat de schepen tussen 23 februari en 14 april vanuit Amsterdam, Hamburg en andere havens naar de wateren ten oosten van Groenland zijn vertrokken. In de eerste helft van mei kwamen ze op 75° x 30' N.B. aan bij de nog niet weggedooide rand van het vaste pakij, waar ze doorheen moesten om de vangstgebieden te bereiken. Dat gaf weinig problemen en vlot daarna kwamen de schepen in de vangstgebieden aan. Geleidelijk raakten de ruimen gevuld met vaten spek en balein. Op 28 juni raakte een grote groep van circa 60 walvisvaarders op 76° x

N.B. door het ijs in het nauw. Vastzittend in een groot ijsveld dreven zij door de stroming en de wind met snelle vaart in zuidwestelijke richting. Een groep van 27 schepen raakte op 12 juli bekneld. Merkwaardig genoeg bleef de wind maandenlang uit het noordoosten waaien, en herhaaldelijk wakkerde ze aan tot storm. De ijsschotsen gingen daardoor kruien en er ontstond voor de schepen een gevaarlijke situatie. Met tussenpozen raakte een aantal schepen bekneld en ging ten onder. Juli eiste minstens twee schepen, de maand augustus drie en september tenminste vier. Steeds namen de schipbreukelingen hun toevlucht tot een van de overgebleven schepen. Toen op 11 oktober de laatste walvisvaarder verloren ging, bevonden zich daar 286 mensen aan boord. De meeste berichten zijn nage-

Het vergaan van de walvisvaarder Wilhelmina in 1777. A. Fokke Simonsz. Particulier bezit.

Het Verongelukken van het Schip De Wilhelmina in Groenland. de 30 Octob. 1777.

De reizen van de schipbreukelingen naar en van de overwinteringsplaatsen op Groenland, 1777-1778 en 1826-1827.
Tekening
H.J. Waterbolk.

laten door de groep die in het zicht van de open zee tussen IJsland en het zuidelijke deel van Oost-Groenland schipbreuk leed.

Afhankelijk van de snelheid waarmee hun schip verloren ging, slaagden de schipbreukelingen erin om sloepen, lijfgood en proviand te bergen. Deggen die geen zeildoek hadden, konden op het ijs geen tenten opzetten als bescherming tegen het barre weer. Onder deze dramatische omstandigheden werden echter de overlevingskansen nuchter onder ogen gezien. De voorkeur van de meesten ging er naar uit om te proberen de kust van Groenland te bereiken. Onder de commandeurs en overige bemanningsleden waren er die door vorige reizen vrij nauwkeurig wisten waar zich aan de kust nederzettingen bevonden. Het dichtstbij woonden Eskimo's, wij zeggen tegenwoordig ook wel 'Inuit', in de buurt van Statenhoek. Al verder trekkend moest het mogelijk zijn om uiteindelijk de Hernhutters en Deense kolonisten aan de westkust van Groenland te bereiken. Enkele bemanningsleden waren te zeer uitgeput en bleven achter. Van een groep van veertien man die besloot om naar IJsland te zeilen was een jaar later, toen de overlevenden van Groenland terugkeerden, nog geen bericht ontvangen. Over het lot van deze mensen hoeven we dan ook weinig illusies te hebben.

De tocht naar de kust van Groenland was zwaar. Omdat het herfst was, vormde het drijfijis nog geen dikke aaneengesloten verbinding met het land. Door de stroming en de wind was het voortdurend in beweging. Een groot aantal mensen raakte in het water en verdronk, of overleed uiteindelijk door de kou. Soms was dat niet nodig geweest. Commandeur Hidde Dirks Kat van Ameland zeilde met enkele sloepen onder gunstige omstandigheden naar Statenhoek, toen zijn bemanning plotseling in paniek meende dat de stroming hen de zee op dreef en tussen het ijs ging koersen. Daar raakten ze vast, zodat ze uiteindelijk van schots naar schots springend aan land moesten zien te komen. Dat heeft een aantal van hen het leven gekost. Van de circa 400 mensen die de tocht naar Groenland begonnen, kwamen er uiteindelijk 155 aan.

Bij het eerste contact was de ontvangst van de plaat-

selijke bevolking hartelijk, daar zijn alle Nederlandse berichten het over eens. Na te zijn bijgekomen van de doorstane ontberingen maakte elke groep de balans op. Enkele bemanningen waren uit elkaar geraakt en in sommige gevallen kwam men pas het volgende jaar in de thuishaven te weten waar bekenden gezeten hadden en hoe het hen was vergaan. Eerste prioriteit had echter het bereiken van nederzettingen waar voldoende proviand en onderdak was om te overwinteren. Vanuit de plaatsen van eerste opvang gingen groepjes van zo'n vier tot achttien man op weg naar de in het Noorden gelegen dorpen van zendelingen en kolonisten. Het reizen gebeurde in eigen sloepen of in umiaks, zogenaamde 'vrouwen-boten', die van de Eskimo's werden gekocht. Ondanks het feit dat het weer lang niet altijd slecht was, kon het reizen in de open boten allesbehalve comfortabel worden genoemd. Met de hulp van Eskimogidsen probeerden de groepjes 's nachts een nederzetting te vinden om onderdak te hebben en voedsel te krijgen in ruil voor Europese goederen. In de wat grotere neder-

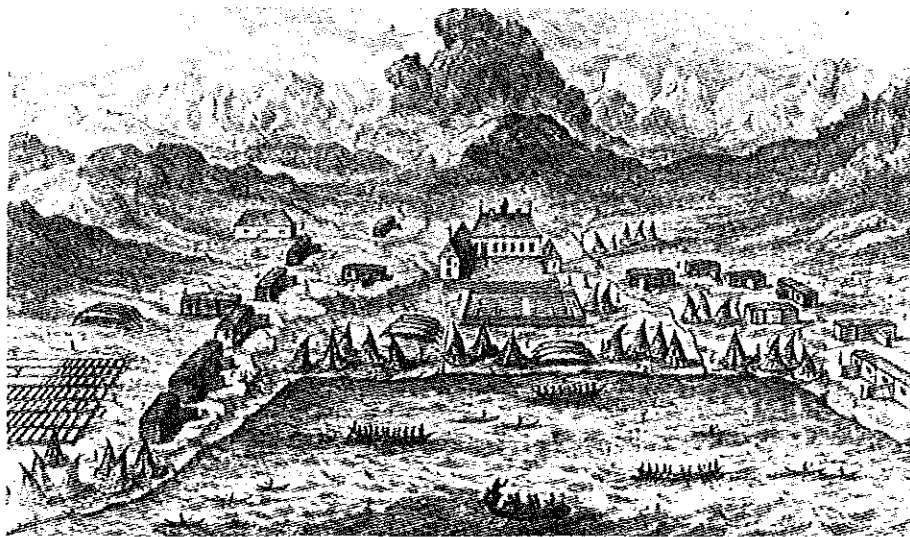
zettingen kwamen groepjes elkaar tegen en werd ijverig informatie uitgewisseld. Wie door bevroeringsverschijnselen, scheurbuik of andere lichamelijke kwalen niet meer verder kon, bleef achter. Daarbij werd voor zover mogelijk medische bijstand verleend. Via transporten werd later geprobeerd deze mensen van voldoende voedsel te voorzien. Zo raakten de schipbreukelingen verspreid tussen Julianehåb in het Zuiden en Holsteinborg in het Noorden. De routes zijn, voor zover bekend, in de illustratie aangegeven.

In de winter werd het gemakkelijker om over land te reizen door het bevroren van de toendra bodem. Met hondesleden konden individuen of groepen zich snel verplaatsen en brieven, proviand of andere goederen meenemen. Vaak betaalden de commandeurs Eskimo's voor het reizen langs de verspreide groepen van hun bemanning, maar soms trokken ze er ook zelf op uit. Zo kregen ze een vrij goede indruk van de omstandigheden waaronder hun medelotgenoten moesten overwinteren. Volgens de na de overwintering verschenen boeken verbleven de commandeurs in het algemeen in de Deense nederzettingen en het gros van de bemanningsleden in de dorpen van de Eskimo's. De meesten kwamen zonder gebrek te lijden de winter door. Voedsel werd verkregen door ruil of door te beloven in Kopenhagen te zullen betalen. Uit de verhalen blijkt niet dat de overwinterende walvisvaarders zelf op jacht zijn gegaan. Ook het varen in een kajak lieten ze naar het schijnt aan de Eskimo's over. Van de groep van commandeur Marten Jansz is bekend dat ze honger heeft geleden. De Eskimo's onder wie ze verbleven hadden weinig succes bij de jacht en één van de Eskimo's kwam zelfs te overlijden. Nadat ze de Deense koopman te Frederikshåb door een brief over hun situatie hadden ingelicht, werden ze echter van de nodige proviand voorzien. Ziektes kwamen over het algemeen weinig voor omdat de overwinteraars door het eten van het rauwe vlees van robben en kleine tandwalvissen voldoende vitamine C opnamen. De groepen die onder Eskimo's verbleven trokken begin maart naar de Deense nederzettingen aan de kust om daar de komst van schepen af te wachten. De eerste groepen voeren met Deense

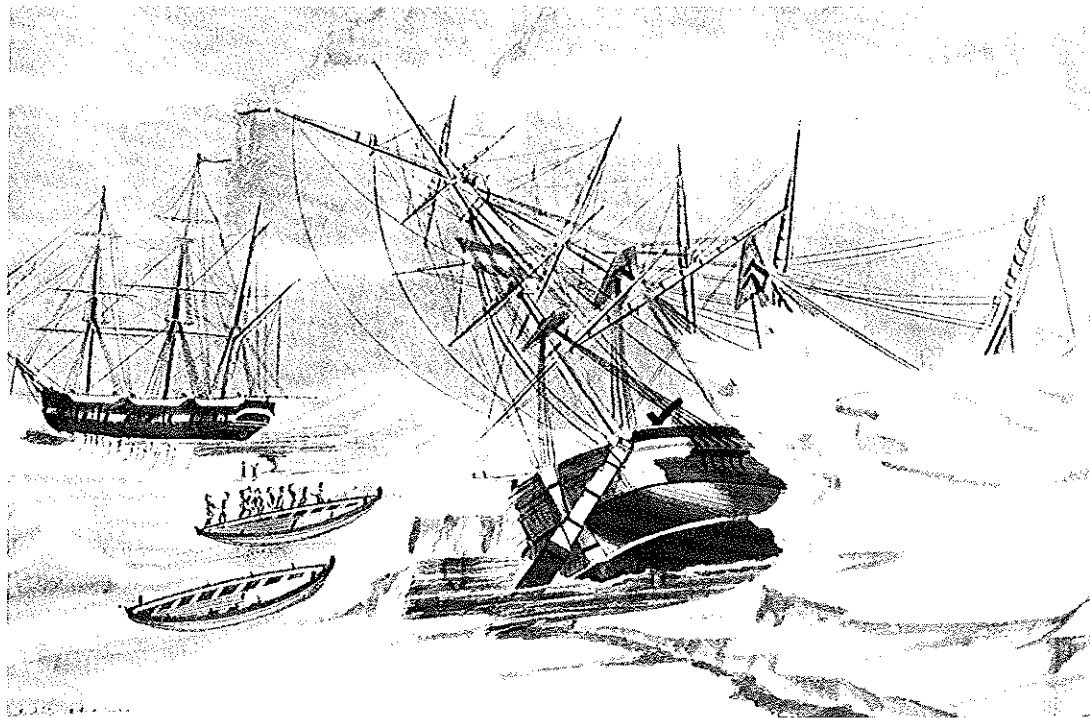
bevoorradingsschepen via Bergen of Kopenhagen naar huis terug. Een aantal commandeurs – Jeldert Jansz Groot en Marten Jansz – zijn op 26 mei van het volgende jaar in Amsterdam aangekomen. Anderen, waaronder Kat, kwamen dat jaar pas eind september thuis. In de thuishavens die in de overwinteringsverhalen worden vermeld, Amsterdam, Zaandam en Hamburg, konden de reders de uiteindelijke balans opmaken.

Zeven Nederlandse en zeven Hamburgse walvisvaarders zijn in 1777 in het ijs verloren gegaan. Nauwkeurige gegevens over de bemanningen van deze schepen zijn niet bewaard, maar we weten wel dat van tien van deze schepen 155 schipbreukelingen met zekerheid in de Deense nederzettingen terecht zijn gekomen. Aangezien de bemanning van een walvisvaarder gemiddeld uit 45 man bestond, was de totale bemanning van deze tien schepen ongeveer 450 man. Dit betekent dat het totale aantal doden en vermisten circa 300 man heeft bedragen. Doordat veel bemanningsleden uit eenzelfde dorp of directe omgeving afkomstig waren, werden sommige plaatsen in Nederland en Duitsland zwaar getroffen. De verhalen van de overlevenden maakten grote indruk en hebben lange tijd in belangrijke mate het beeld van Groenland en haar bewoners bepaald.

De Deense nederzetting Godthåb omstreeks 1750. Koninklijke Bibliotheek, Kopenhagen.

Het vergaan van de walvisvaarder *Harlingen* in 1826. Museum 'Hannemahuis', Harlingen.

UIT STRAAT DAVIS GEEN BERICHT

Dat ondanks rampen zoals in 1777 de achttiende-eeuwse walvisvaart een gunstige naam hield, wordt duidelijk uit de ontwikkelingen na de Franse tijd in de Friese havenstad Harlingen. Daar waren omstreeks 1818 mensen te vinden die een groot verlangen koesterden naar de tijden toen Nederlandse walvisvaarders naar ze dachten het goud voor niets uit het water visten. In 1824 werd in Harlingen een rederij opgericht die haar schepen op robbenvangst en walvisvaart stuurde: de 'Nederlandsche Groenlands'- en Straat Davis Visscherij Sociëteit'. Tot degenen die aandelen van deze sociëteit aanschafden, behoorde zeer waarschijnlijk koning Willem I, aangezien de door hem opgerichte Nederlandsche Handel-Maatschappij erin participeerde. De directeuren waren allen afkomstig uit Harlingen. Vanuit deze haven voeren schepen al in de zeventiende en achttiende eeuw naar Spitsbergen en Straat Davis, en na de Franse tijd sedert 1822 opnieuw naar dit laatste vangstgebied. De pas opgerichte Harlingse rederij liet op een plaatselijke werf een nieuw schip

bouwen en doopte het de *Harlingen*. Uit de ter gelegenheid van de tewaterlating geschreven gedichten krijgen we de indruk dat de inwoners van deze stad zich erg betrokken voelden bij het wel en wee van de rederij en hoge verwachtingen koesterden over de stimulansen die van de walvisvangst voor de plaatselijke economie uit zouden gaan. Verscheidene Harlingers monsterden aan op het nieuwe schip, een galjoot met plaats voor een bemanning van 46 man. Onder luid gejuich van een grote groep toeschouwers en in aanwezigheid van de directeuren van de rederij vertrok het schip op 14 maart 1826 vanuit Harlingen naar het Hoge Noorden.

Uit zijn dagboek, dat in 1828 voor het belangrijkste deel in druk verscheen, blijkt duidelijk dat commandeur Klaas Hoekstra de vangstmogelijkheden in Straat Davis goed kende. Op 25 mei kwam hij aan in het vangstgebied in het zuidwesten van de Straat. De kans op een goede vangst werd hier echter door de komst van zwaardwalvissen verstoord, waarna Hoekstra besloot om de Groenlandse walvis op zijn trek naar het noorden te

volgen. Ter hoogte van het eiland Disco gekomen zette hij koers naar het oosten en voer vervolgens in noordelijke richting langs de Groenlandse kust. Het was een 'gesloten seizoen', wat betekent dat er veel drijfijis was en weinig open water. Dat bood vooruitzichten op een goede vangst, aangezien het ijs de walvissen dwong om zich op een aantal plaatsen te concentreren. Toen Hoekstra vernam dat in het oosten van Straat Davis door de gehele vloot slechts drie walvissen waren gevangen, besloot hij zijn geluk bij de Canadese kust van de Baffin Baai te gaan zoeken. Om deze te bereiken moest hij eerst tot een hoogte van 74° N.B. langs de Groenlandse kust varen en vandaar zijn koers naar het westen verleggen. Onder normale omstandigheden zou hij daarin zeker zijn geslaagd, maar het weer zat hem tegen. Zuidwestelijke winden, aanwakkerend tot stormkracht, zorgden voor een opeenhoping van ijs. Op 10 augustus raakte de *Harlingen* vast in een ijsveld. De hoop werd niet opgegeven, maar het schip bleef vastzitten. In de nacht van 22 op 23 augustus raakte de *Harlingen* tussen twee ijsschotten bekneld en in zeer weinig tijd liep het vol water en werd het bedolven onder het ijs. De schipbreuk kwam voor de bemanning als een grote verrassing. Alles voltrok zich zo snel, dat er maar weinig kleding en proviand kon worden geborgen. Dichtbij bevond zich een Londense walvisvaarder, de *Dundee*, waarmee Hoekstra eerder een compagnonschap was aangegaan om in geval van averij of nood enige hulp in de buurt te hebben. De bemanning van dit schip verleende meteen assistentie, maar het Nederlandse schip moest als verloren worden beschouwd. De schipbreukelingen waren van harte welkom op de *Dundee*. Toen dit schip echter ook in het ijs bleef vastzitten en door de zuidelijke winden steeds op dezelfde geografische breedte bleef liggen, raakte de Britse bemanning ervan overtuigd dat een overwintering in Straat Davis onvermijdelijk was. De voedselvoorraad van de *Dundee* was helaas volstrekt onvoldoende voor een dubbele bemanning en de Nederlandse schipbreukelingen zagen zich genooddaakt om naar de kust van Groenland te trekken, ook al was dit tegen de wil van de Britse commandeur David Duncan.

Hoekstra meende dat Deense nederzettingen te ver naar het zuiden lagen en gaf zich geen enkele kans om met zijn mannen die te bereiken. Bij Duncan liet hij daarom brieven achter voor zijn reders en familie.

De tocht naar de bewoonde wereld begon op 6 oktober. Hoekstra en zijn mannen reisden in sloepen en zochten zoveel mogelijk open water op om de bodem van de sloepen te sparen. Van ijsberen hadden ze gelukkig weinig last. Veel erger was de kou, vooral voor degenen die bij het slepen in het water waren gevallen. Door het eten van gezouten spek, dat ze van de Britten hadden meegekregen, kregen de mannen zo'n dorst dat ze zelfs ijs begonnen te eten. Dat leidde tot een groot warmteverlies. De kust van Groenland werd op 12 oktober bij Sukertoppen bereikt. De volgende dag zeilde de groep in de sloepen naar het zuiden. Voor één matroos waren de ontberingen inmiddels teveel geworden en in de nacht overleed hij. De volgende morgen werd hij op een eiland voor de kust begraven. De vijftiende was voor Hoekstra een dag om nooit te vergeten. Op pagina 47 in zijn boek staat: 'Des middags zagen wij, Gode zij dank! een Deensch huis staan, dat wij zoo noordelijk niet verwacht hadden, niet wetende dat er op die hoogte menschen woonden, zijnde wij te Oppernewick'. Dat kwam buitengewoon goed uit, want Hoekstra en zijn mannen waren uitgeput en hadden nog slechts voor één dag voedsel.

De Deense koopman en de plaatselijke Eskimo's namen de schipbreukelingen gastvrij op. Toch was duidelijk dat ze hier niet met vijfenveertig man konden blijven. Er werd besloten om in zuidelijke richting naar de ten zuiden van Disco gelegen Zwartvogelbaai te trekken, waar verscheidene nederzettingen op korte afstand van elkaar lagen en voldoende proviand beschikbaar zou zijn. Drie mensen waren niet meer in staat om verder te reizen en bleven achter. Onder leiding van een Eskimogids vertrok de groep op 17 oktober. De 10 mijl naar de eerstvolgende nederzetting werd in één dag afgelegd, maar slecht weer verhinderde een snelle doorreis. Op 23 oktober werd de reis voortgezet, met achterlating van de oppertimmerman en de koks-

maat. De ongeveer 60 mijl langs de kust betekende een zware tocht, omdat de mannen in open sloepen moesten reizen, zonder bescherming tegen overslaand water, wind en kou. De volgende nederzetting werd bereikt op de 27ste. Met achterlating van een zestal dat niet verder meer kon, vertrok de groep op 30 oktober voor de resterende 36 mijl naar de Zwartvogelbaai. Ze kwamen tot voor het Waai-gat, maar moesten vanwege slecht weer en kou terugkeren. Een dag na hun vertrek kwamen ze terug in de nederzetting van waaruit ze vertrokken waren. De route staat in de illustratie globaal aangegeven.

De Deense koopman stemde ermee in om dertien man bij hem te laten overwinteren. Hij raadde Hoekstra aan om met de rest van zijn groep naar Umanak te gaan en daar te overwinteren. Umanak lag hoogstens 18 mijl verderop en was een van de grootste Deense nederzettingen. Aldus werd besloten. Op 13 november kwam de grootste groep veilig in Umanak aan, terwijl commandeur Hoekstra zich in een nederzetting 10 mijl ten zuiden van Umanak vestigde. Drie dagen later verscheen de zon niet meer boven de horizon, maar Hoekstra en zijn mensen waren veilig onder dak.

Voor de rest lijkt deze overwintering sterk op die van 1777- 1778. In de winter werd met hondesleden rondgereisd en Hoekstra bleef via brieven op de hoogte van de toestand waarin zijn verspreide bemanning zich bevond. Van de scheepsarts, P.J. Gordijn, vernam hij dat de aanvankelijk zorgwekkende toestand van veel bemanningsleden snel verbeterde nu het reizen was afgelopen. Uiteindelijk stierf nog maar één man: de in Upernavik achtergebleven schieman Harmen Treking. De schipbreukelingen mochten van geluk spreken dat ze niet met zijn allen in de omgeving van Upernavik waren gebleven. Daar was namelijk hongersnood en een aantal Eskimo's verloor er het leven. Waarschijnlijk hield dat verband met de zachte winter van dat jaar. De temperaturen waren vrij hoog; tussen half januari en half februari overheersten zuidelijke winden en regende het zelfs. Dat maakte de robbenvangst vrijwel onmogelijk.

Vanaf 5 maart van het volgende jaar trokken groe-

pen schipbreukelingen naar de Zwartvogelbaai om daar te wachten op de komst van de eerste schepen die hen naar Europa zouden kunnen brengen. De overwintelaars uit Upernavik arriveerden op 18 april als laatsten. Het bericht dat een Deens proviandschip in Egedesminde was aangekomen en vijftien mensen mee kon nemen, bereikte hen op 8 juni. Commandeur Hoekstra en veertien bemanningsleden haastten zich naar deze nederzetting en gingen zes dagen later aan boord van het proviandschip. Dit voer daarna in zuidelijke richting en deed daarbij veel kustplaatsen aan om goederen te laden of te lossen. Hoekstra kon zo Groenland, dat door de Denen voor de buitenwereld afgesloten werd gehouden, goed in zich opnemen. Op 9 augustus kwamen de overwintelaars te Kopenhagen aan, waar ze met hun Eskimokleren veel bekijks hadden. Snel werden Europese kleren aangeschaft. Via Kiel, Hamburg en Delfzijl reisden de Nederlanders naar Harlingen, waar ze op 24 augustus aankwamen. Daar had inmiddels iedereen de hoop op hun terugkeer opgegeven, zodat de blijdschap en ontroering buitengewoon was en Hoekstra verraste. De laatste bemanningsleden van de *Harlingen* kwamen in oktober thuis. De rederij zag geen aanleiding om aan Hoekstra's kundigheid te twijfelen. In 1829 en 1830 voer hij voor de Sociëteit opnieuw naar de Groenlandse wateren.

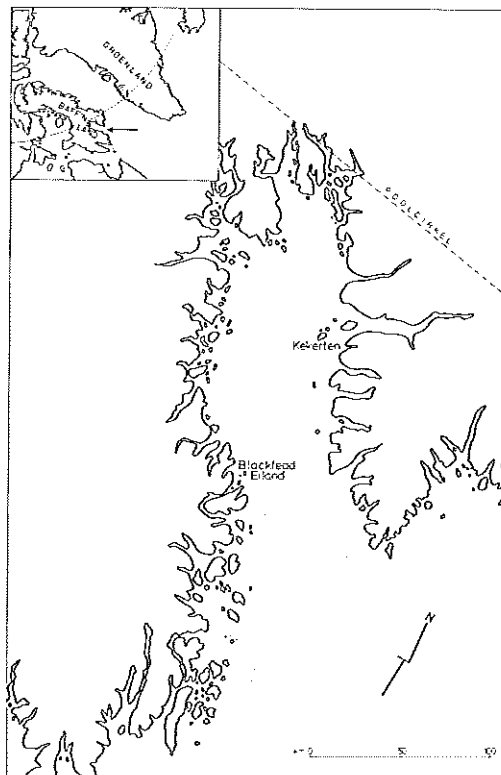
WAAR GEEN TELEFOON OF TELEGRAAF IS

We kunnen ons nauwelijks voorstellen dat een schip de tocht naar de arctische wateren begint zonder dat een aantal voorzieningen zijn getroffen, zoals bijvoorbeeld het aanbrengen van een dubbele bodem. De houten walvisvaarders, die van de zeventiende tot de negentiende eeuw werden gebruikt, hadden bijvoorbeeld een dubbele scheepswand van dikke planken. In 1909 dacht de Eerste Groninger Vrachtvaartmaatschappij daar blijkbaar anders over. Zonder versterking tegen het ijs of zelfs maar een kraaienest stuurde de directeur van deze rederij, de heer J.J. Onnes, de ruim 150 ton metende schoener *Jantina Agatha* naar de noordelijke wateren. Het schip moest in de Schotse haven Dundee twee passagiers aan boord nemen, een Britse zendeling en

een Duitse natuurwetenschapper, en hen met bagage en voorraden meenemen naar de Cumberland Sound in het noordoosten van Canada. Op Blacklead Eiland, 5 mijl voor de Canadese kust, zou de heer Edgar W.J. Greenshield, zendeling namens de Church Mission Society, met een voorraad steenkool en proviand bij zijn zendingspost worden afgezet. Vervolgens zou in dezelfde zeestraat een walvisvangststation te Kekerten worden bevoorrad en inlichtingen worden ingewonnen omtrent de in het vorige jaar verdwenen Schotse walvisvaarder *Snowdrop* (zie illustratie). Eventuele vangstresultaten en een lading pelzen konden op de terugreis worden meegenomen. Waar de Duitse wetenschapper, dr. Bernhard Hantsch, zou worden afgezet valt met de overgeleverde documenten niet meer te achterhalen. Zijn bedoeling was om zoölogisch en antropologisch onderzoek te doen in het gebied tussen Cumberland Sound en de Pond's Baai.

Van de zeskoppige bemanning had alleen kapitein Wieardus Cornelis Dijkstra ervaring met het zeilen op zo'n hoge geografische breedte. Drie jaren tevoren had hij met de *Jantina Agatha* de Cumberland Sound al aangedaan. Op grond van de toenmalige reistijd meende Dijkstra dat de heen- en terugreis in ongeveer twee maanden voltooid konden worden. Het pakte echter heel anders uit. Op 13 juli vertrok de schoener uit de haven van Delfzijl. Ten noorden van Schotland moest vanwege ongunstige winden steeds worden gekruist. Pas op 9 september werd het zuiden van Straat Davis bereikt. Door slecht weer en drijfijfs werd de ingang van de Cumberland Sound niet bereikt voor 24 september. Met een zachte westnoordwesten wind liep de Groningse schoener de dag daarop de baai binnen. Hier vonden ze veel drijfijfs dat naarmate ze verder voeren in omvang en dikte snel toenam. Aan dek deed de bemanning zijn best om het schip langs de ijsschotsen te sturen, maar om elf uur 's nachts werd een groot stuk ijs geraakt. Na een paar stoten raakte de *Jantina Agatha* weer vrij. Dadelijk werd in het ruim gekeken of de stalen scheepswand lekkage had opgelopen, maar alles leek in orde.

De volgende morgen bleek bij een inspectie echter

Cumberland Sound. De gemiddelde grens van het zeeijs is met een stippellijn aangegeven. Tekening H.J. Waterbolk.

twee duim water in het ruim te staan, in vier uren oplopend tot twee voet. Het lek moest zich onder de lading bevinden. Kapitein Dijkstra stond voor de keus of hij alle energie zou besteden aan het vinden en stoppen van het lek, of aan het redden van zoveel mogelijk voorraden om indien nodig de winter door te kunnen komen. Hij koos voor het laatste, en de Raad voor de Scheepvaart zou hem daar later volledig gelijk in geven. Met man en macht werd gewerkt om de sloepen buiten boord te krijgen en te vullen met de noodzakelijkste goederen. Veel tijd ging verloren met het in zee krijgen van de grote privésloep van dr. Hantsch. Toen de steeds dieper liggende *Jantina Agatha* vroeg in de avond verlaten werd, stapten de acht schipbreukelingen in drie volgelaaden boten. De Cumberland Sound ligt aan de koude Labradorstroom en is hoogstens enkele maanden per jaar bevaarbaar. Gezien de late datum hielden Dijkstra en de overige schipbreukelingen er daarom rekening mee dat ze voor het volgende jaar geen

schepen meer zouden zien. Waar konden ze het best overwinteren? In de verre omgeving waren vrijwel geen nederzettingen te vinden. Alleen op Blacklead Eiland, zo'n 50 mijl verderop, woonden mensen in een tweetal Eskimodorpen met elk ongeveer 100 tot 150 inwoners. Zendingeling Greenshield bood daarom aan om in zijn zendingspost te overwinteren en hier was de hele groep het mee eens. Vergezeld door de tweede stuurman en een matroos besloten Greenshield en Dijkstra bij de Eskimo's hulp te gaan halen. De rest van de groep bleef zolang op een eilandje bivakkeren. Twee dagen later keerde de eerste groep terug met twaalf Eskimo's en twee umiaks en op 1 oktober zat de gehele groep met de geredde voorraden in het huis van Greenshield.

Op de komst van schepen hoefde voor de maand augustus in het volgende jaar niet te worden gerekend. Daarom gingen de schipbreukelingen snel tot rantsoenering over. Tot december kwamen ze met koffie en thee, brood, vlees en vruchten aardig rond. Daarna werd het eten behoorlijk minder. Weliswaar kregen de Eskimo's ieder jaar geweren

en munitie van een handelsfirma uit Aberdeen, maar de beste jachttijd was hier de zomer. Van de robben en ijsberen die zo nu en dan werden gevangen kregen de zeven Europeanen ook een deel, maar een knagend hongergevoel deed zich vrijwel iedere dag gelden. Om zo weinig mogelijk energie te verbruiken probeerden de overwintelaars veel te slapen. Vanaf het begin van de maand oktober was de temperatuur buiten meestal 50°C onder nul. Zelfs met hun Eskimokleren, die meteen na hun aankomst waren gemaakt van robbevelen en rendierenhuiden, hadden ze het steeds koud. De kou, de twee uren schemerig licht per dag en de honger maakten de stemming in de groep niet al te vrolijk. Als het ijs volgend jaar de Cumberland Sound versperde, zou geen schip hen komen halen. De laatste jaren was het weer in Straat Davis's zomers slecht geweest, met veel zuidoostelijke winden die het ijs naar de Canadese oostkust stuwden. Het lukte niet om met de Duitse geleerde een plezierige band te krijgen en in april vertrok deze. Het voedselprobleem werd er echter niet kleiner op, aangezien Herr Hantsch een groot deel van de proviand met zich meenam. Niemand kon het hem verbieden, want het was tenslotte zijn eigen voor drie jaar berekende voorraad.

Gelukkig naderde het jachtseizoen, want op sommige dagen aten de overwintelaars alleen maar scheepsbeschuut. Op uitnodiging van de Eskimo's gingen de Groningers twee keer mee op een jachtexpeditie die twee weken in beslag nam. In een tweetal umiaks, beladen met een slee en een aantal honden, vertrokken ze in een groep van zestien man naar de kust van Baffinland. De tochten waren redelijk succesvol. Er werden robben en ijsberen gevangen, rendieren, en zelfs een walrus en een walvis. Het verzamelen van vogeleieren leverde ook aardig wat op. Toch was het nog niet voldoende om voorraden aan te leggen. In de eerste week van augustus voelden de Groningers zich daarom gedwongen om op zalm te gaan vissen. Ze waren daarmee wat aan de late kant en het wilde niet erg lukken. De totale vangst van drie dagen bedroeg 42 kleine zalmen van ongeveer een decimeter, samen ongeveer één pond. 'Het was toen, niets ge-

De bemanning van de Jantina Agatha voor de overwintering. Particulier bezit.

vangen, niets te eten', zei stuurman Klugkist er later over.

Van een groep Eskimo's vernamen ze dat bij Blacklead Eiland een schip met proviand was gearriveerd. Zonder te stoppen roeiden ze ijlings terug. Dit schip, de Noorse schoener *Thomas*, was speciaal uitgestuurd om hen te zoeken. De bemanning ontving de schipbreukelingen heel gastvrij en eenmaal aan boord waren na 11 augustus de dagen zonder eten snel vergeten. Een ander schip, de Schotse walvisvaarder *Scotia*, was op 4 augustus binnengelopen en had proviand achtergelaten. Met de belofte weer terug te zullen komen was dit schip daarna vertrokken om op walvisvangst te gaan. Kapitein Dijkstra stuurde de kok, de lichtmatroos en een stapel brieven met de *Thomas* naar huis. De overige bemanningsleden van de *Jantina Agatha* vertrokken op 10 september naar Europa. Via Dundee, Leeds en Rotterdam kwamen zij op 9 oktober met de trein in Groningen aan. Daar was men door een telexbericht uit Dundee, dat de reder op 20 september had bereikt, reeds van de gebeurtenissen van het afgelopen jaar op de hoogte. Inmiddels was ook duidelijk geworden dat de walvisvaarder *Snowdrop*, waar de *Jantina Agatha* oorspronkelijk naar op zoek zou gaan, in 1908 met man en muis was vergaan. Thuisgekomen waren de Groningse zeelui, waarvan sommigen er volgens hun familieleden wel tien jaar ouder uit waren gaan zien, niet erg spraakzaam over de gebeurtenissen van de afgelopen winter. Ze hadden daar te weinig prettige herinneringen aan overgehouden.

AANPASSINGEN AAN ONBEKENDE OMSTANDIGHEDEN

De verhalen van de overwinteringen van 1777-1778, 1826-1827 en 1909-1910 hebben veel dingen gemeen. Uit de overgeleverde informatie spreekt unaniem een diepe waardering voor de opvang door de plaatselijke bewoners, zowel jegens de kolonisten en zendelingen als de Eskimo's. Taalproblemen waren er nauwelijks met de Denen op Groenland. Het is niet helemaal duidelijk in welke taal werd gecommuniceerd, maar een aantal Hernhutter zendelingen sprak het Hoogduits goed. In 1909 en 1910

De bemanning van de *Jantina Agatha* na de overwintering. Central Library, Dundee.

vormden de gesprekken met de Britse zendeling Greenshield ook geen probleem.

Veel moeilijker was het om met de Eskimo's te communiceren. Weliswaar had een aantal walvisvaarders voor het rampjaar 1777 al eens op Straat Davis gevaren en enkele Groenlandse Eskimo-woorden geleerd, maar een aantal groepen toonde zich bij het eerste contact met Eskimo's bijzonder angstig, zonder daarvoor duidelijke redenen te kunnen geven. Bij de overwinteringen van commandeur Hoekstra en kapitein Dijkstra lijken dergelijke angstgevoelens geen rol te hebben gespeeld; in beide gevallen waren meteen Europeanen aanwezig die de situatie ter plaatse volledig kenden. Maar ook na het eerste contact bleken de overwintelaars meer geneigd om met kolonisten of zendelingen om te gaan dan met Eskimo's, die vrijwel steeds werden betiteld als 'wilden'. Dat geldt voor alle groepen overwintelaars. Slechts één persoon, commandeur Jeldert Jansz Groot van Zaandam, weigerde om een dergelijk onderscheid te maken en noemde de Eskimo's die hij had ontmoet consequent 'Groenlanders'.

Het walvis-
vangststation op
Blacklead Ei-
land. De gebou-
wen van de
Church Mission
Society staan in
het midden.
Public Archives,
Canada.

Het is wat te makkelijk om de voorkeur voor Europeanen te verklaren door te wijzen op het ongedierde in de woningen van de Eskimo's, de walmende olielampen en de stank vanwege het bewaren van urine binnenshuis, ook al zullen dergelijke dagelijkse ongemakken ongetwijfeld hebben meegespeeld. Van wezenlijker belang lijkt het feit dat de schipbreukelingen bij de kolonisten en zendelingen goederen op krediet konden krijgen en bij de Eskimo's alleen door te ruilen. Doordat de schipbreukelingen niet veel bezittingen bij zich hadden, waren hun mogelijkheden om te ruilen nogal beperkt. Daar kwam nog bij dat de Eskimo's aan de westkust van Groenland al geruime tijd met Europese handelaars in contact waren, zodat ze in hun keuze nogal selectief waren geworden. Bovendien wisten de

overwinteraars niet goed hoe ze geschillen met Eskimo's moesten oplossen, mede vanwege de taalbarrière. De spanning kon soms behoorlijk oplopen, zoals commandeur Jeldert Jansz Groot in 1777 moest ervaren, toen – na diefstal van een mes door iemand uit zijn groep – de commandeur zelfs met de dood werd bedreigd. Toch liep het nooit fataal af. Tenslotte moet de voorkeur van sommige commandeurs voor Europees voedsel als factor niet worden onderschat. Zwart-wit is het beeld evenwel niet. Onder de overwinteraars waren er ook die grote bewondering hadden voor de manier van leven van de Eskimo's en met plezier onder hen vertoefden.

De negatieve opvattingen nemen niet weg dat de overwinteraars grote belangstelling hadden voor de

materiële cultuur van de Eskimo's. Ze maakten veel gebruik van de door dit volk ontwikkelde technieken. Voor vervoer waren de umiaks of vrouwenboten bijvoorbeeld van groot belang, evenals de hondesleden. Commandeur Hoekstra verbaasde zich over de grote snelheid waarmee men met deze sleden over het ijs kon reizen: bijna 4 km per uur met een vracht van 75 kilo of meer. De bewondering ging echter vooral uit naar de kajaks. In elk van de gedrukte overwinteringsverhalen van het rampjaar 1777 en ook in de gepubliceerde versie van commandeur Hoekstra's dagboek spreekt een grote bewondering voor deze kleine boten, waarmee de Eskimo's bij omslaan behendig weer boven water wisten te komen zonder nat te worden. Volgens Hoekstra was de snelheid die met een kajak kon worden gehaald ruim 2 km per uur en dat kon wel veertien uur worden volgehouden. Europeanen waren voor deze ranke bootjes echter te groot en te zwaar. Voor de behuizing bestond minder waardering, althans volgens de publikaties over 1777 en 1826. De Nederlanders verbleven niet in iglo's, maar in kabakken. Dat waren woningen van opengestapelde stenen en een dakgeraamte van hout, die zich half onder de grond bevonden met een lange tunnel als ingang. Als venster dienden uitgerekte en aan elkaar genaaide darmen van honden, robben of walvissen, die wat schemerig licht doorlieten. De woning was met aarde bedekt om tocht tegen te gaan. De bemanning van de *Jantina Agatha* heeft van de Eskimo's op Blacklead Eiland alleen de zomertenten, de toepiks, vermeld, maar daar geen gedetailleerde beschrijving van gegeven. In de kabakken was het warm, zowel door de op traan brandende olielampen als door de menselijke warmte. Het waren eigenlijk groepswoningen, waarvan de grootste veertig tot zestig mensen konden bevatten. Met behulp van huiden konden een soort privévertrekken worden gemaakt. Meubilair was er vrijwel niet.

Vlees werd binnenshuis bewaard, aangezien de honden buiten er niets van over zouden laten; dat begrepen de overwinteraars ook wel. Ze ergerden zich alleen aan de luizen en vlooiën waardoor ze in de kabakken werden besprongen, aan de vele on-

aangename luchtjes zoals urine, die in een emmer in de woning bewaard werd, en aan de eeuwig walmende olielampen. Deze hadden een lont van mos die op traan dreef en niet geregeld kon worden. Dat leverde een sterk rokende vlam op, die alles wat zich in het vertrek bevond met een dun laagje roet bedekte. Hoekstra merkt op pagina 106 van zijn boek daarover op: '...de Groenlanders... hebben het alsdan ook wel in de keel en op de borst, veroorzaakt veelligt door hunne lampen en den stank in hunne bedompte woningen. Althans dit heb ik opgemerkt, als men een nacht in hunne woningen slaapt, dan zijn des morgens de opgegeven fluimen geheel zwart'. De roetdeeltjes konden alleen met ammoniak worden verwijderd, een chemische stof die ter plaatse uitsluitend in urine voorkwam. De Eskimo's wasten zich hiermee dan ook elke dag. Commandeur Kat is de enige die toegaf dat hij dit voorbeeld heeft gevolgd. Als de andere overwinteraars dit werkelijk geweigerd hebben, dan moeten ze aan het eind van de winter er als zwarte pietten hebben uitgezien. De commandeurs en andere

De umiak of vrouwenboot bleek een handig transportmiddel voor de overwinteraars. Dundee Museums and Art Galleries, Dundee.

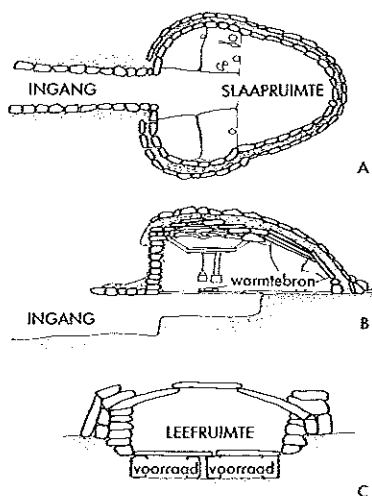
scheepsofficieren gaven om deze redenen de voorkeur aan het wonen bij Europese kolonisten en zendelingen; de anderen mochten slapen bij de 'morsige wilden'.

Het voedsel dat de overwintelaars op Groenland en in Cumberland Sound kregen, bestond voornamelijk uit robbe vlees, aangevuld met het vlees van ijsberen en op Groenland ook van kleine tandwalvissen en spiering. Voor een deel werd dit boven de olie lampen gekookt, maar verder werd het rauw genuttigd. Voordat de vegetatie door sneeuw werd bedekt, at men behalve bessen ook 'klipkroos' of 'salade'. Vermoedelijk wordt hiermee lepelblad bedoeld, een plantje vol vitaminen dat bijzonder effectief bleek te zijn tegen scheurbuik. Scheurbuik is een ziekte die ontstaat door vitaminegebrek, en door inwendige bloedingen vooral pijn veroorzaakt in de kaken en gewrichten. Uit ondervinding ontdekten de schipbreukelingen dat, behalve lepelblad, ook het eten van de huid van walvissen en robbelever erg effectief tegen deze ziekte was. Uit niets blijkt dat zij van tevoren inlichtingen over het bestrijden van scheurbuik hadden ingewonnen, bijvoorbeeld door het lezen van boeken. Weliswaar waren medici in 1777 nog niet achter de oorzaken van deze ziekte gekomen, maar het is wel opvallend dat commandeur Hoekstra bijna vijftig jaar later niets van de ervaringen van 1777 lijkt te hebben opgestoken. De bemanning van de *Jantina Agatha* heeft van scheurbuik overigens geen last gehad. De proviand die de overwintelaars hadden kunnen redden uit de scheepswrakken en het voedsel dat ze bij de kolonisten en zendelingen kregen voorgezet, bestond voornamelijk uit erwten, bonen, granen en gort. Dit bevatte veel zetmeel, maar weinig vitaminen. Gelukkig hebben ze hun weerzin tegen de inlandse pot echter kunnen overwinnen.

de kritieke winter. Commandeur Hoekstra heeft het vriendelijke verzoek van een Deense kolonist om te helpen de voedselvoorraad op peil te houden door te jagen zelfs naast zich neergelegd en is van de betreffende nederzetting vertrokken. In Umanak was Hoekstra overigens wel tot jagen bereid, maar hij deed in feite niet meer dan bij goed weer achter de tussen de klippen verscholen vogels aanzitten. Het betekende voor hem waarschijnlijk evenveel als het zoeken naar mineralen. Ongetwijfeld hebben de kou en de intense duisternis tijdens de winter een belangrijke rol gespeeld om niet buitenshuis te gaan, maar daarmee lijkt niet alles te verklaren.

Indrukwekkend is in elk geval de belangeloosheid waarmee de plaatselijke bevolking de vreemdelingen uit het verre Zuiden met kleding, voedsel en onderdak heeft geholpen om te overleven. Zelfs uit gebieden waar honger heerste, zijn overwintelaars in redelijke gezondheid teruggekeerd. Van een dergelijke, niet altijd door theologische leerstellingen afgedwongen menselijkheid kunnen ook wij nog veel leren.

Tenslotte wil ik dr. H.K. 's Jacob dankzeggen voor het kritisch doornemen van de tekst.

Doorsnee en plattegrond van een Eskimowoning of kabak.
A: doorsnede van boven.
B: dwarsdoorsnede.
C: doorsnede van voren. Tekening H.J. Waterbolk.

Enkele vragen blijven nog over. Het is misschien wat kras uitgedrukt, maar in feite deden alle overwintelaars weinig anders dan potverteren ten koste van de plaatselijke bevolking. Daarbij klaagden ze ook nog unaniem over grenzeloze verveling. Weliswaar ging de bemanning van de *Jantina Agatha* met de plaatselijke Eskimo's op jacht, maar dat was na

KO DE KORTE

NEDERLANDSE SPITSTBERGEN EXPEDITIE 1968-1969

SOCIALE ASPECTEN VAN EEN OVERWINTERING

INLEIDING

Van augustus 1968 tot september 1969 verbleef een Nederlandse expeditie op Kapp Lee, Edgeøya, Oost-Spitsbergen om een bijdrage te leveren aan ijsberenonderzoek in het kader van de internationale natuurbescherming (IUCN & WWF). De expeditie bestond uit vier man: Eric Flipse, 23 jaar, biologiestudent en initiatiefnemer van de expeditie, Paul de Groot, 21 jaar, bosbouwstudent, Ko de Korte, 25 jaar, biologiestudent en Piet Oosterveld, 29 jaar, biologiestudent. De dichtstbijzijnde burens waren de vier mannen van een Noorse ijsberenexpeditie (80 km) en de mensen van Longyearbyen (140 km). Om de expeditie mogelijk te maken was een stichting opgericht en ieder van de vier nam deel op vrijwillige basis zonder loon. Bij de bouw van het station in augustus werden de deelnemers geholpen door drie man van een zomerploeg terwijl tegelijkertijd twee man van de t.v. een film maakten.

VOORSPEL

De discussie over de sociale aspecten van de overwintering begon al vele maanden voor de expeditie van start ging. Al vroeg werd besloten met vier man te gaan en nooit was er sprake van het opnemen van een vrouw in de groep. Twee man vond men te weinig voor het uitvoeren van het programma; bij drie zou één man geïsoleerd kunnen komen te staan tegenover de andere twee. Met vier man zou men met twee teams van twee kunnen werken. Dit was dus de minimumgrootte en, vanwege de beperkte financiële middelen en vanuit andere praktische overwegingen, gelijk ook de maximumgrootte van de groep.

De discussie over het type persoon dat geschikt zou zijn voor dit werk duurde korter, omdat er weinig keus was. Het was gewoon al moeilijk om vier mannen te vinden die veertien maanden onder die omstandigheden wilden overwinteren. Eric en Ko kenden elkaar al langer dan een jaar en hadden het voorgaande jaar een voorbereidende expeditie uitgevoerd op Spitsbergen. Piet en Paul kwamen respectievelijk drie maanden en één maand voor het vertrek bij de groep. Alle vier hadden veldervaring in Noord-Scandinavië. Enkele weken voor het vertrek was er een medische keuring, waarbij overigens geen psychologische testen werden uitgevoerd. De discussie over het type station had betrekking op de te verwachten problemen van isolatie, van overbevolking op een geïsoleerde plaats en van de beperkte mogelijkheden om elkaar te ontwijken. De isolatie zou verlicht kunnen worden door middel van direct contact met de mensen thuis en door postdroppings. De overbevolking zou dragelijk gemaakt kunnen worden door de mannen een groot relatief comfortabel station (100 m²) te geven. Privacy kon verkregen worden door ieder van een eigen kamertje (6 m²) te voorzien.

In het algemeen was er weinig gepland en werd er steeds met ad hoc oplossingen gewerkt. Er waren geen duidelijke afspraken over leiderschap en taken. Enkele vage afspraken werden toch nog gemaakt. Eric zou min of meer de algemene organisatie en technische zaken op zich nemen. Ko zou op de etensvoorraad letten en voor dokter spelen. Piet zou voor de wetenschappelijke uitrusting zorgen. Ko (vogels) en Piet (vegetatie) wilden naast het werk aan de ijsberen ook nog eigen wetenschappe-

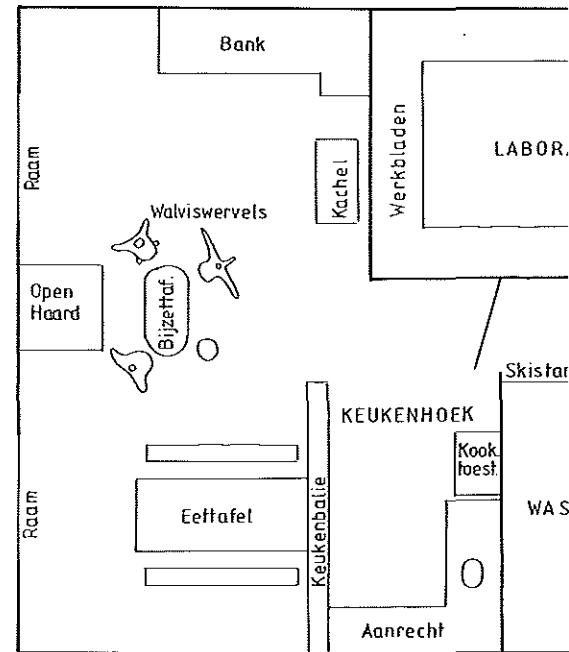
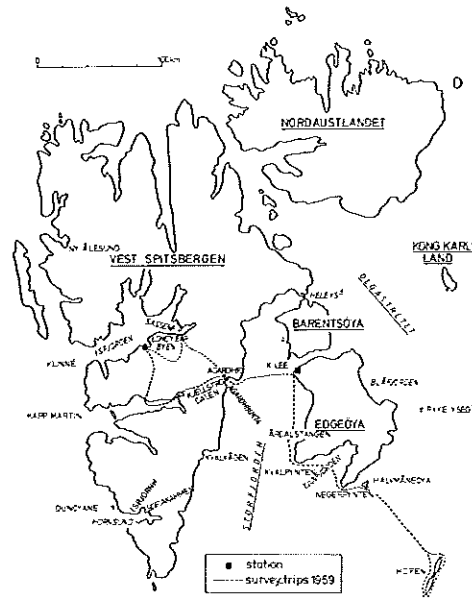
I'm out in the jungle
I'm hungry to hear you
Send me a card
I'm waiting so hard
to be near you

Simon and Garfunkel

My father, you have spoken well
You have told me
that Heaven is very beautiful
tell me now one more thing.
Is it more beautiful
than the country
of the muskox in summer
where sometimes
the mist blows over the lakes
and sometimes
the water is blue
and the loons cry very often?

Indian guide to a priest

Kaart van Spitsbergen met Kapp Lee waar de overwintering in 1968-1969 plaats vond. De onderbroken lijn geeft de verkennings-tochten aan die de expeditie-leden in 1969 ondernamen. Tekening H.J. Waterbolk.

lijk werk doen. De hulp van Paul zou op allerlei ogenblikken ingeroepen kunnen worden. Eric, Ko en Paul wilden ook veel tijd aan fotografie besteden.

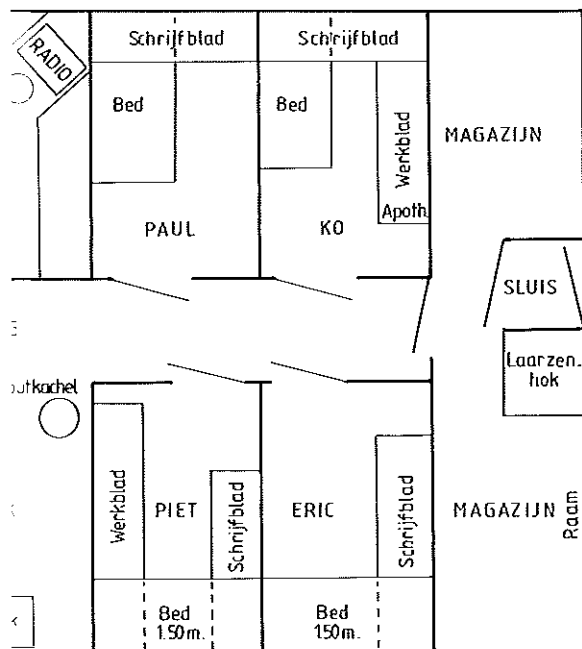
HET VERBLIJF

Begin september zagen we met enige opluchting de assisterende zomerploeg vertrekken. Tot december waren we bezig om het station te voltooien. Terwijl we daarmee bezig waren zocht ieder naar zijn rol, die nogal eens veranderde. Na enige tijd kristalliseerden zich specialisaties uit en enkelen van ons begonnen de verantwoordelijkheid voor bepaalde aspecten van het werk voor zich op te eisen tot ieders tevredenheid. Tot midden oktober was er nog daglicht en konden we nog met de rubberboot op de dichtvriezende zee varen om drijfhout van de kusten naar huis te slepen om dat later in de houtkachels te verstoken. Hierbij hadden we ons eerste open conflict over wie wat zou doen.

Toen in de tweede helft van oktober de poolnacht begonnen was, kregen we bezoek van twee mannen van de Noorse expeditie. Ze brachten ook brieven mee waar we erg blij mee waren. De discussies over

het werk met hen waren verfrissend, omdat we daar zelf met elkaar weinig over spraken. In de poolnacht keken we verlangend uit naar de perioden met maanlicht, omdat we dan naar buiten konden om tochten op ski's te maken en ook erg konden genieten van het licht van de maan en het noorderlicht op de sneeuw. Soms was hier echter geen sprake van, omdat er onvoldoende sneeuw was.

In deze periode van continue duisternis begonnen we het gemeenschappelijke dag- en nachtritme te verliezen, waardoor er altijd wel iemand wilde slapen terwijl anderen in het huis bezig waren. Omdat dit een bron van irritatie dreigde te worden werden de maaltijden op vaste tijden geserveerd, terwijl daarbuiten geen maaltijden gebruikt konden worden. Hierdoor waren we verzekerd van enkele vaste punten gedurende het etmaal, hoewel de kok vaak de enige was die het ontbijt gebruikte. Bij toerbeurt had elk van ons gedurende een week de taak om het huishouden, inclusief het klaarmaken van het eten, te runnen. Deze organisatie van de corvee verliep heel bevredigend tot ver in het voorjaar, toen uitgebreide buitenactiviteiten de situatie weer veranderden. Tijdens de poolnacht was de pe-

Plattegrond van
het station.
Tekening
H.J. Waterbolk.

riode die we dagelijks in bed doorbrachten aanzienlijk langer dan in Nederland en deze varieerde van 36% (Piet) tot 45% (Ko) van de totale tijd.

We waren veel op ons zelf en voelden ons meer verbonden met onze geliefden in Nederland dan met elkaar. Al die tijd deelden we niet of nauwelijks gevoelens van verdriet, ontroering en tederheid met elkaar. Buiten het ijsberenonderzoek en de wekelijkse corvee was ieder met zijn eigen zaken bezig. Eric werkte veel aan de technische apparatuur. Ko las veel boeken en studeerde wat. Piet verwerkte een botanische collectie van IJsland, Paul las en deed veel klussen voor de expeditie. Hoewel open conflicten zelden voorkwamen waren er veel spanningen. De slordigheid van Ko en de netheid van Eric gaven vaak aanleiding tot conflicten. Paul had vaak het gevoel dat hij niet serieus werd genomen. Piet bleef het liefst alleen maar door zijn microscoop turen en bemoeide zich weinig met de anderen.

In december werden de feestdagen in een gedwongen vrolijke sfeer gevierd. De één hield hier wel van en de ander niet, maar het moest gebeuren, zo ook met de verjaardagen. Wanneer we in huis waren,

Expeditieleden
voor het station:
Paul, Eric, Ko en
Piet.
Foto E. Flipse.

zaten we meestal in onze eigen kamertjes. We vonden het leuk om met elkaar Mah Yong te spelen en besteedden daar soms veel tijd aan. We hielden er ook van om met elkaar plezier te maken over de, in onze ogen, stomme irrelevante opmerkingen en vragen van de organisatie die in Nederland achter de expeditie stond.

Radiocontact betekende weinig voor het verminderen van het emotionele isolement waarin we ons bevonden ten opzichte van onze geliefden. De scheepsradio kon door iedereen beluisterd worden en werd door ons niet gebruikt voor intieme gesprekken. Het schrijven van brieven was de enige manier om onze diepere gevoelens te uiten en was daarom voor ons buitengewoon belangrijk. Hoewel deze brieven in misschien geen jaar gepost konden

worden bleven we schrijven in het vertrouwen dat ze ooit gelezen zouden worden. Een beloofde postdropping omstreeks Kerst werd niet uitgevoerd wegens noodweer en de brieven werden in Longyearbyen afgeleverd. We waren blij dat de post nu in elk geval op Spitsbergen was.

Eind februari kwam de zon weer terug waardoor we weer uitgebreide skitochten bij daglicht konden maken. De onderlinge spanningen werden hierdoor niet minder, maar schenen eerder toe te nemen. Twee van ons moesten op ski's naar Longyearbyen om een sneeuwscooter op te halen, die onmisbaar bleek voor het vangen van ijsberen. We hadden heftige discussies over wie er zouden gaan en welke spullen er op de tocht meegenomen moesten worden. Tenslotte begonnen Eric en Ko aan de

In augustus 1968 was de zee voor het station waarin de overwintering plaats vond betrekkelijk ijsvrij. Foto E. Flipse.

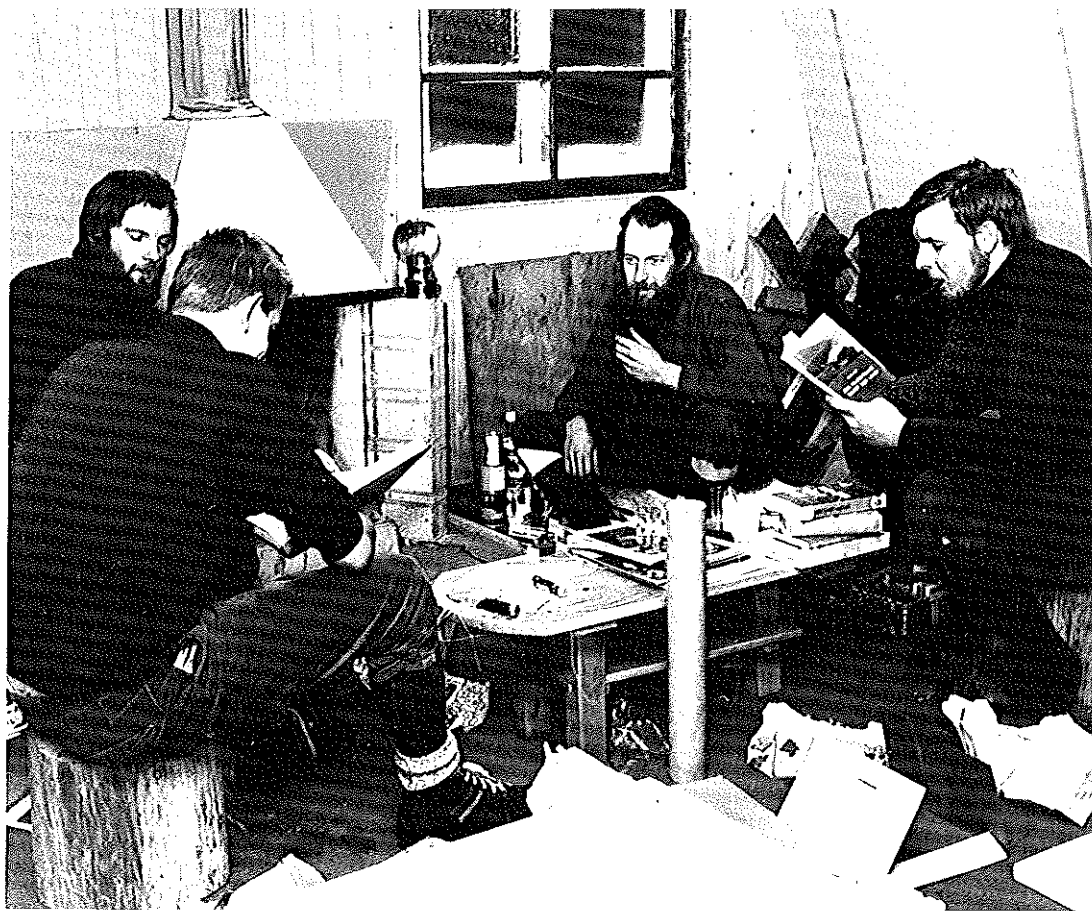
tocht die elf dagen zou duren, waarbij de spanningen eerder nog opliepen dan verminderden. De twee bleven een maand in Longyearbyen, waarbij Eric steeds met de sneeuwscooter bezig was en Ko veel tijd met een vrouw doorbracht. Piet en Paul die op het station waren achtergebleven vonden het prettig om vrijer hun gang te kunnen gaan. Twee man van de Noorse expeditie bleven in die periode op ons station wachten op de terugkeer van Eric en Ko in verband met post uit Longyearbyen. Dit werd door Piet en Paul ervaren als een verfrissende en positieve ervaring.

Toen na een maand de Noren Kapp Lee weer verlieten voelde Piet zich beschaamd dat zij zo lang tevergeefs op de twee uit Longyearbyen hadden gewacht zonder dat er een overtuigende reden was

aan te voeren waarom die zo lang wegbleven.

Nadat midden april Eric en Ko met de post waren teruggekeerd op Kapp Lee, maakte Eric nog een keer een tocht met Piet en een keer met Paul naar de tandarts in Longyearbyen. Beide keren vonden de twee die achterbleven het prettig om meer bewegingsvrijheid te hebben. Ze keken alleen maar uit naar de terugkeer van de anderen om post te ontvangen en om de sneeuwscooter te kunnen gebruiken om beren te vangen.

In het voorjaar voerden Piet en Ko met toenemende intensiteit hun veldwerk uit aan respectievelijk rendieren en zeevogels, daarbij geassisteerd door Paul. Eric maakte geregeld tochten met de sneeuwscooter om beren te vangen en deed dat bij voorkeur in zijn eentje. Het van Eric op de anderen

St. Nicolaasviering 1968: Ko, Eric, Piet en Paul.
Foto E. Flipse.

De zwarte zee-
koeten komen
weer terug naar
hun broedplaat-
sen, eind april
1969.

Foto E. Flipse.

overbrengen van technische vaardigheden verliep heel gebrekkig en daardoor konden de anderen niet goed met het injectiegeweel, de sneeuwscooter en later ook de buitenboordmotor omgaan, hetgeen soms riskante situaties veroorzaakte. We gaven elkaar geregeld de schuld van deze ongewenste toestanden, maar niets veranderde. Door hun zelfstandig onderzoek konden Piet en Ko zich redelijk van de spanningen distantiëren, maar bij Paul liepen ze zo hoog op dat hij in juni overwoog om

naar de Noorse expeditie aan de zuidkant van Edgeøya te vluchten. In deze periode zaten we bij toerbeurt af en toe enkele weken aan één stuk op ons centje in een hut op een 20 km afstand van het station.

In de zomer kregen we bezoek van grote expedities met helicopters. Gedurende een dag of wat vonden we dat leuk, maar over het algemeen werden we liever met rust gelaten om ongestoord ons werk te kunnen doen. Het belangrijkste bleef het ontvangen en het kunnen versturen van post. Ko en Paul maakten in juli een voettocht van enkele weken, waarbij de twee die achterbleven zich net als in de winter weer vrijer voelden. In augustus maakten we ons klaar om naar huis terug te keren, hoewel we het verblijf zo lang mogelijk wilden rekken. Ko en Paul wilden nog een jaar blijven, maar de organisatie in Nederland stond dit niet toe. In september werden we allen opgehaald.

Terug in Nederland bleven we samenwerken om onder leiding van Piet de expeditie af te ronden en nieuwe ondernemingen in het poolgebied voor te bereiden. Daarbij hadden we een vaag gevoel van solidariteit om iets wat we samen hadden meegeemaakt en anderen niet. Onderlinge tegenstellingen leken minder, omdat we ons veel gemakkelijker konden terugtrekken dan tijdens de expeditie.

MOTIEVEN EN BELEVING

Waarom gingen we voor zo'n lange periode naar het poolgebied en wat waren onze verwachtingen? Komend uit het dichtbevolkte Nederland hielden we allen van ongerepte wildernis, waar we in het noorden van Scandinavië al kennis mee hadden gemaakt. Het avontuur van een overwintering vergeleken met het misschien soms wat saaie dagelijkse leven in Nederland trok ons aan. Idealisme om ijsberen te beschermen en de wens om onderzoek te doen in het niet verstoorde arctische ecosysteem speelden ook een rol. Bij het vertrek hadden Eric en Piet een vaste vriendin, Ko en Paul niet.

Hoewel we tijdens de overwintering verstoken waren van direct intiem contact, hadden we weinig heimwee en verlangden we niet heel erg om naar huis terug te keren, omdat we ons goed bewust

waren van de nadelen van het leven in Nederland vergeleken met het leven in de arctis. Op Spitsbergen ervoeren we een soort vrijheid die we in de gecultiveerde wereld niet konden beleven. We konden gaan en staan waar we wilden en genoten heel erg van het arctische landschap. Het vangen van ijsberen gaf een prettige spanning en sensatie naast het soms wat sleurvolle expeditieleven. We leerden de basale noden van het leven zoals voedsel, beschutting, warmte en affectie meer waarderen. Voor ieder van ons betekende de overwintering meer of minder een keerpunt in zijn leven en gaf hem nieuwe stimulansen bij de terugkeer in Nederland.

We hebben het idee dat de resultaten van onze expeditie beter hadden kunnen zijn wanneer we beter

met elkaar hadden kunnen opschieten. Nu werkten we vooral als vier individuen en niet als een team, waarbij het ontbreken van een leider en het ontbreken van duidelijke werkafspraken desorganisatie in de hand werkte. We leden allen onder deze toestand, maar waren niet in staat ze te veranderen. Piet had enig door de anderen geaccepteerd overwicht, maar deed er weinig mee en concentreerde zich vooral op zijn eigen studies. Indien er kort na de terugkeer in Nederland een gelegenheid zou zijn geweest om met dezelfde groep weer te gaan, zouden we onder bepaalde voorwaarden daartoe bereid zijn geweest. Waarschijnlijk is het opereren in teams van twee, bestaande uit een onderzoeker en een assistent, de beste manier om een dergelijke expeditie succesvol te laten verlopen.

Op de dichtgevroren zee vóór het station, mei 1969.

Foto A.R. Heen.

LITERATUUR

Anonymus, *Echt historisch verhaal ... van drie zeelieden met naame Harme Hendrik Kreuger ... En deszelfs zoon Harme Hendrik Kreuger Junior ... En Carsen Cuulse ... Wegens het verongelukken van hun schip, de Wilmiena, waar op Commandeerenden als Commandeur Jacob Hendrik Broertjes van de Helder ... in den Jaare 1777*. Amsterdam, 1778.

Anonymus, 'Uitspraak van den Raad voor de Scheepvaart, betreffende de scheepsramp op 26 September 1909 overkomen aan het Nederlandsche gaffelschoenerschip *Jantina Agatha*'. In: *Nederlandsche Staatscourant*, nr. 292, 14 december 1910, bijvoegsel nr. 57.

Dijkstra, W.C., Brief aan Hanna Dijkstra. 30 augustus 1910. Particulier bezit.

Flipse, E., 'Comments on the Account "Social Aspects of a Long-term Stay in the Arctic"'. In: *Spitsbergen Symposium November 1978. Proceedings of the Norwegian-Netherlands symposium on Svalbard*, Groningen, 1980, pp. 157-158.

Groot, J.J., *Beknopt en getrouw verhaal, van de reys van commandeur J.J. Groot uit Texel na en in Groenland etc. Deszelfs verblijf op de kust van Oud-Groenland naa het verongelukken van deszelfs onderhebbend Schip, tusschen IJsland en Staatenhoek. Voorgevallen in AD 1777 en 1778*. Amsterdam, 1778.

Hacquebord, L., 'A survey of the early Dutch exploration of the Atlantic Arctic'. In: *Circumpolar Journal*, vol. I-2, 1986, pp. 10-36.

Hacquebord, L., 'De winterburgers van Spitsbergen'. In: L. Hacquebord en W. Vroom ed., *Wal-*

visvaart in de Gouden Eeuw, Amsterdam, 1988, pp. 124-129.

Hakluyt, R., *The principal navigations, voyages, traffiques and discoveries of the English nation ...* Vol. I-XII, 2e ed. Londen, 1598-1600; reprint New York, 1965.

Hockstra, A., Noorderbroek, N., Gelegenheids-gedichten rondom de walvisvaarder *Harlingen*. Museum Hannemahuis, Harlingen.

Hockstra, K., Brief aan reders en familie. [4 oktober 1826]. Museum Hannemahuis, Harlingen.

Hockstra, K., *Dagverhaal van het verongelukken van het galjoetschip Harlingen in Straat-Davids. De Togt van de Equipagic met sloepen over en langs het ijs, en overwintering van dezelve in het Noordelijk gedeelte van Groenland*. Harlingen, 1828.

Honoré Naber, S.P. I., *Walvischvaarten, overwinteringen en jachtbedrijven in het Hooge Noorden 1633-1635*. Utrecht, 1930.

Jacob, H.K. s', 'Het beeld van de Arctis, de Arctis in beeld; van openbaring in de middeleeuwen tot waarneming in de nieuwe tijd'. In: E. Naayer ed., *Smeerenburg: Holland op z'n koudst, Mededelingen van het Arctisch Centrum VII*, Groningen [1983], pp. 1-11.

Jacob, H.K. s', 'A mode of thought. Dutch perceptions of the Arctic in early modern times'. In: L. Hacquebord en R. Vaughan ed., *Between Greenland and America. Cross-cultural contacts and the environment in the Baffin Bay area, Works of the Arctic Centre X*, Groningen, 1987, 133-144.

Jansen, M., *Kort, doch echt-Verhaal van Commandeur Marten Jansen, Weegens het Veronge-*

- lukken van zyn Schip, genaamd Het Witte Paard ... in Groenland, door de bezetting van 't West Ys, ten Jaare 1777. Amsterdam, Leeuwarden, 1778.
- Jong, C. de, *Geschiedenis van de oude Nederlandse walvisvaart*. (3 delen). Pretoria, 1972, Johannesburg 1978, 1979.
- Kat, H.D., *Dagboek eener reize ter walvisch- en robben-vangst gedaan in de jaren 1777 en 1778*. Haarlem, 1818.
- Korte, J. de en Oosterveld, P., 'Social Aspects of a Long-term Stay in the Arctic'. In: *Spitsbergen Symposium November 1978. Proceedings of the Norwegian-Netherlands Symposium on Svalbard*, Groningen, 1980, pp. 141-152.
- Lubbock, L., *The Arctic Whalers*. Glasgow, 1937.
- Martens, F., *Vojagie naar Groenland of Spitsbergen ...* Amsterdam, 1710.
- Muller, S. Fzn., *Geschiedenis der Noordsche Compagnie*. Utrecht, 1874.
- Nieuwsblad van het Noorden*, 31 december 1909; 19 juli, 20, 23, 28 en 29 september, 10, 11 en 13 oktober 1910.
- Ocsau, W., *Hamburgs Grönlandfahrt auf Walfischfang und Robbensschlag von 17.-19. Jahrhundert*. Hamburg, 1955.
- Oosterveld, P., 'Nederlandse Spitsbergen Expeditie 1968-'69'. *Stichting ter Ondersteuning van de Nederlandse Spitsbergen Expeditie '68/'69*. Zeist, 1970, pp. 1-48.
- Ross, W. Gillies, *Arctic Whalers, icy Seas. Narratives of the Davis Strait Whale Fishery*. Toronto, 1985.
- Seeth, J., 'Reisebeschreibung von Jürgen Seeth aus Fleien mit Überwinterung auf dem Eise in Grönland im Jahre 1777/78'. In: Ocsau, W., *Schleswig-Holsteins Grönlandfahrt auf Walfischfang und Robbensschlag vom 17.-19. Jahrhundert*. Glückstadt, 1937 pp. 237-244.
- Speerstra, H., 'De barre overwintering op Baffinsland: Groningers verzeild tussen Eskimo's'. In: H. Speerstra ed., *Wie zee houdt wint de prijs: 150 jaar Koninklijk zeemanscollege 'De Groninger eendracht'*. [Groningen, 1980] pp. 75-78.
- Veer, G. de, *Reizen van Willem Barentsz, Jacob van Heemskerck, Jan Cornelisz Rijp en anderen naar het noorden, 1594-1597*. S.P. I' Honoré Naber ed. Linschoten Vereniging XIV-XV. 's-Gravenhage, 1917.
- Veer, G. de, *Overwintering op Nova Zembla ...*, A. van Nimwegen ed. Utrecht, Antwerpen, 1978.
- Vo, M., Marcus Vo aus Travemünde seine beschwerliche Reise nach Grönland ... Lübeck, 1778. In: Brinner, L. *Die deutsche Grönlandfahrt*. Berlin, 1913, pp. 534-540.
- Wassenaer, N. en Lampe, B., *Historisch verhael alder ghedenckweerdichste geschiedenissen die hier en daer in Europa enz. ... voorgevallen zijn*, 21 delen, Amsterdam, 1622-1635.
- A. White ed., *A collection of documents on Spitsbergen and Greenland ...* Hakluyt Society, first series 18. Londen, 1855; reprint New York, 1970.

LIJST VAN TENTOONGESTELDE VOORWERPEN

HISTORISCHE VOORWERPEN EN AFBEELDINGEN

INLEIDING

1
Atlas ou representation du monde vniversel, et des parties d'ice lui, faicte en tables et descriptions tresamples et exactes divisé en deux tomes. Gerardi Mercatoris et I. Hondii, uitgegeven bij Jodocus Hondius, Amsterdam 1633.

Universiteitsbibliotheek van Groningen.

2
Kaart van de Noordpool, door Willem Barentsz., postuum uitgegeven bij Cornelis Claesz., Amsterdam 1598.

Universiteitsbibliotheek van Amsterdam.

3
Kaart van Nova Zembla en Spitsbergen, opgenomen door Hessel Gerritsz in het door hem geschreven en uitgegeven *Histoire du Pays nommé Spitsberghe* [...], Amsterdam 1613.

Universiteitsbibliotheek van Amsterdam.

I NOVA ZEMBLA

Schriftelijke bronnen

4
Gerrit de Veer, *Waerachtighe Beschryvinghe van drie seylagien* [...] *drie jaeren achter malcanderen deur de Hollandtsche ende Zeelandtsche schepen* [...], uitgegeven bij Cornelis Claesz, Amsterdam 1598. Universiteitsbibliotheek van Amsterdam.

5
Vierluik van de titelpagina van Gerrit de Veer's *Waerachtighe Beschryvinghe* [...].

Particulier bezit.

6
Prent van het interieur van het Behouden Huis, afgebeeld in J.Th. en J.I. de Bry, *Drey Schiffahrten der Holländer nach obermeldten Indien durch das mittnächtstigsche oder Eismeer* [...], uitgegeven bij Mattheus Becker, Frankfurt am Main 1599.
Particulier bezit.

Materiële bronnen

Voorwerpen uit het Behouden Huis op Nova Zembla (1596-1597)
Rijksmuseum Amsterdam, Barentsz Collectie

Gereedschappen

7
IJzeren passer.

8
Beitel.

9
Breeuwijzer.

10
Dissel.

11
Handboor.

12
Moker.

13
Vijl.

Huishoudelijke en andere objecten

14
Twee tinnen kandelaars.

15
Kaarsensteker.

16
Tafelmes (fragment).

17
Tafellepel (fragment).

18
Tapkraan voor een ton.

19
Houten bord (teljaar).

20
Schuimspaan (fragment).

II SPITSBERGEN EN JAN MAYEN

Schriftelijke bronnen

21
Journaal gehouden door Michiel Adriaansz. de Ruyter als stuurman van de walvisvaarder de 'Groene Leeuw', 8 mei tot 7 september 1633, handschrift. Algemeen Rijksarchief, Eerste Afdeling, Den Haag.

22
Jacob Segersz. van der Brugge, *Journael, of Dagh-Register, gehouden by Seven Matroosen, in haer Overwinteren op Spitsbergen in Maurits-Bay [...], Anno 1634*, uitgegeven bij Gillis Joosten Saeghman, Amsterdam ca. 1668.
Universiteitsbibliotheek van Utrecht.

23
Anonymus, *Het Journael [...]* van de seven matrosz, die ghebleven waren op het Eylant, ghenacmt Mauritius om [...] te overwinteren, uitgegeven bij Abraham Nering, Rotterdam 1634.
Universiteitsbibliotheek van Leiden.

24
Anonymus, *Het Journael [...]* van al hetgene, datter voorgevallen is op het Eylant Mauritius [...] beschreven by seven personen, die Anno 1633 aldaer ghelacten waren om te overwinteren [...], uitgegeven bij Willem Christiaens, Leiden 1634.
Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.

25
Anonymus, *Kort verhael uyt het Journael vande Personen die op Spitsbergen in 't overwinteren ge-*

storven zijn. Anno 1634, opgenomen in: Dirck Albertsz. Raven, *Journael ofte Beschryvinge vande reyse [...] nae Spitsbergen [...]*, uitgegeven bij Ian Iansz. Deutel, Hoorn 1646.

Bibliotheek Rijksmuseum 'Nederlands Scheepvaart Museum', Amsterdam.

26
'Pas-caert van Ian Mayen Eylant' en 'Pas-caert van Spitsbergen', uitgegeven bij Iacob Teunis., Amsterdam 1663.

Rijksmuseum 'Nederlands Scheepvaart Museum', Amsterdam.

27
'Pascaert van Ruslant, Laplant, Finmarcken, Spitsbergen en Nova Zembla [...], uitgegeven bij C. Lootsman en J. Conynenbergh, Amsterdam 1705.
Rijksmuseum 'Nederlands Scheepvaart Museum', Amsterdam.

Materiële bronnen

Archeologische voorwerpen gevonden op Spitsbergen (1618-ca.1660)
Arctisch Centrum, Rijksuniversiteit Groningen

Huishoudelijke en andere voorwerpen

28
Majolicabordje.

29
Baardmankruik.

30
Mesfragment.

31
Lepel van balein.

32
Fragment van balein met versiering.

33
Stuk onderkaak van varken.

34
Doorgehakte lendewervel van rund.

35
Runderribben met haksporen.

36
Onderkaak van volwassen rendier.

37
Onderkaak van rendierkalf.
38
Schedel en snavel van Noordse stormvogel.
39
Borstbeen van cidereend.
40
Drie botjes van zwarte zeekoet.
41
Drie botjes van dikbekzeekoet.
42
Twee botten van Grote Burgemeester.
43
Ellepijp van ijsbeer.
44
Teenkootjes van ijsbeer.
45
Klauw van ijsbeer.

Zeventiende-eeuwse kleding

46
Blauwe jas.
47
Wollen broek.
48
Wollen kousen.
49
Wollen wanten.
50
Wollen muts.
51
Mutsfragmenten van vossebont.
52
Replica van een muts van vossebont.
53
Vilten hoed.
54
Viltreepjes.
55
Inlegzool gemaakt uit een vilten hoed.
56
Lage leren schoenen.

Ziekte en dood

57
Botten met scheurbuikverschijnselen.
58
Stoffelijke resten van de overwinteraars op Spitsbergen 1634-1635.

**III ACHTTIENDE- EN NEGENTIENDE-EEUWSE
OVERWINTERINGEN OP GROENLAND**

Schriftelijke bronnen

59
Verzekeringscontract voor walvisvaartrederijen, opgemaakt ten overstaan van notaris Albert Bookers, ca. 1 februari 1777.
Rijksarchief Noord-Holland, Haarlem, N.A. 6078-28.
60
Lijst van in 1777 voor Nederlandse reders uitgevaren walvisvaarders, getiteld 'Achtste Vervolg van de Alphabetische Naam-Lyst der Groenlandsche en Straat-Davissche Commandeurs [...]'.
Stichting Jan Boon, De Rijp.
61
Anonymus, Echt historisch verhaal [...] van drie zeelieden, met naame Harme Hendrik Krcuger [...], Wegens het verongelukken van hun schip, de 'Wilmicna' [...] in den Jaare 1777, uitgegeven bij Dirk Schuurman, Amsterdam 1778.
Gemeentemuseum 'Het Princeshof', Leeuwarden.
62
Jeldert Jansz. Groot, *Beknopt en getrouw verhaal van de reys van commandeur [...] na en in Groenland [...], na het verongelukken van deszelfs onderhebbend schip, voorgevallen in anno 1777 en 1778*, uitgegeven bij de Wed. A. van Rijschooten & Zoon, Amsterdam 1779.
Universiteitsbibliotheek van Amsterdam.
63
Marten Jansen, *Kort doch echt verhaal wegens het verongelukken van zijn schip 'Het Witte Paerd' [...] in Groenlandt ten jare 1777*, uitgegeven bij Nicolaas Byl, Amsterdam 1778.
Provinciale Bibliotheek Friesland, Leeuwarden.

64
Kaart van Groenland, afgebeeld in Hidde Dirks Kat, *Dagboek eener reize ter walvisch- en robbevangst gedaan in de jaren 1777-1778*, uitgegeven bij Wed. A. Loosjes Pz., Haarlem 1818.

Universiteitsbibliotheek van Groningen.

65
Kaart van Straat Davis en Groenland, afgebeeld in Klaas Hockstra, *Dagverhaal van het verongelucken van het galjoentschip 'Harlingen' in Straat-Davids [...]*, uitgegeven bij M. van der Plaats, Harlingen 1828.

Arctisch Centrum van de Rijksuniversiteit Groningen.

66
Prent van het vergaan van de walvisvaarder 'Wilhelmina' in het ijs ten oosten van Groenland.
Particulier bezit.

Materiële bronnen

Achttiende-eeuwse kleding

67
Jas van damast.

68
Wollen broek.

69
Paar wollen kousen met kouseband.

70
Wollen muts.

IV CANADA

Schriftelijke bronnen

71
Schilderij van de schoener 'Jantina Agatha'.
Particulier bezit.

72
Foto van de 'Jantina Agatha'.
Particulier bezit.

73
Foto van de bemanning van de 'Jantina Agatha', omstreeks 1908.
Particulier bezit.

74
Brief van kapitein W.C. Dijkstra aan zijn vrouw, Blacklead Eiland 30 augustus 1910.
Particulier bezit.

75
Bundel bevattend de uitspraak van de Raad voor de Scheepvaart, gedateerd 14 november 1910, aangaande het vergaan van de Nederlandse schoener 'Jantina Agatha' in 1909 in de Cumberland Sound, Noordoost-Canada.
Raad voor de Scheepvaart, Amsterdam.

Materiële bronnen

Particulier bezit

Gereedschappen

76
Scheepskijker van de 'Jantina Agatha'.

77
Sextant van kapitein W.C. Dijkstra.

78
Scheepskist van kapitein Dijkstra.

Huishoudelijke en andere voorwerpen

79
Twee walrustanden, Cumberland Sound.

80
Ivoren jachtgezelschap, Eskimo-handsnijwerk.

81
Ivoren geweertje.

82
Ivoren handvat.

V KAPP LEE, OOST-SPITSBERGEN, 1968-1969

Schriftelijke bronnen

Particulier bezit

83
Journaal van de Nederlandse Spitsbergen Expeditie 1968-1969.

84
Dagboek.

85	Foto van het exterieur van de overwinteringshut.	101	Lange onderbroek.
86	Foto van het interieur van de overwinteringshut.	102	Brock.
Materiële bronnen		103	Paar geitewollen sokken.
Particulier bezit		104	Paar wanten.
Gereedschappen		105	Wollen muts.
87	Scooterslee.	106	Paar laarzen met leren schacht.
88	Een stel ski's.	107	Paar laarzen van schapeleer, met canvas overtrokken (Mukloks).
89	Rugzak.		Kleding voor het overleven in arctische en sub-arctische gebieden
90	Snecuwbril.		
Huishoudelijke en andere voorwerpen		108	Pop met replica van zeventiende-eeuwse walvisvaartkleding.
91	Bord van aluminium.		Rijksmuseum, Amsterdam.
92	Drinkmok van Mepal.	109	Pop met originele Eskimokleding uit Oost-Groenland.
93	Mes.		Collectie Tinbergen, Museon, Den Haag.
94	Vork.	110	Pop met moderne poolsurvivalkleding.
95	Lepel.		Bever Zwerfsport, Den Haag.
96	Glas en bijbehorende fles.		
97	Erwtensoep anno 1968.		
Twintigste-eeuwse kleding			
98	Noorse Fjellanorak.		
99	Donsjack.		
100	Lang onderhemd.		

**DEZE CATALOGUS EN TENTOONSTELLING
KWAMEN TOT STAND DANKZIJ DE VOLGENDE
PERSONEN:**

mevr. H. Bouman
mevr. F.J. Benus-Dijkstra
W.C. Dijkstra
P. de Groot
dr. L. Hacquebord
mevr. B.C.J. Hekker
mr. W.R.H. Koops
R.R. Knoop
dr. J. de Korte
drs. J.R. Leinenga
mevr. C. ten Napel
C.W. Prummel
U.C. Prummel
drs. F.W.M. Steneker
mevr. T. Wieringa
mevr. H.J. Wit
H.J. Waterbolk

Hacquebord, L., Leinenga, J.R., Korte, K. de (eds.) (1989) **Nederlanders in de poolwinter**. Arctic Centre, University of Groningen.

Articles

Hacquebord, L. (1989) **De overwintering op Nova Zembla**. In: Hacquebord, L., Leinenga, J.R. & Korte, K. de (eds.) *Nederlanders in de poolwinter*, Arctic Centre, University of Groningen.

Hacquebord, L. (1989) **Drie zeventiende-eeuwse overwinteringen**. In: Hacquebord, L., Leinenga, J.R. & Korte, K. de (eds.) *Nederlanders in de poolwinter*, Arctic Centre, University of Groningen.

Leinenga, J.R. (1989) **Een koud verblijf in Groenland en Canada**. In: Hacquebord, L., Leinenga, J.R. & Korte, K. de (eds.) *Nederlanders in de poolwinter*, Arctic Centre, University of Groningen.

Korte, K. de (1998) **Nederlandse Spitsbergen expeditie**. In: Hacquebord, L., Leinenga, J.R. & Korte, K. de (eds.) *Nederlanders in de poolwinter*, Arctic Centre, University of Groningen.

NEDERLANDERS IN DE POOLWINTER

Louwrens Hacquebord, Jur. R. Leinenga, Ko de Korte (eds). (1989) *Nederlanders in de Poolwinter*
Arctisch Centrum Rijksuniversiteit Groningen, Knoop Haren bv studio/drukkerij/uitgeverij

ISBN 90.6148.541.0

CONTENTS

Preface

Hacquebord, L. *De overwintering op Nova Zembla*

Hacquebord, L. *Drie zeventiende-eeuwse overwinteringen.*

Leinenga, J.R. *Een koud verblijf in Groenland en Canada*

Korte, K. de *Nederlandse Spitsbergen expeditie*

Citation:

Hacquebord, L., Leinenga, J.R., Korte, K. de (eds.) (1989) *Nederlanders in de poolwinter*. Arctic Centre, University of Groningen.

Available as pdf in the catalogue of the library of the University of Groningen

<http://www.rug.nl/library>

**university of
groningen**